

Валентин Собчук

ХАТА ОТАМАНА

Видавництво
«ПРОМЕТЕЙ»

Київ
2020

УДК
ББК

Собчук В.М.

ISBN 978-617-517-004-5

У книзі публікуються дві повісті. В історичному полотні «Хата отамана» — розповідь про революційну епоху України (1917–1922 рр), героя УНР Федора Артеменка (Орлика), уродженця Гостомеля, де ще вцілілів його будинок.

У «Роті №9» йдеться про суворі будні служби в Центральній групі військ сержанта Задорожного.

Видавництво
Прометей

ISBN 978-617-517-004-5

© В.М. Собчук, 2019

1

Зимовий досвіток холодно змигував між дерев зірками, мов вогниками далеких пострілів. Місяць срібним черепом вилупився з-за хмарки, як допитливий дід, дослухаючись, як порипує сніг під ногами чекістів, які скрадалися до хати лісника Козловського, напроти котрої зупинилися сани з кулеметом. Командир загону Дмитрій Пономарьов віддав наказ якомога не чутише підійти до неї, прагнучи заглянути хоча б одне вікно, наповнене теплим світлом і дуже сердився, що цієї ночі так несамовито світив місяць, який на білому снігові вирізьблював чорні постаті його загону й зрадливо зблискував на багнетях гвинтівок. Загін все ближче оточував хату, від якої долинав терпкуватий дим з нотками живиці, що нагадував подих вітру, коли сосни мліли на сонці, а тепер горіли в череві печі. За якусь мить дим з дому лісника наче став на заваді подальших дій, зачепивши в закутках підсвідомості чекістів спогади про рідні домівки. Та несподівано вони вклякли на місці. Від хати лісника почувся собачий гавкіт, а потім наче завив вовк. І так моторошно, що здавалося на чекістів накинеться згряя сіроманців, а в тім козаки отамана Орлика й самі помітили сани з кулеметом, що постали за вікном, бо зайшли до хати погрітися кілька годин тому, о четвертій годині ночі, й ще сиділи за столом.

З несподіванки, що їх викрили собаки, Пономарьов сперся на дерево й задерев'янів — йому за комір посипалася снігова пороша, й пронизала таким холодом, наче це була рука смерті, через що він брудно вилаявся, згадавши матір-перемать, аж молодий червоноармієць Сашко Шиш скривився, бо за матір і маленьку сестру він і взяв до рук зброю, щоб їх захистити, адже батька вбили ще на фронті Першої світової. Брат загинув від рук українофобів-денікінців, які воювали навіть з пам'ятниками і портретами Шевченка. Щоб не пропасти самому та захистити сім'ю Сашко Шиш був тут, хоча зовсім не так уявляв свою службу в червоних, які обіцяли всім землю й щастя, але наразі тільки відбирали останнє та арештовували всіх, а хто з ними не погоджувався, або ж протистояв, як отаман Орлик...

За хвилину-другу Пономарьов розуміючи, що їм немає сенсу більше приховуватися щодуху заволав:

— Бандіти недабіте, сволачі куркульськіє — ви акружени!!!
сдавайтесь! іменем ревалюції!

А ім'я у революції було Терор, сестрою — Ненависть, настільки люта й нещадна, як в середньовіччі, коли червоноармійці вбивали і скальпували невинних людей за те, що вони були не «пролетарською проісходження», але Сашко про це ще не знав, хоча Київ в січні 1918 року захлинувся кров'ю, пролітою більшовицькими окупантами під орудою Михаїла Муравйова...

Собаки затихли. Пономарьов, вдихнувши на повні груди морозного повітря, збирався заволати вдруге й прицілився з «Маузера», який ледь не примерз до пальця, уявляючи, як першим підстрелить грозу комуноїдів, отамана Орлика, але він не виходив. Тоді він віддав наказ влупити з «Максима» по хаті лісника. І та кулеметна черга таки забрала кілька життів орликівців, але вони не розгубилися, а вилізши на дах, уклали кулеметника з гвинтівок.

А потім з-під хати пролунав такий потужний залп пострілів, що Пономарьову підстрелили кашкета і він впав на холодний сніг, а разом з ним інші чекісти, які нічого не могли вдіяти тим, хто кинувся в обійми нічного лісу, гахаючи на ходу з револьверів. Наздоганяти їх було марно, дерева близько підходили до хати лісника, тож можна було ввіймати кулю від втікачів. Пономарьов не захотів випробовувати долю, а доручити погоню за втікачами кінній розвідці, яка слідами по снігу зможе їх наздогнати, тож дав команду вгатити по хаті, щоб не втекли інші, згадуючи, що Орлик був дуже винахідливим отаманом, й скільки разів не влаштовували на нього облаву, але він завжди вислизав з неї, як хитрий лис ще стороною обходячи заготовлені пастки. Шквал пострілів, нагадуючи тріск падаючих дерев, відлунював в передсвітанковому лісі, але у відповідь чекістам ніхто не огризався. За хвилину-другу Пономарьов наблизився до хати. «Неужелі ушли із пад носа целава атряда?! — нервував він, — та чекісти заспокоювали, що бачили, як з хати вибігло лише п'ятеро, а мало ж бути більше, як донесли стукачі.

Забувши про страх, Пономарьов з кількома чекістами підійшов до самих дверей, поглядаючи вже на темні, як ніч, вікна, очікуючи пострілів. Але запала могильна тиша... здавалося, й сніг завмер під кроками чекістів, які зупинилися біля приземкуватих дверей. Комусь треба було першим їх відкрити й можливо прийняти на груди гарячий свинець. Пономарьов міг наказати це зробити будь кому, але чомусь сам пірнув в темряву за порогом, виставивши перед собою руку з товаришем «Маузером». Та в хаті було порожньо, він це відчув усім

єством, тож випростався біля вікна, в яке несамовито світив місяць і пальнув зі страху в морок, влучивши в піч, яка ковтнувши кулю, здавалося, теж стрельнула з переляку сухим стріском соснового поліна.

За хвилину-другу призвичаївшись до темряви, чекісти засвітили газову лампу, що стояла на столі, й остовпіли — в хаті нікого не було, ні живих ні мертвих, лише залишки скромної трапези в глиняних мисочках чекали, щоб їх доїли. Якусь мить чекісти стояли мовчки, наче очікували, щоб їх запросили за стіл, й щоб якимось розрядити ситуацію Пономарьов гахнув з зі свого «шмалера», намагаючись влучити в ікону, що дивилася на всіх з покуття очима Богоматері — та в наступну мить його зап'ястя наче стиснуло лещатами, й так міцно, аж скоцюрбило палець, й він, щоб не виказати перед бійцями страху, скомандував обдивитися горище.

У наступну мить, наче грім небесний, над головами чекістів гахнуло кілька пострілів, одна куля-дура якимось дивом залетіла в хату й свиснувши над вухом Пономарьова, пронизавши до п'ят морозом, влучила в бутель сизого самогону, який дріждьовим дурманом охопив всю кімнату й зачепив безтурботним хмелем звивини чекістів, які з переляку почали гатити в стелю.

Пономарьов, дивлячись на цю оказію, скомандував припинити стрільбу, й почав міркувати, як діяти далі, лізти на дах, йому вже бракувало сміливості, посилати на дурну смерть своїх таваріщей теж не було сенсу, бо за це в губчека не похвалять, і він вирішив підпалити хату, й відкривши дверцята печі хотів кинути кілька гарячих головешок на сіно, що було припасене на ганку, та збагнувши що й вигрібати жар краще чужими руками, наказав це зробити іншому.

Сіно, яке спало на ганку ще з літа й пахнуло лугом, спалахнуло відразу, й настільки яскраво, наче в хаті лісника зійшло сонце, що спочивало тут й збиралося зійти над ріками та озерами на святий Йордан через два дні 1922 року від Різдва Христового. За хвилину-другу лісницька хата спалахнула, як коробка сірників, ледь не підсмаливши гусарські бакенбарди одному з колишніх контріків, а тепер таваріщу чекісту, ім'я котрого забула історія, як і тисячу імен душогубів революції, яких і самих потім розстрілювали такі ж душогиби, тільки вже за наказом інших командирів світлого майбутнього, що народжувалося на крові. І в тій м'ясорубці навіть героїв цієї страшної війни проти свого народу постійно відправляли на ешафот. Небагатьом

героям революції вдалося вижити, як от Михайлу Будьонному, котрий дотягнув до 90 років і мовчки терпів, коли розстрілювали його соратників. Хоча йому самому теж довелося захищатися прихованим на дачі кулеметом, коли до обійстя приїхав «воронок», то він пальнув по чекістах, які розгубившись подзвонили Сталіну, а той дав «отмашку» й сказав «більше не трогать старово дуралея». А от кривавих катів НВС: Ягоду, Єжова, Берію — всіх у певній послідовності розстріляють, коли вони виконують страшну роботу, звинувативши в «ізмєне родіне», а насправді за те, що багато знали про масові вбивства й були небезпечними. Та й самий головний чекіст, котрого називали Залізним Феліксом, помре від серцевого нападу при загадкових обставинах. У 1926 році колишній фанатичний католик з багатодітної родини, якого свого часу підозрювали в вбивстві рідної сестри, стане більшовицьким інквізитором. Схмелілий від безмежної влади над людськими долями, Дзержинський ризикне кинути виклик таваріщам з політбюро, членом котрого він не був, а тільки кандидатом, покритикувавши на партійному пленумі економічні недоліки країни — та це був останній його виступ, увечері головний чекіст помре від серцевого нападу. А колись же врятувався і від гранати, сховавшись за металевий сейф, наче б саме після того його почнуть називати Залізним Феліксом. Згодом вся родина Дзержинського зазнає арештів, й очевидно, якби Фелікс прожив більше, його б і самого розстріляли соратники, незважаючи що «за дело революції» відсидів 11 років у царських в'язницях. Диктатура пролетаріату не знала пощади — внаслідок червоного терору й репресій в різні роки загинуло близько 8 мільйонів громадян!..

Пономарьов, вискочивши з палаючої хати, радів, що знайшов такий швидкий спосіб покарати невловимих козаків Орлика, без слідства й суду — вогонь тепер був їм суддею, нещадним і невблаганним, як сама революція. Все ж чекісти в напружені очікували, коли з палаючого даху почнуть вистрибувати орликівці, але воля їм була дорожчою за життя, вони не квапилися вибиратися з вогняного полону. Та коли весь дах поглинуло полум'я, й здавалося, що вже нікого не лишилося в живих, бо навіть запахло смаженою людською плоттю, сталося диво. З вогню на білий сніг вирвалося кілька людей, які відразу потрапили в пазури чекістів. Та отамана Орлика серед них не було, не виявилось його ні серед убитих, ні серед втікачів, затриманих кінною розвідкою в лісі, наче той невловимий Орлик і дійсно мав крила...

2

Таку картину одного осіннього ранку уявив Левко Спис, правник столичної компанії «Мусій Нездолій і партнери», перелистуючи книгу Романа Ковалю про легендарного отамана Орлика, якого затаврували клеймом бандита. На мить він замислився, намагаючись пригадати останній бій отамана після Різдва 1918 року, «але то був не останній бій, він продовжується й сьогодні», — зауважив про себе, згадавши неголошену війну на Донбасі. Згодом він почав шукати причини й обґрунтування червоного терору, започаткованого більшовиками задля диктатури пролетаріату, якою скористалися упирі революції, прикриваючись пролетаріатом, прагнучи абсолютної влади. І Левку вже вкотре прагнулося докопатися, чому в боротьбі за ідеальне суспільство на совпросторі взяла гору гільйотина. І Левко почав перечитувати матеріали з журналу “Червоний терор», намагаючись зрозуміти суть масових вбивств у поясненні чекіста Мартиїна Лаціса, колишнього латвійського пастуха, який заваливши вступні іспити на учителя пішов у революціонери: “Ми не ведемо війни проти окремих осіб. Ми винищуємо буржуазію як клас. Не шукайте на слідстві матеріалів і доказів того, що обвинувачений діяв ділом або словом проти радянської влади. Перше питання, яке ми повинні йому поставити, — до якого класу він належить, якого він походження, виховання, освіти або професії. Ці питання й повинні визначити долю обвинуваченого. У цьому — зміст і сутність червоного терору”. «Он воно як, не шукайте на слідстві матеріалів і доказів, що обвинувачуваний діяв ділом або словом проти радянської влади»... — розмірковував Левко Спис, перечитуючи визначення червоного терору здивувався, коли знайшов відомості, що його в Росії першими почали застосовувати есери (соціалісти-революціонери) ще в 1901 році, й що за час революції в 1905—1907 роках від рук терористів загинуло близько 9 тисяч людей, що визначення самого поняття терору належить есерці Зінаїді Конопляниковій. Ще далі пішов Владімір Ленін, який узаконив його 5 вересня 1918 року в спеціальному декреті, наголосивши суті диктатури пролетаріату, як методу утвердження нової влади, що опирається на силу й насилля, а не закон. І Левко знайшов лист Владіміра Леніна, датованого від 8 серпня 1918 до Г. Ф. Федорова, де він пише: «У Нижньому, явно готується білогвардійське повстання. Треба напружити всі сили, скласти трійку

диктаторів (вас, Маркіна та інших), почати негайно масовий терор, розстріляти й вивезти сотні повій, що згуртовують солдатів, колишніх офіцерів і т. д.. Розстрілювати за зберігання зброї...». «Це ж треба, як мислив вождь світлого майбутнього — «утворити трійку диктаторів», — дивується Левко, пригадуючи, як добросовісно конспектував вождя пролетаріату, навчаючись в універсі, й не міг ні сном ні духом припустити, яким кровожерним був Ілліч, й що саме він започатковував перші концтабори в Росії, й Левко уважно прочитав коротку телеграму Владіміра Ульянова від 9 серпня 1918 року до Пензенського виконкому: «Необхідно зробити масовий терор проти куркулів і білогвардійців, сумнівних замкнути в концтаборах поза містом»...

Читаючи ці матеріали, Левко не міг не згадати, як більшовицька орда Михайла Муравйова ввірвалася до Києва наприкінці січня 1918 року, коли масові розстріли розпочалися прямо на вулицях, особливо не щадили тих, в кого виявляли посвідчення УНР чи Центральної Ради, не минали куль і люди в погонах, офіцери і солдати царської армії, які виживши на фронті Першої світової були розстріляні посеред міста. І Левко, як допитливий юрист, перебуваючи в полоні роздумів, знову почав переглядати зібрані матеріали на цю тему, відкривши статтю директора Музею української революції 1917–1921 Олександра Кучерука: «Не було такого в центрі місця, де б не лежали розстріляні тіла. Однією з таких зон поховань став Маріїнський парк. Закопували ці тіла так, щоб їх не було видно, трохи присипаючи землею. І коли більшовиків звідси вигнали, то зберігся такий запис: «Трупний запах два роки отруював повітря для жителів Інститутської і Олександрівської (нинішня Грушевського) вулиць. Практично немає такого міста в Україні, де б не було цих розстрілів. Просто не скрізь збереглася інформація...». «Методи чекістів, саме в Україні, вирізнялися неабиякою жорстокістю. Наприклад, у Полтаві вони застосовували середньовічні методи — саджали на кіл, у Катеринославі (Дніпрі) священнослужителів розпинали на хрестах. — читав Левко вже іншу статтю про жахіття, які чинилися під орудою Муравйова, — У Харкові в'язнів скальпували або “знімали рукавички” — надрізали шкіру на зап'ястях і знімали її “ як лайкову перчатку”. На півдні України жертв заковували ланцюгами до дощок і смажили на вогні, морських офіцерів, що потрапляли до їхніх пазурів, опускали по черзі в казан із окропом, потім у море. Майже всюди застосовували метод розірвання тіл лебідками». Читаючи спогади одного

з очевидців цих подій, які опублікував історик Сергій Мельгунов, Левко відчув, як у скронях застукотіло серце, наче він приклав вухо до рейки, по якій ішов бронепотяг: “Вся підлога великого гаражу була залита кров’ю, що стояла на кілька дюймів, змішана в жахаючу масу з мозком, черепними кістками, жмутами волосся й іншими людськими залишками. Стіни були заляпані кров’ю, на них поруч із тисячами дір від куль налипнули частки мозку й шматки шкіри. Жолоб у чверть метра ширини й глибини й приблизно в 10 метрів довжини був до верху наповнений кров’ю. Поруч із цим місцем жажів у саду того ж будинку лежали поспіхом поверхово зариті 127 трупів останньої бійні. У всіх трупів розтрощені черепи, у багатьох навіть геть розплющені голови. Деякі були зовсім без голови, але голови не відрубувалися, а відривалися...».

Левко Слис встав з-за столу, в уяві постала страшна бійня, що відбулася взимку 1918 року й повторилася в 2014 році на цих же вулицях в Києві, коли розстрілювали Небесну сотню... У наступну мить перед очима чомусь промайнуло піонерське дитинство, усміхнений Ленін у картузі й з «бгьовнишком» на плечі під час суботника. І Левко згадав, як вождь пролетаріату посміхався на всіх портретах, наче дійсно тримав на плечі надувне «бгьовнишко» надувши буржуїв, адже за їхні кошти руйнуватиме все до основанья й вбиватиме буржуазію. Сьогодні оприлюднена інформація, що соратники Леніна отримали 50 мільйонів дойчмарок від кайзерівської Німеччини, щоб розхитати Росію та вивести її з Першої світової війни. Німці не знали, що Владімір Ленін, якого експортували до революційного Пітера в двох ополомбованих вагонах з Швейцарії, прагнутиме роздмухати світову революцію, розпочатої з газети «Іскри» РСДРП, пізніше з додатком (Б), з якої постала більшовицька партія комуноідів. І в 1918 революції таки спалахнули, хоча б у тій же самій Німеччині, батьківщині марксизму, але без царевбивства й диктатури пролетаріату, як і в інших країнах, коли розпадалися імперії. «Але чому саме більшовицька революція в Росії знайшла свій сенс в терорі й репресіях, які тривали десятиріччями?» — міркував Левко, та не знаходячи відповіді, почав згадувати предків Леніна.

Прадідом вождя пролетаріату по материнській лінії був Мойша (Мошко) Іцькович Бланк, який писав доноси самому цареві, проти котрого потім боровся його правнук. Прадід Ілліча був не тільки «навухдоносором», а й не чистим на руку. Його звинувачували в махінаціях з продажем горілки, бо замість фруктової бадяжив просту, а

ще крав сіно, і навіть звинувачувався в підпалі цілої вулиці єврейської общини в маленькому місті Староконстянтинів на Волині (нині Житомирська область). В околицях цього містечка Мошко Іцькович орендував кілька гектарів землі, де вирощував цикорій. Та не тільки цим заробляв на життя, а й хотів мати зиск від доносів, й писав царю скарги на євреїв Волині, і навіть познайомився з сенатором Барановим, який згодом став хрещеним батьком його дітей — Аби і Сруля (Абеля та Ізраеля). Абель Бланк, а після хрещення Олександр Бланк, стане дідусем Леніна. До речі, цю лінію в родоводі досліджували сестри Ілліча, й навіть повідомили про це Сталіну, але він наказав їм мовчати, як і про те, що царський сенатор Баранов посприяв у кар'єрі прадіду Леніна, котрий став могильщиком династії Романових. .

У генах вождя пролетаріату був ще той інтернаціональний заміс! По батьківській лінії в жилах Леніна текла калмицька кров, хоча є версія, що «отчество» Ілліча не відповідало дійсності, оскільки в його матері був роман з домашнім лікарем Іваном Покровським, і навіть в дипломі Леніна записано Володимир Іванович, а потім, можливо, в радянські часи, в тому ж такі дипломи «Івановича» виправили на «Ілліча». Прикметно, що в своїй епістолярії, як стверджують дослідники, Ленін згадує маму 200 разів, а батька — ні разу! До речі, мати Ілліча відучила його від куріння, мотивуючи тим, що він транжирить кошти на тютюн з батькової пенсії, призначеної по його смерті в розмірі 100 рублів. Це вплинуло на Ульянова, і він кинув смалити, хоча любив бувати серед солдатів, які курили махорку. Можливо, вони й пригощали вождя самокрутками з «Іскри», та він відмовлявся, згадуючи заборону своє мами. Не мав Ілліч пристрастей і до алкоголю, полюбляв лише німецьке пиво, і то не більше одного бокала. Дослідники генеалогії Леніна також встановили, що дід Леніна по материнській лінії, Аба (після хрещення Олександр) Бланк взяв шлюб із жінкою шведсько-німецького походження. «Але ненависть немає національності, зауважив, — про себе Левко, — думаючи чому таким нещадним і кровожерним був Ілліч, адже виховувався в інтелігентній родині — батько був інспектором і директором народних училищ у Сибірску, й сам вождь навчався на юриста... Цілком очевидно — Леніна настільки демонізувала жага до абсолютної влади, що за неї він почав боротися з самим Богом. Стверджуючи, що його немає, руйнуючи церкви, обриваючи життя мільйонів людей». Жахіттям і наслідкам жовтневого перевороту, що

спричинив червону чуму людоненависті, не знайти світових аналогів. В криваві рамки не вписується навіть Велика французька революція 1793 року. Під час терору яacobінців, (названих так, бо збиралися в монастирі святого Якова), було страчено до 40 тисяч, так званих підозрюваних громадян. Та через рік після революції у Франції комісари разом із своїм вождем Робесп'єром швидко пожнуть криваві плоди розпочатого терору, й самі розпрощаються з головами під нещадною гільйотиною. А от октябрська революція пустить метастази ледь не на століття, і з кількістю її жертв у наслідку можна порівняти хіба втрати під час завоювань монгольської імперії, розпочатих у 1203 році Чингісханом. Під час агресії ординців був убитий кожен десятий житель планети — на той час понад 50 мільйонів людей!

У наступну мить Левко почав пригадувати всі блага, які дала йому кривава октябрська революція. Безкоштовне навчання у школі й вузі, квартиру в хрущовській «шпаківні» й маленьку зарплату. А ще згадалося, як в армії відпрацював за всі ці «блага» й спав на бетонній підлозі, терпів інші самодурства на службі, як ще з початкових класів і під час навчання в вузі постійно гарував на колгоспних полях, збираючи бульбу й буряк, а влітку їх прополював. А ще Левко, як і мільйони громадян СРСР знаходився під невидимим наглядом КДБ, бо дописував до газети й мав удома друкарську машинку. «Але не вже за всі ці «блага» треба було калічити людські долі в таборах ГУЛАГу?» — запитував він себе, а згодом почав переглядати біографію червоного командарма Муравйова, міркуючи чому він був такий одержимий люттю, «невже мстився за своє бідняцьке походження?». Цю ненависть й кровожерність ще більше посилювала залежність Муравйова від морфію. Адже хіба могла нормальна людина радіти, що в січні 1918 року він розстріляв тисячі киян, а під час облоги Києва випустив по місту 15 тисяч снарядів. З піднесенням рапортуючи таваріщу Леніну, Муравйов потішався, що спалено будинок голови Центральної ради Михайла Грушевського, в якому згорів унікальний музей старожитностей. Та кривавого катюгу Муравйова чекатиме такий же вирок, як і його жертв — його невдовзі самого «шльопнуть» більшовики, арештувавши під час одного партійного з'їзду руками матросів. Левко встав за столу, думаючи, чому в офісі досі немає колег, але згадав, що вони на судовому процесі й чомусь підійшов до дзеркала, яке дівчата називали чарівним, бо

любили крутитися перед ним, оскільки воно охоплювало їх в повний ріст, тож і він поглянув на своє відображення, та позаяк був високим і струнким, то не вмістився в ньому й пригнувся, щоб причепуритись, подумав, що козацьке коріння таки пробилося через його череп, який лисіючи, залишив посередині чола непокірний «оселедець», й посміхнувся, згадавши, як дівчата жартували, що його волосся пішло в вуса, котрі могли бути такими ж пишними, як у Будьонного, але він дуже не хотів бути схожим на командира КонАрмії, тож постійно експериментував, підстригаючи вуса під різний формат, наразі думаючи, а що як завести кайзерівські, з задерними догори кінчиками... «Але кайзерівські часи закінчилися в Німеччині в 1918 році, коли кайзера (царя) Вільгельма Другого відправили в еміграцію», — згадав Левко, подумавши, що не варто його наслідувати...

Сівши за стіл Левко поглянув за вікно, за яким стояло дерево, старий явір з покрученим стовбуром, згадалася китайська мудрість, що криве дерево живе своїм життям, а з прямого зроблять дошки. «Люди теж схожі на дерева», — зауважив подумки, — прямолінійних пускають в розхід, але саме вони стають героями, та не завжди їх величають так, і він згадав, як Орлика офіційна влада називала бандитом, зобразивши в фільмі «Як гартувалася сталь» антигероєм, що стріляв із обрізу по комсомольцях, давав по руках збільшовиченим уповноваженим, щоб не розпускали клешні й не пиляли ліс в околицях улюбленого Києва. Орлик безкомпромісно боровся з всепоглинаючою «червоною чумою», відповідаючи терором на терор, і Левко знову повернувшись до постаті отамана, знайшов звернення Орлика до населення 1 лютого 1921 року й почав читати, відчуваючи якесь особливе хвилювання, адже отаман Орлик, справжнє прізвище котрого було Федір Артеменко, прожив всього 25 років, рано залишився без батька, й з малолітства заробляв на життя в Києві помічником механіка з ремонту американських грамофонів. Працюючи, закінчив гімназію, здавши екзамени екстерном, пішов добровольцем на фронт Першої світової, звідки був направлений у школу прапорщиків, а потім на службу в Оренбург, де його за агітацію серед солдатів на підтримку Лютневої революції відправили на фронт Першої світової. На фронті Орлик відзначився в боях на Галичині, де йому присвоїли звання поручика й він командував ротою. Після революції нова влада України, що утворила Центральну Раду,

українізувала корпус у котрому служив Орлик й направила до Фастова, де він очолив штаб гарнізону в чині сотника УНР. Орлик не вірив в можливість миру з більшовицькою Росією, коли члени уряду УНР, особливо Винниченко й Порш загравали перед агресивним звіром, розпустивши українську армію, покладаючи функції захисту молодій держави на новостворювану міліцію. Така позиція дорого обійшлася Україні, відчувши її слабкість, більшовики відразу почали наступ, використавши тактику ешелонної війни, коли в великі міста Києва без жодного пострілу на потягах прибували збільшовичені солдати, матроси й авантюристи, які покинувши вагони, організовувалися в бойові загони під червоним кумачем. Муравйовці навіть не приховували в Харкові своїх намірів на гаслах «Смерть українцям за зраду Мазепи». У 1918 більшовицькі головорізи захопили Полтаву, організували диверсію на «Арсеналі», залучивши несвідомих роботяг. Та цей виступ зірвав з гайдамаками Симон Петлюра. Усе ж перша хвиля окупації України була відбита тільки через місяць і з допомогою німецької армії і січовиків Петра Болбочана, гайдамацького коша Симона Петлюри. Орлик був учасником тих подій і визволяв Київщину й столицю від орди Муравйова, потім служив у київській комендатурі гетьмана Скоропадського, а коли на зміну Гетьманату прийшла Директорія УНР, він знову очолював штаби в Фастові й Козятині, був помічником командира бронепотяга. На Поділлі потрапив у полон до білогвардійців, звідки утік, будучи хворим на тиф, лікувався в родичів у Бучі, прагнучи якнайшвидше одужати, щоб боротися з безчинствами більшовиків, які грабували селян, запроваджували продрозверстку, розстрілювали за найменшу непокору. Одужавши від тифу, на початку 1920 року, Орлик зібрав перший загін повстанців, котрий складався з партизанів навколишніх сіл. Починаючи з 15-и бійців, загін Орлика доріс до великого полку й налічував до 500 повстанців, серед яких була й сотня кавалерії, що прикривала відступ військ УНР під час Другого зимового походу, але Орлик відмовився йти в Польщу, сказавши що помре на рідній землі зі зброєю в руках. Зі своїм загonom на Київщині отаман Орлик вів диверсійну війну проти окупантів, і навіть підірвав потяг під Тетеревом, роззброював червоноармійців, ліквідував чекістів і комісарів, а ще повертав як Робін Гуд відібране у більшовиків під час продрозверсток зерно. Рейдуючи округою, від Приірпіння до Радомишля, наводив жах на більшовиків, маючи досвід штабної

роботи, Орлик був і кмітливим розвідником, мав підпільних агентів, серед учителів, залізничників, на заводах й промислах. Вирушаючи в одному напрямку, повертав в інший, плутаючи сліди, був невловимим, та й останній бій він вирахував заздалегідь, розгадавши план чекістів про облаву, перевдягнувся з хлопцями в будьонівці. Однак завадив прикрий випадок вийти неушкодженим з тої чекістської пастки...

Так коротко, по пам'яті, відтворив життєпис отамана Левко й захоплено зауважив: «Скільки встиг зробити отаман Орлик за таке коротке життя! Проживши 25 років, був поручиком царської армії, сотником, полковником армії УНР, отаманом повстанців, керівником Північного повстанського штабу!..». У наступну мить Левко згадав, що на днях знайшов оригінал звернення отамана Орлика, й за хвилину-другу відкрив його: “Селяни та Робітники України! Ми, партізане 1-го Партізанського Загону ім. С. В. Петлюри, високо підняли прапор України і пішли на велике — святе діло, на боротьбу проти тих гнобителів, котрі привели наш великий рідний край до такої Руїни, як було 250 років тому назад... Хто надав право Московським катам — жидивським наймитам окупіровать УКРАЇНУ? Яке мають право? Де підстави? На багнетях Кітайців та Латишів несуть свободу народу? Де вона? Хто її бачить? Кров'ю умиласть УКРАЇНА, своєю, не чужою...Смерть ворогам нашої неньки УКРАЇНИ! Смерть зрадникам, котрі запродують і запродались нашим ворогам. Помста! Страшна помста над всіма ворогами нашої УКРАЇНИ, котрі кують для нас тяжкі кайдани”. Міркуючи над текстом звернення, Левко констатував: мало хто знає про участь китайців у громадянській війні, адже це замовчувала офіційна історія, але китайські загони були грозою більшовицьких карателів й чинили найкривавіші звірства. Збільшовичених китайців було чимало, адже близько 200 тисяч жителів Піднебесної приїхали до Росії ще на запрошення царської влади працювати на заводах й будувати залізниці, оскільки була нестача в робочих руках, бо чоловіки імперії воювали на фронті Першої світової. Більшовики з легкістю завербували їх на службу, а потім з такою ж легкістю частину комунізованих китайців відправили на батьківщину, щоб вони експортували революцію в Китай. Все ж чимало китайців залишилося служити в міліції в великих містах збільшовиченої України, особливо на Луганщині, та в 30-х роках за вірну службу їх теж репресували, владі не потрібні були свідки й виконавці страшних злочинів. Все ж дехто з китайців отримав підтримку від

сталінських комуноїдів, як от Сан Фуян, котрий сформував найбільшу кількість китайських загонів в час громадянської війни... Дзвінок мобільника обірвав уявний екскурс Левка Списа в минулу епоху. Телефонував шеф юридичної контори «Мусій Нездолій і партнери»:

— Хочу тебе порадувати, друже мій, пролунало в слухавці з якогось кінця Києва. — Левко полегшено зітхнув, бо давно не чув від Мусія Івановича ніякої радості й з нетерпінням чекав продовження його слів, та в наступний момент в слухавку ввірвався гамір, десь гримали двері, долинали уривки фраз, і навіть слова: «а суді хто?...». І Левко, посміхнувшись, гукнув у слухавку:

— Ти часом не в театрі, друже?..

— Суд, це теж театр, через що суть справедливості в ньому відстоювати тяжко! — почувся бадьорий голос шефа, — почекай, запалю люльку, перетелефоную...

І Левко посміхнувся про себе, подумавши, чи є ще десь адвокат в Україні, який би ходив на судові засідання з люлькою, який полюбляв її, як Тарас Бульба, який і в полон потрапив через любов до неї, коли повернувся її шукати, втікаючи від ляхів. Знову озвався телефон.

— Слухай, друже, пригадуєш, як на початку 90-х нам не вдалося реабілітувати імена героїв-отаманів, яких називали бандитами?..

— Реабілітували Орлика? — відразу вихопилося в Левка, і він посміхнувся, — пригадавши, що з самого ранку з голови не виходила його постать...

— Саме так! Нарешті реабілітували отамана, а ще його побратимів Якова Хоменка-Смутенка та Федора Ногу. Шкода що цього не вдалося зробити на початку 90-х, коли розвалювалася совіцька імперія, бо якби реабілітували героїв за незалежність України кілька десятиліть тому та довели до суспільства важливість їхньої боротьби, то, можливо, б і не воювали на Донбасі з путінською диктатурою взагалі.

— Так, через 100 років історія повторилася, — додав Левко, — навіть розстріл Небесної сотні відбувся на тих же вулицях в Києві що й тоді.

— Саме так, а скільки борців з червоною чумою ще не реабілітовано!.. та найпечальніше, що гіркі уроки історії не озброїли уми нашого суспільства...

У наступну мить, Левко зауважив, що в Україні й досі діє закон, прийнятий ще в епоху СРСР, за котрим усіх, хто борюється проти

радянської влади визнано бандитами, які не підлягають реабілітації, хоча Інститут національної пам'яті підготував проект закону про відновлення історичної справедливості щодо жертв політичних репресій, однак його не ухвалено й досі, й він хотів на цьому зауважити, вслухаючись в телефонну розмову старшого партнера, та в наступний момент почув від нього сенсаційне повідомлення.

— Друже, а ти знаєш, на сьогодні не знайдено документів щодо виконання розстрільного вироку отамана Орлика, не встановлено й де його поховано.

— Ти гадаєш, він міг вижити в душогубці лук'янівської тюрми?

— Ні, я не проте хотів сказати, в Гостомелі лишилась грандіозна пам'ятка про отамана Орлика, знаєш яка?

— Шабля?

— Значно більше...

— Та не тягни вже, говори.

— Вціліла хата отамана, де він народився!

— Невже?... це ж скільки років пройшло! більше 120!..— захоплено мовив Левко.

— Отож!.. і 96 років сплигло, як його реабілітували...— на мить запала пауза, після якої Мусій Іванович сказав, що буде в офісі ввечері.

Левко, поклавши телефон, почав метикувати, де знаходиться Гостомель й що про нього читав. І в я уяві постав козацький полковник Семен Палій, який заклав у цьому містечку церкву Покрови й укріплював замок, котрий збудував польський шляхтич Харленський, брат виночерпа-чашника польської королеви. Згадалося також, що Гостомель раніше від інших містечок Київщини отримав магдебурзьке право й був на кордоні двох імперій, Речі Посполитої та Московії. Хоча посполиті вважали себе республікою. А ще читав, що саме в Гостомелі є летовище ДП «Антонов», де злітають у небо й приземляються найпотужніші в світі сталеві птахи, і саме там знаходиться літаючий супергігант «Мрія». «Цікаво, чи пам'ятають жителі Гостомеля про орла-отамана Федора Петровича Артеменка, який взяв псевдо останнього гетьмана в екзилі й творця першої козацької конституції Пилипа Орлика.— замислився Левко й поглянув у вікно на дерево з покрученим стовбуром, котре ніби позирнуло на нього дерев'яним оком, отвором від сучка, з котрого колись росла гілка. Йому відразу захотілося поїхати до Гостомеля, адже він був неподалік Києва.

3

Федір Петрович Артеменко (Орлик) проснувся серед ночі, темної, як чорнозем, ледь поворухнувся на тюремному ліжку, що скрипнуло веслом старого човна. Тілом пройшов нестерпний біль, наче хтось штрикнув у спину багнетом. Тамуючи біль, почав згадувати уривки зі страшного сну, як по коліях неслись один на одного два потяги, як на дуель, один панцерний, другий з відкритою платформою попереду паровоза, на якій гахкала гармата й захлиналися чотири кулемети. На панцерному були гетьманці, на іншому січовики з сотником Черником. Здавалося от-от і панцерний потяг розчавить січовиків, та його кілька разів поцілили гарматним вогнем, і залізний велетень гетьманців, пустивши пару під колеса, почав відходити від Мотовилівки. Але підоспіли січовики ще на одній тязі, й зіскакуючи з вагонів кинулися в багнетну атаку проти гетьманців. У тому бою загинув сотник скорострільної роти, його тезка, галицький сотник Федір Черник, який охороняв Центральну раду, коли на Софіївській площі відбувався молебень за гетьмана Скоропадського. Весною 1918 року сотник Черник поспішав із дванадцятьма скорострїлами стати на варту Центральної ради, замість якої постане гетьманський уряд. Та дорогою він зустрїне самого гетьмана Скоропадського, якого «коронували» на Софіївській площі. Сотник Черник міг би легко розігнати це зібрання з гетьманом Скоропадським, бо мав дванадцять скорострїлів, але квапився виконати наказ зайняти оборону біля приміщення

Центральної ради. «А якби сотник розігнав те зібрання, хтозна як би тоді розвивалися події в Україні. Можливо б вдалося державним мужам дійти спільної думки щодо єдиної стратегії, тоді б Центральна Рада не була замінена гетьманатом, і не сталося б того трагічного бою між своїми під Мотовилівкою, не загинув би від кулі своїх братів-українців сотник Черник та інші». — з сумом думав отаман Орлик, в тюремному лазареті в нього було багато часу для спогадів і міркувань, тож і цей страшний сон був їх віддзеркаленням. За мить отаман почав згадувати служив у комендатурі при гетьмані Скоропадському, влада котрого тривала сім з половиною місяців — до 14 листопада 1919 року, коли Винниченко, заручившись підтримкою соціалістичних партій України на таємних зборах у Києві, проголосить кінець владі гетьманату Скоропадського, утворивши Директорію, відразу закликавши до наступу січовиків, що розташовувалися в Білій Церкві. І отаман Орлик почав згадувати, скільки разів у Києві змінювалася влада за три роки: в березні 1917 року засновано Центральну Раду й проголошено УНР, в кінці січня 1918 прийшли більшовицькі окупанти, на початку березня Київ від них звільнили. Цей рік, 1918, був переломним, бо саме тоді зупинено тотальний більшовицький наступ, організований з допомогою диверсійних груп, які розхитуючи ситуацію захоплювали великі міста України, й навіть проголосили Донецько-Криворізьку республіку, яка через місяць розпалася сама собою, бо в збільшовичних москвитів з'явився шанс загарбати всю Україну...

Отаман почав пригадувати основні події цього періоду, як він наприкінці лютого 1918 року кинувся очищати столицю від московських зайд, вирушивши з Фастова зі своєю сотнею та васильківськими козаками, вибивав більшовицьких головорізів з Боярки та Жулян, передмістя Києва. Але і в цьому наступі звільнення Києва не було єдності поміж лідерів нації. Петлюра покладався на козацький дух повстанської армії, Винниченко з Грушевським були романтиками й далі мріяли про мирні відносини з більшовицькою Росією. Іншу стратегію обрав Скоропадський, зробивши ставку на німців і австро-угорців, які почали переможний наступ на Червону армію з Волині. Та Симон Петлюра і Петро Болбочан випередили союзні війська й першими увійшли до Києва тріумфальним маршем. На другий день, пригадував Орлик, до Києва вступили німці та уряд Центральної ради. Однак союзникам не сподобався тріумфальний

марш Петлюри, його усунули від керівництва військом аж до листопада 1918 року й на чотири місяці арештували. У листопаді Скоропадський, зміцнивши молоду українську державу та підтримуючи мир з допомогою Німеччини й Австро-Угорщини, спонуканий ними до самовизначення держави, оголосив курс на федерацію в складі не більшовицької Росії, з приєднанням до України Кубані й Криму. Універсал про федерацію стане смертельним вироком для гетьманату, який усуне Директорія. Петлюра знову візьме булаву головнокомандувача військами УНР, Винниченка проголосять главою уряду Директорії. Та більшовики не відступатимуть, поляки теж підуть війною на територію України, та попри таємні змовини Пілсудського з Леніним, він таки дасть прочухана Червоній армії в Україні. У 1919 році військо польське на кілька місяців здобуде Київ, прогнавши червоноармійців. А ще на теренах України колобродили денікінці, доки Біла гвардія на якийсь час не закріпилася в Криму під командуванням барона Врангеля. І Орлик згадав, що коли служив в комендатурі Скоропадського, то чув як нащадок титулованих полководців шведської корони, сім'я котрого поселилася в Прибалтиці, шукав роботу в Скоропадського, й той запропонував йому посаду начальника штабу, Врангель відмовився, мабуть, не вірив, що допомога німців буде тривалою. А якби два генерали, котрі колись служили в одному царському корпусі, домовилися й добровольча армія об'єдналася з військом УНР, Червона армія була б розбита, історія розвивалася в іншому напрямку.

«Але в хаосі громадянської війни не було спільної ідеї — кожен воював за своє... — міркував Орлик, згадуючи, як очолював штаби в Фастові й Козятині а потім північний повстанський штаб — любив він планувати наступальні операції, але й гадки тоді не мав, що згодом доведеться партизанити в лісах Київщини, — між трьох вогнів опинилася Україна: більшовицької Росії, денікінців і поляків, та єдність пододала би все, але її не було! Через що й стався цей страшний бій поблизу Мотовилівки, коли свої вбивали своїх» — зітхав отаман, намагаючись поворухнути затерпим плечем, жалкуючи, що вже ніколи зможе звестися на ноги, і жах сковував тіло в залізний корсет, але в наступну думка про те, що життя прожив не марно, наповнювала його світлим настроєм, а потім спогадами про той роковий день, коли його підстрелили на хуторі Таборище в січні 1922 року. Все вирішив

випадок. Адже він завчасно дізнався від своїх довірених агентів про спецоперацію чекістів, і він таки випередив їх, одягнувши шинелі з червоними «шпалами» й будьонівки, вичислив перевертнів, замаскованих під селян і затримав на хуторі, вклавши одного з них прямо на місці. Та один із чекістів зумів дременути й зачайтися в одній із хат, приховавшись у погребі, мов щур. Господар, падлюка, не сказав де зачайвся той недоношений. Тож навіть зброї не встигли дістати, коли той смальнув з підпілля погребу, випустивши шість куль. Всі вони дісталися двом побратимам і йому. Одна пройшла біля серця, інша коло хребта. Найприкріше, що чекістський стрілець тоді втік, як заець, вискочивши через вікно, що й згадати було важко яким він був.

Але пораненому отаману тоді не дали померти, побратими знайшли лікарку, яка врятувала його від смерті, потім переправили в Бучу до родичів, де він лікувався. Та згодом хтось із хлопців обмовився не витерпівши тортур, і його арештували. «Але чого тягнуть сволочі з слідством, — тамуючи біль, нервував отаман, — мабуть, хочуть, щоб довше помучився. «Не маючи можливості знущатися й влаштовувати тортур в ліжку, збиткуються морально, приводять різних типів, як до пораненого звіра в клітці, щоб ті плювалися на бандита»... — подумки зауважив отаман й хотів випрямити затерплу від болю спину, та в неї знову наче штрикнули багнетом, і він заплющив очі, намагаючись заснути назавжди. Ніколи він так не бажав смерті, як зараз, скільки раз уникав її, хоч і не кланявся кулям на полі бою, а боїв було багато, та він завжди звик вичисляти їх, щоб смерть обходила стороною, тепер він сам кликав її, але вона не йшла... Отаман чув, що в такі моменти життя має пролетіти за кілька моментів, і він почав уявляти себе в дитинстві. Згадався рідний Гостомель і човник на якому ловив рибу. Річка, точніше її заводі близько підходили до рідного обійстя на Кімерці. На якусь мить він навіть відчув запах коріння старих верб при березі в затхлому повітрі лук'янівського лазарету, пригадуючи як під старими вербами зустрічався з дівчатами, як мчав під ними на коні, та як з юності мріяв про вороного. І він таки здобув коня, але в бою. За хвилину-другу той кінь помчав його до рідної Кімерки, і він побачив знову молоду маму в саду під хатою, яка чекали його до вечері, накривши стіл білою скатертиною під квітучою яблунею. Тепла хвиля сну накривала отамана разом з болем...

Вранці, коли він відкрив очі, на своє здивування не відчув болю ні в спині, ні в грудях, на душі було легко, здалося, що він знову зможе

звестися на ноги. Не тривожили спогади й думки — тільки якась дивна легкість заповнила його всього, «мабуть, відійшов туди звідки ніхто ще не вертався», — майнуло в голові, але в наступну мить перед очима зринула сіра стеля тюремного лазарету, і отаман сумно зітхнув, намагаючись глибше вдихнути повітря, але біль у серці, наче птах, розправив крила й не давав ковтнути повітря на повні груди, повертаючи отамана до реальності, що відрила двері й озвалася його прізвищем:

— Артьоменко, к вам пасетітель...

І Орлик стривожився, мабуть знову хтось прийшов подивитися на «бандіта» й покрити його прокльонами. Тож почав придивлятися до чоловіка, не чекаючи нічого хорошого.

На обличчі незнайомця блукала усмішка під прямим, як дуло, носом, а ще рипіла шкірянка, як сніг в морозний день.

Орлик не міг збагнути хто до нього прийшов, хоча від прибульця, як від дідька, перло духом чека, замішаного на махорці й страхіві. У наступну мить незнайомиць рішуче ступив до нього:

— Так он який ти!.. невловимий отаман...

— Який?...

— Немічний і безпорадний, а тоді в Таборищах був орлом, доки я тобі не підтяв крила...

— Так це ти, іуда? — і Орлик почав пильніше вдивлятися в сірі, як тюремні стіни, очі чекіста під чіткими бровами, що нагадували чорні коромисла.

— Я, я Пилип Шуліп...

Орлик не дослухав до кінця його прізвища, бо для нього воно не мало ніякого значення.

— Шкода, не можу встати, а то б лусьнув тобі межі роги!

— Тобі ще мало?! На ладан дишеш, а знову за своє, ти й так стільки нашого брата поклав?

— Не брати мені ті, хто заодно з окупантами, які гвалтують і грабують Україну. Не знаю скільки ви там мені навішали, але я не оголосив жодного смертного вироку полоненим.

— Та не вже!?, — на рахунку твоєї банди чи не найбільша кількість вбитих красноармійців... — скривив губи під прямим, як дуло носом, чекіст, хіба не твої хлопці, перед тим, як тебе підстрелив у Таборищах, прямо на возі закололи штиком одного з наших...

— А що нам було робити, відпустити його до чека, щоб він привів ваших посіпак?

— Не смій так казати на нас, бандюга, забув, як під Гостомелем поклав 27 продзагонівців.

— Так вони ж забирали останнє в селян, мусив рятувати від голодної смерті своїх земляків.

— Від голодної смерті? А ти хіба голодним помираєш, кожному в'язню лук'янівки по триста грам хліба даємо ще й гарячу воду, не кожен селяни їсть по триста грамів хліба в день, як петлюрівські дармоїди...

— Отож ви весь хліб до тюрми тягнете, й з країни робите тюрму!

— Ото загнув, в тебе ж руки по лікоть в крові, а ти філософствуєш...

— А як інакше було стримувати окупантів, які й досі гвалтують Україну, але я не тільки стріляв, а й роззброював і відправляв додому обдурених красноармійців, а голодним сім'ям повертав награбоване вашими продзагонівцями зерно.

— Ти й куркулям помагав, а чого?.. ти ж не з якихось там дворян недоношених, з простої ж сім'ї, а пішов проти своїх.

— Не я, а ти!

— А що я?... я пішов за рабочую владсть, бо саме ми збудуємо країну, в якій не буде ні багатих, ні бідних.

— Тоді ж чому ваша влада, яка хоче всім щастя, щодня убиває людей і забирає останню зернину?..— запала пауза, — після якої Орлик продовжив. — Я і сам був за революцію і владу рад, але упирі й безбожники взяли верх в більшовицьких радах, починаючи з Москви...

— І це хто згадує Бога?.. петлюрівській бандіт! Але Бога немає, ми відучимо людей від казок про нього, зітремо з лиця землі всі церкви, й попів поставимо до стінки, за те, що дурили бідних людей, щоб вони зносили всі кривди від ненаситних міроєдів та виправдовували їх порядки. Ми дамо владу всім! хто був ніким, той правитиме світом! От в чому наша сила, а ти пішов проти неї!

— Так чого ж ви щодня народ убиваєте і голодом морите гірше ординців?...

— Вбиваємо класову гідру й контру, це временні мери диктатури пролетаріата, а труднощі переживем, і не таке бачили!..

— Скажи, чого ти прийшов, щоб побачити, як мучує?

— Щоб ближче роздивитися бандита й розказати всім, що не такий страшний був отаман Орлик, як його малювали. Я ж сам тебе положив, і двох твоїх дружків відправив у засвіти... Ти б побачив себе з боку, який ти зараз жалюгідний, тільки очі світять. — чекіст і сам не знав чому так сказав «світять», а тоді продовжив, — так буде з кожним бандітом і врагами народа! Слухай, а ми думали ти в Польщі лікуєшся, ти ж міг туди чкурнути, ще коли прикривав відхід петлюрівським недобиткам Подільської групи того нещасного Зимового походу, як ви його називаєте, але ти повернувся, навіщо? А, я здогадуюсь чому, не дуже там вас радо в Польщі зустрічають, годуючи дохлою кониною в таборах...

У наступний момент Орлик трохи підніс знесилену голову над подушкою й вимовив:

— Втікати зі своєї землі?! скільки можна?! Скільки віків нас душили окупанти? — й отаман поглянув на чекіста, той мовчав, — не знаєш ти історії своєї країни, яку знову довели до Руїни, як 250 років тому після Богдана Хмельницького, і ти помагаєш це робити своїми руками й служиш червоним люциперам, щоб потім твої діти й онуки жили в неволі.

— В неволі, що воно таке, Україну гнобили стільки віків, і з поляками твоїми скільки козаки воювали? Га?.. Тепер ви там знайшли волю? А звільнення ми доб'ємося своїми руками с міровим пролетаріатом.

— На крові й голоді свободу не строять, невже ти не бачиш, якого звіра впустили в Україну?

— Не умнічай, скажи, що ти добився своєю боротьбою з Петлюрою, га?.. Вже вся Україна стала радянською...

— Невільницею в ярі совіцьких люциперів, але нас не скорити... Де поляже один борець — встане сотня й нові полки підуть боротися за свободу!..

— Але ж цієї свободи ти ніколи не побачиш, згниєш на тюремному цвинтарі.

— Зате помру вільним...

— Хіба можна померти вільним в тюрмі?

— Можна й в тюрмі, тобі не збагнути.

— Невже?.. розкажи, може й мене переагітуєш, в тебе добре виходило красноармійців в свою банду вербувати.

— З тобою вже пізно говорити...

— Пізно, бо помираєш, невже й справді почуваєшся вільним?

— Так, вільним — до раю рабів не пускають, — сказав посміхнувшись Орлик, згадавши слова отамана Сірка...

— А ми не за царство небесне, а рай на землі...

— Рай на могилах не збудуєш...

Чекіст Пилип дуже занервував, аж його прямиий, як дуло ніс, здавалося закам'янів. Він хотів сказати, що ніхто не тільки не знатиме про Орлика, а й ніколи знайдуть його могили, що йому вже припечатали клеймо, котре йому не змити й після смерті, і йому захотілося гукнути : «бандіт, бандіт»!!!

Та поглянувши в очі отамана, які знову світилися, але на цей раз таким спокоем і вірою, що він почав пригадувати, де бачив подібне. І згадав, такі погляди були в повстанців Другого зимового походу, коли в листопаді 1921 року Волинська група потрапила в оточення біля сіл Звиздаль і Малі Миньки на Житомирщині. Біля п'ятисот полонених ув'язнили в церкві біля містечка Базар, й виводи на розстріл до двох ям, викопаних селянами. Це військо колишніх уенерівців вийшло з Польщі на свою загибель, голе й на половину босе з одною гвинтівкою на двох. Вони прагнули підняти повстання, та їм не вдалося навіть утримати Коростень, і Котовський взяв їх у смертельне кільце. Їх було кілька сотень, вцілілих після бою з обмороженими ногами полонених повстанців, їм тоді Котовський запропонував в обмін на життя службу в Красній армії — не погодився ні один, так і вмирили під кулями скорострільів з піснею «Ще не вмерла Україна», з очима в яких світився вогонь віри, як зараз в Орлика. Пилип знав, що саме Орлик врятував від оточення й розстрілу другу, Подільську групу Зимового походу, яка дійшла аж до Бородянки. Орлик вивів повстанців до кордону Польщі, та сам не пішов з нею, хоча то був останній бій повстанців з радянською владою, проти якої не піднялася Україна. Чекіст мовчки подався до дверей, торкнувшись в кишені золотого годинника, подарованого йому за ліквідацію боївки Орлика. Та годинник наче обпік його вогнем, мабуть, той дзигар був знятий з руки убитого під час вакханалії червоного терору. Згодом чекіст здасть його на потреби індустріалізації, в жертву котрої під час кількох Голодоморів винищать мільйони, а ті, хто були ніким і повірять, що стануть усім, тремтітимуть від вічно п'яних владою катів, виконуючи катівські розпорядження й гинучи від них самих. .

4

Осіньне золото лежало біля Золотих воріт першими злитками, жовтень тільки входив у роль чародія, вкриваючи дерева сонячними барвами, надаючи їм схожості з золотOVERХИМИ СОБОРАМИ. Левко з старшим партнером Мусієм Івановичем прогулювався сквериком, неподалік офісу своєї контори, що знаходилася в одному з старокиївських «дворів-колодців» поблизу Ярославового валу. Вони чекали ще одного колегу, який щойно перетелефонував, що спізниться хвилин на десять-п'ятнадцять, тож було трохи часу для прогулянки. Сьогодні вони мали нарешті вирушити до Гостомеля, до хати отамана Орлика. Левко мріяв про це все літо, та як з'ясувалося, не так просто було знайти ту хату, а точніше того, хто знав де вона знаходиться.

Проходячи повз пам'ятник Ярославу Мудрому, Левко зауважив, що тут за часів князя закінчувався київський град, а за правління його батька, Володимира Великого, увесь стольний град Кия вміщувався між Андріївським узвозом та історичним музеєм.

— Бачиш, місця вистачало — не перся тоді народ до столиці, бо нормально жили в своїх землях, а зараз тулять небошкряби в самому серці столиці, й скоро пів України переїде до Києва...

— Знову буде Київська Русь...

— Аби ж то повернути можуть правління Ярослава Мудрого, коли ми тримали й Великий Новгород, зневажаючи мокшанські племена й чудь заболотну...

— Золота була епоха, Київ змагався з величчю зі столицею Другого Риму — Царгородом (Константинополем, нині Стамбул). Але чому б не радіти, що українці так люблять свою столицю...

— Та друже їдуть у Київ не тільки з любові до нього, бо немає перспективи вдома — всі грошики крутяться в столиці.

— Отож бо, всі тільки й говорять про децентралізацію, а треба ж всі території розвивати, як було за часів Данила Галицького, який навіть престол державця утримував не в Києві, розширюючи територію Галицько-Волинського князівства тримав його спочатку в Галичі, потім в Холмі.

— Щось ми далеко заїхали... Левко, от ти скажи чому ти так зацікавився отаманом Орликом, в цей час їх було кілька сотень, один

тільки Нестор Махно чого вартує. Мабуть, хочеш спростувати міф, що Орлик не був бандитом, зображуваним в фільмі «Як гартувалася сталь» ?

— Постать Орлика, як на мене, дуже актуальна сьогодні, незважаючи, що пройшло кілька революцій, ми й досі не можемо перемогти своїх міроєдів — в такій багатющій країні й досі безпросвітна бідність, що гонить людей на заробітки за кордон. Орлик відмовився від еміграції навіть перед лицем смерті. Саме він виводив до кордону зі своїм загоном, рятуючи від оточення Подільську групу повстанців Зимового походу в 1921 році. Цим походом, в який так вірили Петлюра з Тютюнником не вдалося роздмухати вогонь масового спротиву селян, замучених більшовиками, з якими вже почала заgravати більшовицька влада, змінивши ярмо продрозверстки на НЕП, обіцяючи всім, хто служив в армії УНР амністію.

— Слухай, я щось мало читав про Другий зимовий похід, просвіти...

— Ок, але тут не обійти перший вимарш, він був переможним. Тоді, в травні 1920 року, армія УНР в союзі з військом-польським звільнила Київ від червоних. Але більшовицька Росія пішла в контрнаступ, війська Тухачевського і Будьоного дійшли до Варшави, й мали намір роздмухати вогонь світової революції в Німеччині. Об'єднана з поляками армія УНР зупинила той наступ на Європу біля Варшави. В цій битві особливо відзначилися з українського боку полковники Юрій Тютюник і Марко Безручко. Навіть морська піхота УНР взяла участь в битві біля Вісли.

— Ти ба, в УНР була морська піхота, невже?.. адже морські узбережжя й Крим були під окупантами.

— Серед морпіхів було чимало мобілізованих матросів з австро-угорського флоту, базованого на Адріатичному морі, але найбільшу кількість трьохтисячної бригади морпіхів склали гуцульські морячки, що мали досвід сплавання лісу річками. Мені навіть й досі пригадується колоритне прізвище першого командира морських піхотинців УНР — Гаврила Нікогда. Отже об'єднане військо польське та українське дало такого перцю більшовикам під Варшавою, що цю перемогу назвали «Дивом над Віслою», але Україну знову обдурили. У 1921 році більшовицька Росія, налякана Кронштадтським повстанням поквапилася в Ризі підписати з Польщею мирний договір, під час

якого поляки зрадили УНР, укладаючи угоду між маріонетковим утворенням УРСР. Тоді Юзеф Пілсудський також відмовився від ідеї поновлення Речі Посполитої в старих кордонах і створення держави Міжмор'я, поділивши, як колись це робила шляхта з московитами, Україну навпіл. Армію УНР, як того вимагав Ризький договір, Польща роззброїла, все ж дала притулок 15-и тисячам вояків, в так званих, інтернованих таборах. Я читав спогади учасників цих подій, які скаржилися на умови табірної утримання в Польщі, жалюгідне харчування й холод, де катастрофічно бракувало взуття й одягу, який перелицьовували з мішковини. Багато хто з уенерівських переможців більшовиків під Варшавою згадував у польських таборах часи Хмельниччини, коли не раз чув «пся кров» й дехто навіть вважав милішою ординську жорстокість більшовицьких тюрем. І все ж поляки посприяли Другому вимаршу армії УНР, хоча й відмовляли від того рейду, приреченого на загибель, бо не вірили, що після Голодомору 1921 року підніметься повстання проти збільшовиченої Росії. Та все ж поляки відпустили в Другий зимовий похід, який затягнувся аж до 25 жовтня, лише дві тисячі вояків УНР, озброївши наполовину. Я читав спогади учасників тих подій: на двох була одна гвинтівка, а деякі кулеметні тачанки спорядили в упряжках волів, хоча поляки могли б повернути зброю, котру забрали в війська УНР, як в насмішку навіть видали кілька возів зі списками. Уявляєш, навіть таку зброю — списи проти кулеметів. Мабуть, Польща боялася нового більшовицького наступу й так маскувала той вимарш. Але найгірше, що в добровольців Другого визвольного походу не вистачало навіть чобіт, багато бійців йшли босими — в онучах і в дірявому дранті з мішковини. Та командир Зимового походу Юрій Пютюнник і бійці настільки поривалися в Україну, що навіть голірuch пішли б воювати, аби тільки ступити на рідну землю, де, як вони були переконані, навіть сонце світило краще. Під час походу стратегічним завданням визволителів було взяття Коростеня, саме тут колишні вояки УНР мали б відкрити склади, поповнити боезапаси, взутися в чоботи й скинути з пліч подрану мішковину. Та Коростень вдалося здобути лише на короткий час, без взяття омріяних складів зі зброєю й провіантом. Почалися морози, сніговиця, багато бійців повідморозували ноги, а лави повстанців не поповнювалися, селяни були налякані більшовицькими тортурами й втомилися від війни, тож співчуваючи

побратимам до їхніх лав не йшли. Вони бачили в якому стані перебувало те військо, слабо озброєне й босе. Тільки деякі партизанські загони Київщини активно підтримали визвольний похід під проводом Юрія Тютюнника, зокрема отаман Орлик, який ще задовго до ви маршу повстанців вів активну диверсійну роботу в тилу ворога. Розбирав залізничні колії, зупиняв і пускав під три чорти поїзди, чинив інші дії, які заважали мобільності червоним, та вони в авангард контрнаступу кинули кавалерію, очолювану Котовським, яка значно переважала числом та озброєнням босих повстанців, які пообморожували ноги в холодних снігах.

— Слухай, наскільки знаю Зимовий похід восени 1921 року, в який виступило з Польщі дві тисячі українських вояків був розбитий на кілька груп, одну з них, як я зрозумів, врятував Орлик від розгрому, розкажи, як це було?

— Так, в Зимовому поході було кілька груп: Бессарабська, Подільська й Волинська, усі вони мали просуватися в київському напрямку, де ще діяли партизанські загони й можна було підняти повстання. Перша Бессарабська група зазнала розгрому ще біля кордонів, Подільська, яка мала кавалерію, пройшла з успішними боями все Поділля й дійшла до Бородянки, щоб з'єднатися з Волинською, основною групою котрою командував сам командир походу, Юрко Тютюнник. Волинська група дійшла до Коростеня й взяла його, та не встигла озброїтися на його складах, бо не витримала контрнаступу, а невдовзі потрапила в котлован на засніженому полі між двома селами, здається, Звіздадем і Малими Миньками. Котовці на вгодованих конях легко подолали опір слабо озброєного війська, взявши в кільце повстанців, нещадно їх вирубували, доки Котовський не припинив криваву різанину. Мабуть, хотів надати цій кривавій розправі якогось певного змісту, думаючи організувати показовий фарс. А до них він був великим майстром. Адже коли перейшов на бік більшовиків, то влаштував публічне каяття в Одеському театрі, продавши за кругленьку суму навіть свої кайданки, якими його стримувала від масових грабежів і нальотів царська влада у своїх в'язницях. Тож Котовський, взявши в полон біля п'ятисот повстанців, запропонував всім перейти в Червону армію, але не перейшов ні один! Масового каяття повстанців, як розраховував Котовський, не сталося. А от першими кого розстрілював Котовський, були ті, хто

озивався до нього українською мовою. Біля Базара тоді поклали з кулеметів 359 чи 360 героїв, як доводить Роман Коваль, який досліджував розстрільний список й анкети, заповнені повстанцями перед стратою.

— Бачиш, але з Котовського совлада зробила героя, навіть мавзолей у Подільську на Одещині спорудили. Хоча саме він, а не отаман Орлик був справжнім бандитом, якого за постійні пограбування й нальоти засудили до шибениці ще до революції, котра й дала йому новий шанс, й колишній бандит став не тільки легендарним комкором, а й ділком-непманом, навіть при своєму кінному корпусі він організовував різні артілі, особливо збагачуючись в Придністров'ї, котре називали Котовією, якому він вибив автономний статус в складі УРСР. А ще хотів під себе підім'яти й Молдавію. Можливо саме через різні мутки-оборудки його приборуть в 1925 році руками колишнього дружбана і власника одеського борделю Меєра Зайдера, по кличці Майорчика, який начеб з ревнощів до жінки Котовського вистрелить йому в спину, під час відпочинку в одному з радгоспів. Майорчика, до речі, не арештують, а згодом теж шльопнуть при не з'ясованих обставинах. Як би там не було, але історія згадала Котовському за масовий розстріл повстанців, як кажуть собаці —собача смерть. Навіть тіло його викинули з мавзолею під час Другої світової війни.

— Але все одно, як бачиш, справжньому бандиту влада спорудила цілий мавзолей, хай і невеликий, як у Леніна, та все одно... Але про що це свідчить? Совлада вербувала на службу собі подібних, а з справжніх героїв робила бандитів. До речі, мій знайомий історик-краєзнавець Анатолій Зборовський якось розповідав, що коли за рік чи два перед реабілітацією Орлика, дзвонив в архів СБУ, щоб ознайомитися з його справою, то хтось з начальників якогось там відділу верещав в слухавку, що всі матеріали про бандита Орлик під заборонаю. Але хочу повернутися до розстрільного списку повстанців, який досліджував Роман Коваль. Переважну більшість серед 360 героїв складали вихідці з Київщини, але були й серед них не тільки українці, а також кілька євреїв, поляків та німців, і навіть один китаєць. Уявляєш, який дух побратимства єднав повстанців, що всі до одного стали під дула двох скорострілів «Льюїс», хоча могли перейти на бік червоних, їм давав такий шанс Котовський.

— Слухай, Волинська група загинула вся?

— Із страшного котла Котовського вирветься десь з біля сотні вояків разом з пораненими й штабом. Також вціліє і сам командир Зимового походу, генерал-хорунжий УНР Тютюнник.

— Це Орлик прикривав його відступ?

— Ні, Орлик врятував від смертельного котла Подільську групу, яка дізнавшись про розгром, почала відступ до Польщі. Учасники цих подій згадували про вишколений і добре озброєний загін Орлика, який врятував їх від розгрому, який почався на Житомирщині біля містечка Базар. Тоді Орлик не зважаючи на переважаючого ворога першим атакував й відкинув червоних від колони Подільської групи, згадували очевидці. Мені й зараз уявляється, як Орлик зважаючи на свій розвідницький хист, прикриваючи Подільську групу, то атакував, то відступав, даючи червоним змогу сісти на хвіст, виринаючи з лісових виярків. Мабуть, і коні отамана Орлика вгризалися в рисаків ворога, кусаючи їх від люті. А комендант Рибка, очевидно, добре відзначився в тому бою, бо люто ненавидів красноармійців й чекістів. Саме через це прощав Орлик надмірну жорстокість свого коменданта, не раз докоряючи йому, що не можна бути вічно злим, адже від злості на ворогів легко стати й самому таким. Та комендант Рибка не дуже дослухався отамана, і як тільки траплялася нагода, то убивав полонених червоноармійців, котрих відпускав отаман. У таких випадках Антон Рибка вдавався до хитрощів, кажучи, що проведе полонених заплутаними стежками, щоб вони не змогли видати партизанський табір, та по дорозі розстрілював їх. Коли Орлик про це дізнався, то заборонив йому це робити. Тож Антон Рибка тільки в боях зганяв всю злість і ненависть на більшовицьку владу, і червоноармійцям, яким, мабуть, таки добре дісталось від нього в листопаді 1921 року. По суті, це був останній великий бій повстанського загону з червоноармійцями. Адже в цей час збільшовичена Росія, щоб закріпити успіх в Україні, оголосила амністію всім отаманам, влаштувавши насправді пастку, здається, в Звенигороді, куди запросили й холоднороських ватажків, де їх арештували чекісти. До речі, до Холоднороської республіки входило 25 сіл Черкащини, вона мала тридцятитисячне військо, яке на початку організували брати Чучупаки.

5

— Слухай, ти сказав, що Орлик і Струк були останніми поліськими отаманами революційної України...?

— Ти хочеш щоб я розповів про Іллю Струка?

— Давай...

— Струк був колоритним отаманом і доля прихильною до нього. У час Першої світової отримав три поранення й всі чотири хрести Георгія, дослужився до капітана, починаючи службу на імператорському «Штандарті» Балтійського флоту.

— «Штандарті»? — дивна доля в цього судна, який з яхти для розваг імператорської сім'ї став бойовим кораблем і прослужив 75 років — навіть в час Другої світової воювала імператорська яхта, переоснащена у протимінний корабель, двічі отримавши титул гвардійського. — додав Нездолій. — І хоч на початку «Штандарт» нагадував плаваючий палац на воді, а знаєш, яким був оздоблений деревом? — і Нездолій дістав свою дерев'яну люльку, й замислено подивившись у далеч, засмалив якимось ароматним тютюнцем, пускаючи дим, як з пароплавної труби, й не дочекавшись відповіді щодо оздоблення царської яхти, продовжив.

— Царські покої на імператорському «Штандарті» були обшиті дошками з вишні й горіха, а ще берези, а дубом оздобили каюти для екіпажу, і, мабуть, неспроста, щоб був міцним, як це дерево. І хоч царська пароплавна яхта була без позолоти й позументів та викликала захоплення в сучасників і екіпажу, а він був великим, більше трьохсот матросів! Десь серед них служив і грізний отаман Струк, котрого, як ти кажеш, не брали кулі, може він був з характерників?

— Хтозна, про Ілька Струка не так вже й багато матеріалів, хоча в Гуглі поширено його спогади, записані якимось сотником, але я знайшов всього одну фотку отамана. Мабуть, він не любив публічності, але й справді кулі отамана щадили. Йому навіть вдалося уникнути смерті, коли його схопили в Києві більшовики й вели на розстріл, та Ілько Струк втік від кулі ще дорогою, скориставшись темрявою. Його столицею в час війни з соввладою був Чорнобиль. Що цікаво, коли в червні 1920 року почався масовий наступ червонармійців на УНР, Струк зі своїм загоном брав участь в обороні столиці від більшовиків, потім під Проскурівим, Дубном і Ковелем. Влітку 1920 року йому

вдалося прорвати лави більшовицької армії від Західного Бугу й порватися в чорнобильський повіт. Більшовики, як дізналися, що повернувся Струк, то покинули Чорнобильщину без бою. Зі своїм добре озброєним військом Струк, як кажуть, пройшов крим і рим, зумів вислизнути навіть із крижаної пастки на Дністровському лимані. Він тоді відступав із захопленої більшовиками Одеси, сподіваючись перейти румунський кордон, потрапив у пастку: з одного боку його зустріли вогнем гармат румуни, з іншого підпирали більшовики. Врятував очерет на лимані, однак лід був поганим союзником, бо румуни, як по склу лупили гарматами й поклали чимало війська, вимагаючи капітуляції. Та Струк і не думав складати зброю — й таки прорвав румунський кордони та врятував близько п'яти тисяч бійців. До речі, повернувшись на рідні терени, й щоб підтримати патріотичний дух, випускав у Чорнобилі щоденну газету «За рідний край»

— Ого, щодня випускав газету!?

— Авжеж, бачиш, шанував силу слова. Струк до Першої світової учителював, і хтозна, коли б не війна, можливо був би директором школи, а не отаманом. Володіючи ораторським хистом, навіть вплинув на українофоба Денікіна, підписавши з ним спільний договір в Димері, в якому від мобілізації звільнялися всі учителі, артисти й учні. А ще його загін визволяв з денікінцями Одесу від більшовиків під національними стягами і взяв командування містом на себе, розвісивши скрізь українські знамена. Хоча українофоб Денікін страшенно не терпів всього українського, та Струкові не заперечував. Мало того, бійці Струка за звільнення Одеси отримали від Денікіна за виявлену хоробрість 75 «Георгіївських хрестів». До речі, отаман Струк і в Одесі випускав газету «За Україну!».

Володіючи словом, отаман Струк переагітував чимало червоноармійців до свого загону, відомо, що до нього влився навіть цілий загін більшовицьких продармійців. Ілля Струк був одним з перших отаманів, хто до кінця боровся за незалежність України ще з 1917 року, в 1918-у звільняв «Арсенал» на чолі сотні від більшовицьких заколотників. А коли почав партизанську війну в 1920-1922 роках, то паралізував увесь більшовицький флот на Дніпрі. Навіть Троцький, боячись зростаючої сили Струкового війська хотів проти нього намовити поляків. Та Струк дізнавшись про вояж Троцького до поляків, підірвав мости через річку Ірпінь і Тетерев. А одного разу, зсадивши з

паровоза бригаду, пустив некерований поїзд на Бородянку, яка була в руках більшовиків, які довго розбирали трощу на залізниці. Однак його політична лінія не завжди співпадала з стратегією керівництва УНР, мав він непорозуміння й з Петлюрою. Кілька разів влада УНР намагалася арештовувати поліського ватажка, звинувачуючи в єврейських погромах. Струк і Орлик, по суті були останніми повстанськими отаманами. Хоча він певний час підозрював Орлика в співпраці з соввладою, бо начеб той почав вживати слово «таваріщ», але згодом вони порозумілися. Саме загони цих отаманів підтримали повстанців Другого зимового походу. Струк в листопаді 1921 року добре поскубав котовських кавалеристів, прихопивши в них сорок коней.

Доля вкотре була прихильною до Струка, коли він хотів з Орликом відсвяткувати в 1922-у році другий день Різдва, тоді він міг би отримати чекістську кулю, та її прийняв Орлик. Як це було? Два отамани, забувши за старі непорозуміння, перевдягнувшись в будьонівців з невеликим загonom приїхали на хутір Таборище ввечері. Орлика попередили, що на них чатують чекісти, і він викрив їх прямо на вулиці, та один таки втік, сховавшись в обійсті. Орлик, який завжди першим кидався в бій, і на це раз стрімголов погнався за втікачем до хати, де причаївся чекіст, який влучними пострілами відразу поранив двох його побратимів і самого Орлика...

— Ну це мені відомо, розкажи ще щось про отамана Струка, бо я ж уродженець Чорнобильського краю.

— Хоча Чорнобиль і був столицею отамана, але народився він поблизу Горностайпіля, в селі Грині. Ілько Струк був бойовим другом трипільського отамана Зеленого, Данила Ільковича Терпила, який зібрав чи не найбільший загін повстанців на Київщині — до тридцяти тисяч! Отаман Зелений на початку симпатизував червоноармійцям, та швидко зрозумівши їх загарбницьку суть, навіть організував публічне скасування Переяславського договору з московитами, підписане Богданом Хмельницьким у цьому місті.

— Ото вчудив, Москва й сльозам не вірила ніколи, а договори порушувала поготів, як тільки відчувала себе сильнішою... Ти згадав за Трипілья, чудове містечко над Дніпровими кручами, так воно було столицею отамана Зеленого?

— Так, він міцно тримав рідне поселення в обороні, навіть Скоропадський не міг його вибити, пославши до Трипілья бойову

«фльоту» з гарматами. А весною 1919 року отамани Струк і Зелений взяли участь в Куренівському повстанні, визволяючи від більшовиків Київ. Цікаво, що під час того повстання за троянських коней були використані трамваї.

— Як це?

— Дуже просто, на трамваях озброєні повстанці, наче якісь роботяги, пробиралися безперешкодно до середмістя столиці, де зразу вливалися в лави повстанців. І хоч повстанці з отаманами Струком і Зеленим дали перцю московським зайдам в Києві весною 1919 року, але столицю не втримали. Яку цікавеньку історію згадати тобі про поліського отамана? Ілько Струк вів диверсійну роботу не тільки в тилу більшовицьких окупантів, а й на воді, захопивши близько 20 річкових суден, на яких, як славний гетьман Сагайдачний, рейдував своєю фльотою, як тоді казали, по Дніпру й притокою Прип'яті. А ще був непримиренним до тих, хто підтримував комунарів, його політичне кредо визначалося короткими гаслами: «Геть жидів і кацапів! Хай живе повстання!»...

— А що відомо про останні роки життя отамана Струка.

— Існує кілька версій, більшовицька пропаганда стверджувала, що його вбили при переході кордону. За вірогіднішою версією Ілько Струк за вигаданим прізвиськом прожив чотири десятки літ в еміграції й помер у Чехословаччині в 1969 році.

6

— А що ти взагалі знаєш про Отаманщину 1918–1921 років.

— Так цей період іронічно назвав глава Директорії Володимир Винниченко, я знайшов статистику, що в це час нараховувалося, знаєш, скільки отаманів?

— Не більше ж, як за часів матінки Січі Запорозької.

— Більше! 444 отамани проходили по документах ЧК.

— Розкажи про найвідоміших отаманів Київщини.

— Найбільше військо було в Данила Терпила (Зеленого) — до 30 тисяч доходило, він боровся з усіма хто наступав на Трипілля. Воював Зелений і з гетьманцями Скоропадського. Якийсь час виступав й під червоними знаменами, та швидко зрозумів більшовицькі наміри й перейшов на бік Петлюри, й з Кам'янця-Подільського разом з

отаманом Ангелом очолив переможний наступ на денікінців. У одному з боїв, а за іншою версією від рук білогвардійських шпигунів, отаман Зелений загинув восени 1919 року. Похований отаман у рідному Трипіллі на березі річки Красної, але могила до нашого часу не збереглася. Союзником, а згодом і командиром п'ятитисячного загону війська Зеленого був отаман Євген Ангел, і хоч народився він на Чернігівщині, але в його жилах текла гаряча болгарська кров. Опорним пунктом Ангела було місто Ічня на Чернігівщині. Отаман Ангел був радикальним і нещадним до ворогів, також любив анархію, через що мав суперечки з Петлюрою. Євген Ангел теж загинув в 1919 році, як і його побратим отаман Зелений.

— Слухай, а коли Орлик став отаманом?

— У 1920 році, в час затвердження більшовицької влади. Його загін був невеликим, порівняно з військом отамана Зеленого, чи сотисячною армією батька Махна, в Орлика партизанило десь 500 бійців. Але то був добре озброєний загін: з кавалерією і навіть скорострільним загonom, з 9-а кулеметами. Орликівці були останніми воїнами світла, хто боровся з комуноїдами й підривав їх жорстокі порядки. Сам отаман Орлик, маючи досвід, здобутий піл час Першої світової війни, а також володіючи хистом розвідника й штабіста, наступав відразу в кількох напрямках, то він з'являвся в Гостомелі, Ворзелі, чи Радомишлі. Чекісти не могли втямити, як він міг покривати такі великі відстані в один час, доки не здогадалися, що загін отамана був поділений на кілька груп, які вели розгалужений наступ.

— Слухай, Україна мала колосальні сили повстанців, чому програла війну більшовикам?

— Не було консенсусу, насамперед в діях і помислах керівництва молодою державою. Хоча біля керма держави опинилися гуманітарії: історик Грушевський, журналіст Петлюра, письменник Винниченко, тільки Скоропадський був царським генералом й нащадком гетьмана. Та не змогли вони, бач, дійти до спільної думки, наче продовжуючи давні традиції про двох українців і трьох гетьманів. Грушевський сподівався на мир з більшовиками, Винниченко теж, врешті вони розпустили регулярну армію, таким чином було втрачено колосальний військовий потенціал, адже з фронту Першої світової повернулося близько двох мільйонів українських вояків, які звикли виконувати накази на відміну від повстанських отаманів. Але саме на повстанство поклав всі сподівання

Симон Петлюра, не відаючи якого джина випустив з пляшки. Хвиля добровольців була настільки стихійною, що нею важко було керувати, хоча мала в своїх лавах до мільйона бійців. А кожен воював за своє. Наприклад, колоритний отаман катеринославських січовиків Юхим Божко навіть намагався ліквідувати штаб УНР через те, що йому не подобалися накази Петлюри. Що цікаво, Божко організував своє військо «Запорізька січ» через об'яву в газеті Катеринослава, зібравши близько трьох тисяч добровольців. Отаман Божко був не тільки професійним військовим, у свій час підполковником царської армії, а й чудовим і палким оратором. Умів переконувати інших, боровся за відновлення традицій січовиків, їхніх клейнодів і звичаїв. Але завжди виступав проти регулярної армії УНР, часто не виконував наказів і чинив свавілля. Якось, щоб його втихомирити, навіть організували сутичку, під час котрої Божку вибили око, потім арештували. Петлюра, зважаючи на його відчайдушну хоробрість, випустив отамана Божка, але він через місяць знову пішов проти нього. Згодом непокірного отамана вбив отаман Омелян Волох, який викрав скарбницю УНР в 1919 році, коли уряд Директорії переїхав до Кам'янка-Подільського й перейшов на службу до червоних. Та й зрештою батько Махно мав намір порішити Симона Петлюру в Умані, але головний отаман, мабуть, відчуваючи пастку, не поїхав на ту зустріч. Інколи не розсудливо діяв і сам Петлюра. Мені згадується і найприкріша його помилка, коли він не завадив розстрілу найпопулярнішого отамана УНР Петра Болбочана, щоправда з цього приводу Петлюра сказав, що Болбочана з'їли не московські воші а українські гниди. Серед керівництва УНР зіграла рокову роль заздрість, бо дуже велику популярність серед війська здобув Болбочан, маючи авторитет серед простих солдатів і старшин, він міг би стати другим Богданом Хмельницьким. Саме Болбочан врятував Київ від першої диверсії більшовиків на Арсеналі, визволяв Крим, створив у найскрутніший час «Запорізький корпус», що став щитом і мечем молодій державі разом з січовиками Євгена Коновальця. З лав «Запорізького корпусу» Петра Болбочана вийшла безстрашна дивізія чорних запорожців, на знаменах яких були слова «Україна або смерть», та його розстріляли свої, заздрячи славі й звинувативши в самоуправстві, хоча Болбочан завжди виконував накази, а в найскрутніші моменти рятував Україну та її військо. Болбочан міг легко уникнути розстрілу. Адже отаман чорних запорожців Петро Дяченко мав план визволення

улюбленого козаками полковника, та Болбочан відмовив його від цього, бо не звик порушувати порядок і чекав справедливого суду. Але на тому суді не було місця для правди, її поставили до стінки на станції Балин біля Кам'янця-Подільського, вбивши найвидатнішого полководця армії УНР.

— Да... помилок було чимало!

— Їх можна було уникнути, коли б в боротьбі за незалежність України усіма керувала єдність, а заздрість не провокувала до самоїдства лідерів нації...

— Слухай, я вражений твоїми знаннями про цю епоху, а от що можеш сказати про зброю минулого століття.

— О, друже, це ж твоя парафія, ти навіть маєш кілька берданок і пістолет, а в мене навіть шаблі нема.

— Отож, якби мав то знав, що берданка це окрема система гвинтівок за прізвищем винахідника пана Бердана, вона вже давно застаріла. В Першу світову, в час революції та громадянської війни, найпопулярнішою була п'ятизарядна трьохлінійка, або гвинтівка Мосіна-Нагана, взята Росією на озброєння ще в 1891 році. Що цікаво, трьохлінійка мала інтернаціональне походження, так як в своїй основі завдячує російському капітану Мосіну, а системі заряджання набоїв бельгійцю Леону Нагану. Їх тоді, в період Першої світової, штампанули на заводах Тули та інших зброярнях біля чотирьох мільйонів. Це була наймасовіша зброя для вбивств, якою скористалися більшовики, однак я десь читав, що в 1919 році до гвинтівок катастрофічно не вистачало набоїв. І навіть було видано наказ про те, що красноармійцям дозволялося робити не більше двох пострілів в день, мовляв, пуля дура, а штик маладець, його на всіх вистачить. Мало хто знає, але серед скорострілів найбільше було не «Максимів», а британських кулеметів Льюїса. Їх за царя було закуплено 30 тисяч, тоді як сама Росія встигла випустити 28 тисяч «Максимів». Ти, мабуть, думаєш, що розробка «Максима» як і популярного АК належить москалям, ні, мій друже, британському конструктору Гайрему Максиму, це москалі вкупі з нами навчилися робити грізну зброю, а тоді могли вистругати хіба що дубину, або склепати якусь дубельтівку.

— І все ж, який кулемет був найкращим?

— «Максим», як і «Льюїс» мав високу бойову скорострільність до 300 патронів за хвилину, але ж сам розумієш, ніхто так ооскаженіло не стріляв на полі бою, та й сама кулеметна стрічка була розрахована на

250 набоїв, в «Льюіса» теж на стільки, але він був значно легшим від кілера «Максима», який важив до 70 кілограмів! А той до 15 кеге, а ще мав повітряне охолодження, міг легко переноситися, а з «Максимом» без тачанки було важко.

— А якими найпопулярнішим в ці часи були пістолети.

— Звичайно ж товариш «Маузер», символ нової влади, як шкіряна тужурка й кашкет. «Маузери» полюбляли чекісти, відомий факт, що їх було закуплено для червоноармійців та чекістів близько 30 тисяч.

— А чому вони так полюбилися ЧеКа?

— «Маузер» мав велику дальність стрільби, до кілометра, тож втікати від його кулі й на коні було важко, а ще в його магазин вміщалося 10 патронів, тоді, як в інші — 7–8. Причому пізніше були відомі зразки маузерів, які стріляли, як кулемети, заряджаючись 33-патронними стрічками...

Нездолий оповідаючи про зброю, все далі заглиблювався в різноманітні подробиці, як от, хто першим дав патронам капсуль (Джонс Пірс і Кольт), про нову еру пістолетів від «Браунінг», які стали конкурентами барабанних «стволів», «пістоль-маладец Манліхера», та Левкові цього було задосить.

7

Тож коли хлопці вже пройшли вулиці древнього міста на Подолі, рухаючись в напрямку Гостомеля поміж бетонних джунглів багатоповерхівок, він, аби перейти від теми зброї, мовив:

— Як люди живуть в цих сворешнях, що схожі на етажерки й пінали, га, Панасе Петровичу, — звернувся Нездолий до третього колеги, що був за кермом.

— Урбанізація, друже, якби в нас діяв законом, щоб кошти забудовників спрямовувати, в першу чергу, на інфраструктуру, дитсадки, парки, будинки культури, басейни, лікарні, було б більше простору для життя, а то будують великі спальні, — відповів той. — заганяють всіх, друже, в павутину споживацького глобалізму : ліжко, робота, ну ще супермаркети — і все!.. культурного середовища катма!

Нездолий, подумавши, що зачепив колегу за живе, й аби не затягувати тему, бо Панас Петрович був за кермом, й щоб він швидше рухався, звернувся до Левка Списа.

— Слухай, друже, от ми зараз їдемо до хати отамана Орлика, це справді диво, що вона збереглася, адже в часи войовничого комунізму винищувалося все, що було пов'язане з національними героями.

— Так, це справді диво, — озвався Левко, — більшовики спалювали хати не тільки героїв, а й так званих «ответсвенних», їх призначали на кожних п'ять або десять хат силоміць, щоб вони ставали агентами ЧК, бо коли в селі вбивали комісара чи продзагонівця, то «ответсвенний» мав здати винуватця, а часто він і не знав, хто це зробив, тоді його самого відправляли в Сибір, а хату спалювали.

— Як же тоді вціліла Орликова хата? — поцікавився Нездолій.

— Про це нам розкаже в Гостомелі краєзнавець Адам. — додав Панас Петрович, почісуючи академічну борідку, — і йому несподівано захотілося розповісти про Михайла Грушевського.

— А ви знаєте, що під час першого наступу більшовиків на Київ у 1918 році муравйовці спалили будинок Грушевського, де був унікальний музей старожитностей. А потім більшовики взагалі постаралися так, щоб звести його зо світу, щоб він не мозолив очі історією України, пригадуєте, як на початку тридцятих років, в розпал репресій, Грушевського так лікували в Кисловодському санаторії, що він помер. І від чого?.. гнійника на спині. Його так вимучили, що зробили кілька операцій, ріжучи спину до нестерпного болю, бо наркоз в ці часи був дуже слабенький. Після тих операцій він не міг ні нормально лежати ні сидіти, майже не спав, кілька місяців мучився, як на хресті... Важко довести чи це було зумисне діяння, чи через помилки не кваліфікованих лікарів, і якийсь гнійний карбункул убив великого історика на 69 році життя.

— Хоча це могло статися й раніше, як загорівся вагон, коли він їхав з московського заслання до Києва в 1917 році, коли його вибрали головою Центральної ради, — додав Нездолій.

— Я щось не знав про такий факт, а ну розкажи...

— На перший погляд, більшовикам тоді було не Грушевського, в них і так вистачало проблем із закріпленням влади, тож Грушевського легко випустили з Москви, куди його заслав ще цар, та коли він під'їжджав до Києва, десь о п'ятій ранку, то чомусь загорівся вагон, в котрому їхав. Грушевський тоді вискочив в одних капцях й ледь встиг щоб накинути пальто, й перший президент України, як його ще називають, йшов по Києву в капцях сам, бо його не дочекалося

надіслане авто. Тоді, на початку березня 1917, було дуже холодно, Грушевський застудився, приступивши до виконання обов'язків голови Центральної ради десь через тиждень.

— А де тоді розміщувалася Центральна рада? — запитав Панас Петрович.

— У приміщенні сьогоднішнього Будинку вчителя, до речі, він тоді теж був педагогічним, тільки музеєм. Центральна рада на початку заснування займала кілька кімнат, сесійні засідання проходили в театрі, — розповідав Левко, — серед перших депутатів, а їх на початку було близько 90, це був представницький парламент здебільшого з інтелігенції, зокрема вчителів, навіть подружні пари педагогів були в УЦР, та згодом Центральна рада розширилася до 822 депутатів, це, до речі, зазначив генеральний писар уряду Винниченка Павло Христюк, уродженець Кубані, котрий пов'язав своє життя з Україною, починаючи з навчання в політехнічному інституті. Так от, Христюка за кілька років діяльності УНР ще й призначали міністром освіти, а згодом внутрішніх справ.

— Тоді очевидно ментовський міністр мав бути освіченим, — посміхнувся Нездолій, — тільки не відволікайся від теми Центральної ради.

— Так от, паралельно з УЦР в Києві якийсь час існувала ще й царська Дума, в її склад включили на правах гласних тільки трьох депутатів Центральної ради, зокрема й Грушевського.

— Я собі уявляю, як довго тоді тривали сесійні засідання, — озвався від керма Панас Петрович й попрохав Левка розповісти про основні досягнення Центральної ради.

— Чимало засідань УЦР дійсно проходили до глибокої ночі, інколи й до перших півнів, завершуючись співом «Заповіту» й гімну «Ще не вмерла Україна»... та й зараз депутати люблять поговорити. За 13 місяців свого існування Центральна рада визначила основу держави, проголосивши головною владою законодавчу над виконавчою, обрала символіку України, зокрема Тризуб і синьо-жовтий прапор, оголосила восьмигодинний робочий день, земельну реформу, грошову й навіть встигла надрукувати перших п'ять гривень, на банкноті тоді був тільки один тризуб. Та найголовніше, що УЦР визначилася зі статусом держави. Тоді дуже дискутувалося питання щодо проголошення повної незалежності України чи федерації в складі Росії. Дебати йшли в

основному між членами двох партій українськими поступовцями й соціал-демократами, останні були за федерацію з більшовицькою Росією, поступовці відстоювали повну незалежність, яка й була проголошена утворенням УНР, Української народної республіки. Під кінець УНР, а саме 29 квітня, коли Скоропадського за підтримкою німецьких військ обрали гетьманом, Центральна рада в останній день свого існування прийняла першу конституцію України. Гетьман Скоропадський, як відомо, ліквідував всі раніш ухвалені документи й проголосив Українську державу й Гетьманат, обравши новий уряд, що проіснував сім з половиною місяців. Після чого Винниченко й Петлюра знов відродили УНР, створивши Директорію, запозичивши таке утворення від французів, скасувавши всі набутки Скоропадського.

— От в тому то й біда, замість того, щоб консолідуватися й рухатися в перспективу наші керівники займалися руйнуванням до «основанья», як більшовики, — зауважив Нездолій, — а в Скоропадського теж було чимало прогресу, до речі, за збереження гетьманського апарату держави навіть виступав один із засновників українського війська УНР отаман Болбочан, але його за об'єктивну критику кабінетних гнид розстріляли. Та хочу продовжити за Скоропадського. За сім з половиною місяців гетьман вдалося повторити подвиг Геракла, добитися визнання молодій державі в 30-и країнах, від великої говорильні Центральної ради почати робочий момент державотворення, запустити маховик економіки, почати культурні перетворення. Я от пригадую статистику за часів Скоропадського. Не зважаючи на розруху, зібрано біля шести мільйонів тон зерна, ожила промисловість, навіть в державний бюджет гетьман закачав чотири мільярди валюти, налагодив випуск українських газет, відкрив Академію наук, запрацювали театри, друкувалися українські газети, та не встиг Скоропадський проголосити земельну реформу. Та він її опрацював, зберігаючи землі крупних латифундистів, щоб не підривати економіку країни, мав роздати з вільних земель по 25 десятин усім бажаючим. Однак ошчасливити всіх земелькою не встиг, зробивши фатальну помилку, проголосив федерацію з Росією. Хоча б цього могло не статися, якби на нього впливав хоча б Винниченко, але той тільки виношував план помсти, хоча гетьман запросив його працювати в коаліційному уряді. Але Винниченко бачив себе главою держави та міркував, як би усунути від влади Скоропадського й виселити зі свого

кабінету, в якому він колись возсідав і приймав членів Антанти та інші іноземні делегації за часів УНР. Про це Винниченко писав у своєму щоденнику, який без брому не можливо читати, хоча він так висловився про історію України, яку сам і творив. Звичайно ж, в своїх щоденниках Винниченко не писав за рокові помилки свого правління. Зокрема, як в лютому 1918 року всього чотири тисячі більшовиків на чолі з Муравйовим захопили Київ, адже Винниченко міг би дати наказ шестидесятисячній армії УНР, що стояла в білій Церкві, виступити на захист Києва, натомість сам драпанув зі столиці з молодією дружиною в Бердянськ, кинувши урядові справи.

— Неспроста Петлюра називав Винниченка надто богемним і непослідовним, — озвався Панас Петрович, — я теж читав щоденники Винниченка, пригадую, як він принизливо описував Скоропадського, а Петлюру взагалі називав шамотлим, кірпічним чи що?

— Мабуть, бо Петлюра на відміну від нього мав тверді переконання й до самої смерті відстоював ідеали незалежної України, — додав Левко, — а Винниченко, коли Петлюра в Польщі готував повстання, так званий Другий зимовий похід, шукав в еміграції шляхи співпраці з більшовиками, й Ленін запропонував йому пост заступника голови раднарокому УРСР, але той відмовився, вичисливши, що ця пропозиція була тактичною, все ж до Москви їздив і скомунячився.

— Отож, а от Петлюра був справжній борець і полум'яний журналіст, навіть убили його біля книжкового магазину в Парижі, — додав Нездолій. — хоча Винниченко теж помер у Франції, але своєю смертю, й значно пізніше, в 1951 році, хоча був ув'язнений нацистами в концтабір.

— Письменник він був класний, недавно перечитував його «Сонячну машину», дивуючись як головний герой роману, охарактеризований людиною-цифрою, попередив нашу цифрову епоху, — зауважив Левко.

— Знаєш, кажуть, що й образ Люцифера був прологом до діджиталізації нашого часу. Згоден, Винниченко був чудовим майстром слова, а от політиком нікудишнім, як там сказав про нього Петлюра.

— Надто богемним... — нагадав Панас Петрович

— От-от... — ствердив Нездолій, — без брому щоденники Винниченка читати важко, — о, ми вже повернули на Гостомель...

8

Древнє містечко, яке колись називалося Остромир, зустріло хлопців одинокою колоною на в'їзді широкої вулиці.

— Ця колона — своєрідний символ колоніальної залежності від старшого брата Ірпеня, де колон багато, як в Римі, а от бюджетному доноору вділили тільки одну, та Гостомель бореться за економічну свободу, бо містечко прагне розвиватися, будувати дитсадочки, школи, інфраструктуру, й справа не в колонах... — пояснив Петро Панасович, й чому вулиця називається Свято-Покровською, бо ній знаходиться козацька церква на честь Покрови. Також зауважив, що це чи не найдовша в Україні вулиця, протяжністю п'ять кілометрів, й що містечку насправді значно більше років, ніж 525 років від першої писемної згадки, коли литовський князь Олександр передав Гостомель в управління панам Глинським...

— То кажеш Гостомелю, насправді з тисячу років, чи й більше? — поцікавився Нездолій.

— Цілком логічно, про це говорить і його давня назва — Остромир, адже був такий княжий посадник в Новгороді, може, на честь нього й назвали поселення, адже річка Ірпінь колись була на межі двох племен, древлян і полян, тож на її берегах з давніх-давен мусив бути форпост з поселенням, яке могло виникнути ще до того як його назвали Остромиром, бо Київ повинен був мати щит із заходу. — відповів Панас Петрович.

— Дійсно, містечко Остромир, а тепер Гостомель було своєрідним щитом, а в навколишніх лісах, особливо в Білицькому, й досі видно сліди Змієвих оборонних валів... — додав Нездолій.

Левко ж не долучався до розмови, а спостерігав за вулицею, яка на відміну від київських була дуже широкою й зеленіла травою, в якій опалими зірками світилося листя, яскравіла бруківка поміж лавочок, які мов чекали гостей Гостомеля. Несподівано увагу Левка привернули два явори з золотоверхими кронами, і він згадав свого старого явора під вікном офісу, захоплено мовивши:

— А ви знаєте, друзі, явір символізує безсмертя...

— Точно... таке живуче, я скільки не борюсь з явориною на дачі, а вона росте, — додав Панас Петрович, — як наша Україна, скільки століть її не винищували, душили репресіями, морили голодоморами, а вона жива...

Левку згадалася пісня Назарія Яремчука, і він в голос наспівав куплетик:

На могилі моїй посадить молоду яворину,
І не плачте за мною, за мною заплаче рідня.
Я любив вас усіх, та найбільше любив Україну,
Певно, в цьому і є та найважча провина моя.

— О в тебе гарний, друже, голосок, тобі б в церковному хорі співати, — посміхнувся Нездолій...

— Ага, з тобою заспіваєш, — відповів той, — але ця пісня, наче про отамана Орлика, от тільки ніхто ніколи не дізнається де його могила.

— Зате ми знаємо, де його хата!.. Така наша доля, навіть могили наших героїв страшні ворогам, і прах Богдана Хмельницького не знайдено досі. — продовжив Панас Петрович, хлопці, ось проїхали вже склозавод, скоро зупиняємось...

— Ти ж казав біля церкви...

— До неї недалеко...

— Слухай, а як звати нашого краєзнавця?

— Адам Конєцпольський...

— Ого, це пседонім? — поцікавився Нездолій.

— Та ні, прізвище...

— В Гостомелі має бути свій Конєцпольський, адже неспроста містечко було колись кінцем Польщі, — зіронізував Левко.

— Таки так, саме до Гостомеля доходили кордони Речі Посполитої в 17–18 століттях, — Продовжив Панас Петрович, — а Київ належав царській короні. Про багату історію Гостомеля вам багато чого цікавого розповість пан Адам.

Він уже чекав хлопців неподалік церкви в затишній алеї, усміхнений та привітний, з чорними грізними вусами, Левку він навіть видався схожим на маршала Пілсудського. Власне, й голос у Конєцпольського був гучним, як військова сурма та дуже випуклим чоло, наче він боровся ним з ворогами, здавалося що й зараз впреться лобом в когось із них, щоб помірятися силою.

— Адам Васильович, — назвався він...

Хлопці теж представились й підійшли до гранітної стели, на котрій урочисто виділялася лабрадоритова дошка.

— Це сторінка літопису Гостомеля, я саме звідси й хочу розпочати ваше знайомство з містечком.

І всі почали вчитуватися в слова на стелі, які починалися з вірша на честь козаків, далі були викарбувані імена полководців, пов'язаних з історією Гостомеля: Семена Полозовича, полковника Семена Палія, гостомельського сотника Ярмули Басаренка, отмана Орлика (Федора Артеменка). Текст на стелі завершувався поетичними рядками

*Наша слава наша воля — на усі віки!
Буде вона завжди з нами — доки козаки
Будуть в пам'яті та діях в нашому житті,
Єдності подай нам Боже у спільній меті.*

— Креативна стела, справді, як літописна сторінка, — зауважив Левко, — та ще й з акцентом, — і він прочитав у голос останній рядок: «Єдності подай нам Боже у спільній меті»

— Ех, якби в нас була єдність, а не три гетьмани поміж двох українців, то вже б давно мали державу, як за часів Ярослава Мудрого, — додав Нездолій, а краєзнавець Адам Конецпольський зауважив, що на стелі, якимось дивом, чи так було задумано шліфувальниками плити, проступає зелений листочок на чорному тлі, і Левко уважно придивився до полірованої поверхні й справді побачив зелений листочок, здивовано мовивши:

— Воскресає наша історія!.. а цей зелений листочок між рядків кам'яного літопису, наче символ на дереві нашого роду.

— Таки так, — висловив підтримку Панас Петрович, звернувшись до Адама Васильовича.

— Поясни хлопцям, чому саме з цього місця починався Гостомель.

— Бо тут жили євреї, — посміхнувся той, цей квартал і справді колись називався Єврейським — до 1920 року вони становили половину населення містечка, можливо, ви не знаєте, що в усіх градах і весях України мешкали жителі йорданських долин, до речі, в Гостомелі євреї відкрили першу школу та й склозавод, знаєте хто заклав?

— Шама Гіберман, — сказав Панас Петрович.

— Він часом не твій родич?, — посміхнувся Нездолій...

— Я був би не проти, але хотів би на цьому місці не шкірили зуби, як коні, — відповів той ображено, — а відчули дух козацької епохи, бачите, напроти нас зіймає хрести козацька церква Покрови Богородиці, її заклав Семен Палій, і як сказано в писемних джерелах біля церкви він ще укріплював оборонні рови замку. Може тут де ми стоїмо, гарцював кінь

Палія, тріпотіли на вітрі хоругви козацької сотні Ярмули Басаренка, яка виступала з Хмельницьким у бій під Берестечком.

— В Гостомелі був замок? — здивувався Левко.

— Можливо, й на місці нашого Білого дому.

У наступний момент всі поглянули на двоповерхове приміщення, але воно було не білим а зеленим, з чепурненьким газоном, на якому росли вічнозелені туї та ялини.

— Це наша Гостомельська рада, у нас дбайливий керівник, з корінних жителів, меценат і справжній господар, а ще виховав доньку, яка маючи все, прагне поділитися своїм щастям з усіма, садить дерева в містечку з батьківського саду, організовує різні акції для людей...

— Це чудово, меценати в час глобального матеріалізму — велика рідкість, а в чому ще виявляється благодійність вашого керівника? — поцікавився Нездолій.

— До Ілліча звертаються за підтримкою, коли вже нікуди йти, а ще він возить щоліта за свій кошт, як своїх дітей, по п'ятдесят школярів на море...

— Можна було б зайти до нього, він теж любить історію...

— Хлопці, ви що, забули, чого приїхали в Гостомель? — запитав Левко, їдмо вже до хати отамана...

Йдучи до машини, Адам Васильович всіх здивував повідомленням, що Гостомель колись нагадував Венецію!

— Венецію? — навіть знайомий з історією Гостомеля Петро Тарасович здивувався.

— Ви, мабуть, помітили, лелече гніздо неподалік селищної ради, а в нас їх з десяток, не кожне місто може похвалитися такою прихильністю лелек. — продовжив Конєцпольський, он в Ірпені немає жодного гнізда...

— Це справжня дивовижа в околицях Києва зустріти лелек, але причому тут вони до Венеції, котру колись нагадував Гостомель? — здивувався Нездолій.

— Лелеки пам'ятають про великі води, колись в Гостомелі було аж п'ять річок Боброва, Млинова, Рудка, всі сестрички Ірпінь-річки, та меліорація їх знищила, все ж Рокач і досі тече селищем й нагадує про бурхливий характер хвилі. Старожили казали риби було!.. навіть омулеві сорти водилися, а заплава Ірпеня доходила ледь не до хати отамана Орлика.

— То поїхали вже скоріш туди, — вихопилося в Левка, а Нездолій несподівано запитав:

— А на чиєму балансі лелечі гнізда, може, вони приватні?

— Ти хочеш поселитися в гнізді Гостомеля, — посміхнувся Левко.

— Чому б і ні, але тобі, друже більше б підійшло б гніздо, ото б мріяв у ньому з ранку до вечора...

— Гнізда лелек, мої друзі, на екобалансі, — не підтримуючи жарту, зауважив Конецпольський, — ще не втратили природу в Гостомелі. От його і люблять лелеки, а також лебеді, які прилітають на центральне озеро — відповів уже в автівці Адам Васильович, коли проїжджали біля білосніжного пам'ятника Покрови Богородиці, що стояла напроти церкви на її честь. Хлопці перехрестилися біля нього, а краєзнавець чомусь зауважив, що в час отамана Орлика образу Богородиці тут не було...

— А чи вірив отаман у Бога? — запитав Нездолій.

— Мабуть, вірив, відповів Конецпольський, я читав у матеріалах про нього, що він відпускав зі свого загону переагитованих красноармійців до їхніх сімей, коли хто хотів піти по домівках, і навіть гроші давав, хоча не всі побратими його в цьому підтримували, особливо безкомпромісний і гарячий на руку був його комендант Антон Рибка з Бородянки.

Левкові відразу уявився епізод, як отаман Орлик сперечається зі своїм комендантом Антоном Рибкою.

— Яке ти маєш право відпускати бувших красноперих, може вони оборотні?..

— Не оборотні! Ти сам бачив їх в бою

— Але їх знову можуть покомунячити... що тоді?.. знову будуть служити московськими окупантам.

— Я вірю їм, як собі, вони стали іншими й не підуть проти нас!

— А як підуть?

— Не підуть!..

— Ти їм ще й гроші даєш, скажи, нащо?

— Для їх сімей, я через те й відпускаю їх, щоб допомогли їм й не померли з голоду їх діти, зараз, бач, такий час, наступу нема, а партизанити в нас самих вистачить сил, а коли підніметься Україна, вони знову прийдуть до нас, та інших з собою приведуть й розкажуть, що не бандити ми, а повстанці... .

— Який ти добрий отамане, а якщо вони здадуть нас чекістам, з нами так церемонитися не будуть, добре, якщо одразу шльопнуть...

— Ми не ж не за те воюємо з московськими катами, щоб бути схожими на них, головне в цій боротьбі й самим заразитися чумою братовбивства...

— Ех, була б моя воля, я б їх день і ніч вогнем і мечем нищив цих гадів...

— Сильніший не той, хто убиває, а хто може допомогти слабкому...

— Не розумію тебе отамане, в такий лихий час не жаліти, а бити треба всіх прихвоснів більшовицьких...

Уявляючи цей епізод Левко краєм вуха чув, як Адам Васильович розповідав, що в Гостомелі отаман Орлик колись накрив вісім чекістів, потрусив було й склозавод на потреби партизанського війська, а в Клавдієво забрав всю касу залізничників, й прихопивши друкарську машинку, написав розписку, що гроші взяв на боротьбу з окупантами України, ще й печатку з тризубом поставив. Чесним месником був, а не бандитом, як його малювали, — зауважив Адам Васильович, — навіть коли совлада рубала ліс біля Києва, він давав по руках більшовицьким лісорубам! А зараз в Ірпені під забудову стільки дерев нищать, по живому ріжуть Богом даний колись курортний оазис, гірше московських окупантів....

«Чесним був, а не бандитом», — ці слова відірвали Левка від уявного діалогу отамана Орлика з комендантом Рибкою, і він запитав Адама Васильовича:

— Чи пам'ятають, і що кажуть про Орлика в його рідному Гостомелі.

— На його честь назвали вулицю, шкода не ту, де стоїть його хата, але скажу вам, довгенько її шукав. Мало сьогодні, хто знає де знаходиться хата отамана, в Гостомелі ще збереглося чимало раритетних будиночків минулої епохи, з дерев'яних брусів особливо, трапляються й мазанки, такі маленькі наче вагончики, вони мене збивали з пантелику. Тож я кілька разів заходив не в ту садибу. Але баба Качуриха підказала, в якій саме хаті народився Орлик. А що про нього говорять? Знаєте, пропаганда зробила свою чорну справу, дехто навіть з старших людей думає, що отаман був таки бандитом, а не героєм, а от баба Качуриха сказала так : «Орлик пішов воювати за своє — за ідею...».

9

Майже в кінці тихої із загадковою назвою вулиці Кімерської, що відгалузилась праворуч від Свято-Покровської, в бік заплави річки Ірпінь, хата отамана впливла, мов ковчег. Левку відразу кинулись в очі дерев'яні стіни, на яких ледь видно було сліди побілки, наче клаптики ранкового досвітку, з широко відкритими очима вікон, рами котрих були без скелець, як побиті окуляри. Здавалося, от-от, і десь в закутку озветься скоростріл, а сам Орлик вискочить на коні й прорвавши чекістське оточення, плутаючи сліди, як він вмів це робити, помчить через заплаву Ірпеня до лісу, який приховає його стежки аж до Радомишля. Та хата, де народився отаман, була пустою. І дикий плющ звідусіль ліз на її стіни, наче намагався вирватися з цієї пустки й залізти хоча б на дерево й наблизитися до завжди вільного неба. От тільки жовте листя яворини та бузини, наче золоті розп'яття, тулилося до покинутих стін. На хаті не було даху, лише стримів цегляний «бовдур» печі, як пам'ятник цьому домові.

Хлопці неквапно, пробираючись крізь бур'ян, ступили на подвір'я й стали перед порогом, як перед вітарем, поклонилися в пам'ять про отамана .

— Бачите хата міцненька, прожила більше століття, і хоч немає даху, підпалили якісь наркомани чи алкаші кілька років тому на майські свята, ми ледь врятували...

Після цих слів Левку постав в уяві зимовий листопад 1921 року, коли повстанське військо УНР, що вийшло з Польщі, потрапило в

оточення Котовського біля містечка Базар на Житомирщині. Знесилених, з обмороженими ногами, в онучах замість чобіт більше трьох сотень полонених вишикували біля ями для розстрілу, запропонували перейти в Червону армію в обмін на життя. Та всі повстанці вибрали смерть, співаючи, «Ще не вмерла Україна». Подільську групу того походу теж могла б спіткати така ж доля, та її вивів до польського кордону отаман Орлик, але сам не пішов, сказавши, що помре на рідній землі зі зброєю в руках. Левко розповів про це колегам.

— Бачиш, як перекручували нашу історію, — озвався Нездолій, — зі справжнього бандита Котовського, який нещадно розстріляв патріотів України, зробили героя, а Орликові поставили клеймо ворога народу... Але це справді диво, що збереглась хата, де він народився, адже комуноїдна влада знищувала все, що було пов'язане з героями, які боролися за незалежність країни, навіть могили стирали з лиця землі, а хата отамана вижила, хоча її могли спалити, адже пускали «червоних півнів» у садиби так званих «ответсвенних», яких призначали з кожного п'ятого чи десятого обійстя в селі. Хати знищували, а сім'ї відсиляли в Сибір навіть за те, що здихали від голоду колгоспні коні, я вам розповім одну печальну історію, від якої мурахи по спині, вона трапилася в одному з сіл неподалік ...

— Мабуть, хату оберігає дух отамана, але давай поміркуємо, як могла вижити Орликова садиба в час, коли все рушили до основанья, — поцікавився Нездолій .— Адже Орлик поклав чекістів чи не найбільше всіх отаманів та чинив такі диверсійні дії, що навіть по смерті не давав спокою совладі, яка зображувала його бандитом, навіть Микола Островський написав, як Орлик заважав гартувати сталь революції. Так, дійсно отаман з чекістами не церемонився, а от красноармійців переагітовував, а ще на базі комнезамів оголошував мобілізацію до свого війська. До речі, й в рідному Гостомелі Орлик поклав, як ти казав, десь вісьмох, чи й більше чекістів. Тож вони мали б знищити все, що нагадувало Орлика, і найперше хату, де він народився, а може, то не ця хата, де народився отаман?

— Вона, за свідченням старожилів, та й інші дослідники підтверджують...

— А я от думаю, що хата отамана вижила тому, бо родина Орлика, коли він працював в Києві, ще до війни виїхала в Бучу, — обізвався

Левко, — де його арештували, тож про місце, де він народився, просто забули, через що не спалили хату. Тим паче, в ній жили інші люди, можливо, хтось з наблизених до тодішньої влади, адже хата, як бачимо, була таки дуже простора для того часу...

— Адаме Васильовичу, а що ви знаєте за гостомельський період життя отамана.

— Небагато, але дещо розповім. Федір Артеменко-Орлик виростав без батька, й навряд чи пам'ятав його, бо той помер, як він ще був зовсім малим, але, мабуть, родина мала певний статок, бачите, в хаті три просторі кімнати, та й зроблена добротно.

І Левко підійшов ближче до неї й доторкнувся стіни, мовивши:

— Так, добротно зроблена, мов ковчег...

Всі теж підійшли ближче, заглядаючи через побиті вікна в порожні кімнати, в які розпростертими, сонячними долонями осені поривалося листя яворини. Левку знову згадалася пісня:

*...На могилі моїй посадить молоду яворину,
І не плачте за мною, за мною заплаче рідня.
Я любив вас усіх, та найбільше любив Україну,
Певно, в цьому і є та найважча провина моя...*

І йому захотілося звести повалений додолу стіл у хаті отамана й присісти за ним разом з усіма й заспівати «Яворину» так, як співав її Назарій Яремчук, але колеги могли б не зрозуміти його романтичного пориву, особливо шеф адвокатської контори Мусій Нездолій. Левко мовчки підійшов до стіни, думаючи, де стояло ліжко отамана, може, в цій найбільшій кімнаті, куди вони зайшли, а ще згадав, що Орлик добре грав на гітарі й мав гарний голос. «Цікаво, які пісні переймали тоді його душу, мабуть, він знав їх багато, адже ремонтував американські грамофони», — міркував Левко, дослухаючись до Адама Васильовича та виходячи разом з усіма на подвір'я.

— Старожили згадували, що Орлик був з дитинства ватажком, а ще захищав слабких, міг один кинутися на двох чи трьох забіяк, особливо коли ображали дівчат. Мабуть, й вони його любили за мужність і вроду, пісні під гітару. Федір Орлик був руським красенем, середнього зросту, з тих кількох фото, що дійшли до нас, бачимо, що зовні він навіть схожий на поета Єсеніна, можливо він і захоплювався

його віршами в гімназії до війни. Відомо, що в Гостомелі Орлик закінчив двокласну церковно-приходську школу. У чотирнадцять років пішов на заробітки до Києва, й, здається, на Великій Васильківській працював помічником механіка по ремонту американських грамофонів. Заробляв він тоді по три рублі на місяць, але цих коштів вистачало, щоб жити самому, допомагати матері й навчатися в гімназії, де він екстерном здав екзамени за шість класів й вступив у школу прапорщиків.

— А ви знаєте, що царський рубль був у сорок разів вартісніший від брежнєвського, бо що за три рублі, крім пляшки, можна було купити в час Леоніда Ілліча.

— Авжеж, — посміхнувся Адам Васильович і продовжив, — Десь перед Першою світовою війною, коли вітчим пішов на фронт, Федір Артеменко-(Орлик) продав цю хату в Гостомелі й переселив маму у новозбудовану на Києво-Мироцькій вулиці в Бучі, так що з цим містом теж пов'язана життєва стежка отамана. Чув також цікавий факт, як він створював свою боївку. Це було взимку 1920 року. Соввлада вже міцно вкорінювалася на всіх теренах України кривавими кігтями стерж'ятника, впиваючись ними в кожне серце, що прагнуло свободи, залякуючи репресіями, жахаючи всіх китайськими карателями. Пригадуєте, як більшовики завербували трудових мігрантів Піднебесної, які через революцію залишилися без роботи. Китайські загони не знали страху й жалю до інших. Про те, що їх потрібно було прогнати з України, як і червону чуму Орлик писав у листівках, намагаючись підняти масовий спротив проти очумілої влади більшовиків, які своїми продзагонами насильно вивозили останнє зерно. Варто зазначити, що голодомор в Україні розпочався взимку 1921 року.

— На рік раніше Орлик після всіх боїв і фронтів, захворівши тифом, повернувся в Бучу, одужавши, пішов працювати на бучанські торфорозробки, щоб допомагати мамі. Звичайно, він не міг спокійно дивитися, як більшовицька влада заганяє в ярмо Україну, за яку він стільки воював і бачив скільки побратимів поклали за неї життя, тим паче, не міг чекати, доки його пов'яжуть чекісти, які почали цікавитися біографією Артеменка, особливо періодами служби в гетьмана Скоропадського і в УНР під командуванням Петлюри. Бойовий шлях Орлика був знахідкою для них, та він не став чекати арешту. Якось під

час вечорниць у селі Блиставиця заприятелював із Яковом Хоменком-Смутенком, згодом обоє вирішили податися в ліс, до них тоді ще приєднався Федір Нога, здається, з села Стара Буда, до річі, в Гостомелі проживає родина з таким прізвиськом. Але не знаю, чи мають вони відношення до соратника Орлика, Федора Ноги.

— Як бачите, українцям збиратися втрьох небезпечно для влади, особливо, коли вони ідуть в ліс, — посміхнувся Нездолій.

— Щось в цьому є, але згодом повстанський загін Орлика доріс до 500 багнетів, мав сотню кавалерії, був добре озброєний, орликівці активно діяли протягом 1920-1922 років, саме в цей час Орлик відбувся, як отаман, хоча в його загоні було кілька отаманів, але всі визнавали його за головного. Орлик активно підтримував зв'язок з повстанським штабом УНР в Польщі, і був призначений начальником ППШ?

— Розшифруй, а то подумаю, що ППШ це пісталеет-пулемйот Шпагіна, з якими наші діди з таким брали Берлін, — знову посміхнувся Нездолій.

— ППШ це Північний повстанський штаб, — відповів Адам Васильович, — Орлик був його керівником, взагалі було кілька підпільних повстанських штабів в Україні, центральний знаходився в Польщі, з нього через зв'язкових надходили різні директиви й інструкції, повідомлення, як от про Другий зимовий похід інтернованих в Поляндії вояків УНР. Орлик дуже чекав того повстання, і саме він з отаманом Струком врятували повстанців від остаточного розгрому, в 1922 році. Ех, а які плани тоді були в керівника Другого зимового походу Юрка Тютюнника, вони з Петлюрою думали у тому поході навіть підняти повстання на Кубані, та Петлюра з Пілсудським щось зволікали, дотягнувши до глибокої осені, спорядивши лише дві тисячі вояків походу. Та українці, зустрічаючи їх, знесилені голодом і репресіями тоді не піднялися, хоча це був останній шанс, в який так вірив Орлик. Власне він не боявся залишитися зовсім одним воїном в цій битві, котра для більшості була вже програною, через що він з розумінням відпускав бійців свого загону на зимівлю по домівках, вірячи, що нове повстання за свободу й незалежність згодом таки підійметься. І повстання потім не раз спалахували, вояки УПА до 1954 року боролися з кремлівською владою, а наші патріоти й до сьогодні боронять нашу свободу на фронтах Донбасу...

— Слухайте, хлопці нарешті озвався Панас Петрович, я от завжди думаю, як за двадцять п'ять років життя так багато встиг зробити отаман Орлик

— І справді, важко збагнути, як за такий короткий час можна було здобути освіту в гімназії, офіцерський чин в царській армії, стати сотником і полковником УНР, повстанським отаманом, встигнути покомандувати штабами в такі переломні часи, повоювати на кількох фронтах Першої світової, вибратися з полону білогвардійців, перенести удар тифу. — доповнив Левко.

— От повториш ці слова моїм знайомим недорослям, яким вже під п'ятдесят років, а вони й досі не можуть знайти себе в житті, нудяться споживацтвом, а ще заздять! — додав Нездолій.

— О, заздрість, мій друже, — зауважив Панас Петрович, — можливо, одна з найбільших національних хвороб, яка роз'їдає наш спільний поступ до єдиної мети. Як у нас заздять, коли хтось що робить для людей, замість того, щоб і самому взяти приклад, так перша думка, яка прокидається в заздрісників — «значить, він щось вкрав, то й трохи ділиться»... і починають сходити жовчю в мережах ФЮ, замість того, щоб самому щось зробити на спільне благо, чи інших спонукати до благодійності. Особливо заздять успіхам або якомусь позитиву, коли хтось зробить щось вартісне, то заздрісники відразу жадібно хапають повітря ніздрями й думають, що могли б зробити краще, та не роблять, а включають гівномети в мережі Фейсбук, ви мабуть, це помітили, як і те, що в нас і сусід сусідові заздрить, замість того, щоб радіти...

— Все ж, ми героїчна й жертвна нація, а наші співвітчизники, котрі в 1921 році вийшли з інтернованих, задушливих таборів Польщі були не з тої плеяди, особливо ці триста п'ятдесят дев'ять повстанців, які навіть не маючи нормального одягу, з обмороженими ногами прийшли рятувати Україну, обравши смерть, а не життя в неволі. Тому ми й повинні робити все можливе, що б повертати нашу історію з небуття, не повторювати її гірких уроків та інших переконувати всіма можливими засобами, бо по справжньому щасливим можна бути тільки в країні, де навколо щасливі всі... — додав Левко, а Нездолій продовжив:

— Всі ніколи не будуть однаково щасливими, друже, це вже намагалися зробити більшовики й нацисти, але в твоїх словах є раціо. У мене є один знайомий багатій, він володіє будівельним бізнесом, має

також магазини, але він вже почав розуміти, що по справжньому бути щасливому і радіти від багатства в бідній країні не можливо, через що він часто нервово курить товсті кубинські сигари.

— Значить їздить за кордон, щоб там почуватися щасливим? — посміхнувся Адам Васильович.

— За кордон він і справді їздить частенько, і трохи займається благодійництвом. От саме за кордоном він бачить, що там існує соціальний стандарт, якимось він мені бідкався, от скандинавам вистачає шість годин робочого часу, і в них найвищі соцстандарти, фіни взагалі працюють всього чотири дні на тиждень, та ще й узаконили годину сну під час шестигодинного робочого дня, а от нам мало й дванадцять робочих годин.

— А все через наших міроєдів, яким мало світу, й саме в них, а не в бюджеті України, зосереджені найбільші багатства, які не снилися й Полуботку, — додав Панас Петрович.

— Треба впливати на їхню свідомість, — зауважив Левко, вони теж колись постануть біля могильної ями, та з собою нічого не заберуть, а от що залишать по собі?...

— Ох і далеко ми зайшли, — озвався Конецпольський, — на початку ми говорили, що отаман Орлик прожив всього двадцять п'ять років й залишив по собі такий глибокий слід в історії, я б хотів зауважити на іншому, що в ті бурхливі часи, нашим отаманам у переважній більшості було не більше тридцяти, була й когорта двадцятирічних отаманів, багато з них воювали на фронтах Першої світової, закінчували, як і Орлик, гімназію екстерном та царську школу прапорщиків.

— Давайте згадаємо наших героїв отаманів, — запропонував Левко, — пом'янемо в молитвах ровесника Орлика Данила Терпила (Зеленого), отаманів Ілька Струка, двох Петрів, батьків чорних запорожців Болбочана й Дяченка, Юхима Божка, отаманів братів Олексу й Василя Чучупаків, які були засновниками Холодноярської республіки, де діяло ще 25 отаманів, як от Залізняка, Чорний Ворон, Око, Сірко, Семен Вовк...

— Але всіх, як ти казав, 440 ватажків епохи Отаманщини ти назвеш, — озвався Нездолій, хоч міг би згадати й Марусю Брову...

— З таким іменем було кілька отаманш, — продовжив розповідь Левко, — про одну із них, юну галичанку на білому коні розповів

Василь Шкляр у своєму романі «Маруся», але здебільшого в отаманш Маруся це ім'я було, як псевдо, як і всіх повстанців. Дійсно, отаманів було багато, й можливо не всі з них заслуговують на увагу, та головне, друже, щоб ми продовжували роботу над реабілітацією справжніх героїв тої доби, бо це актуально й сьогодні, адже ворог знову, як століття тому, посунув на Україну, вкорінюючись на Донбасі, а міг би дійти хтозна куди, якби не мужність наших вояків, насамперед добровольців, які ставали комбатами — героями-отаманами нашого часу. Треба відроджувати наші культурні та історичні фронти, адже держава й далі ігнорує фінансування культури й духовності, а коли б їх підтримували, Україна була б захищена з усіх боків, бо ворогу ніколи б не спало на думку починати диверсію на Галичині чи Волині.

— Все! Переконав, буду давати тобі вільний час, — розчулено мовив Нездолій, щоб ти займався реабілітацією імен отаманів та й наш офіс просвіщав, Пане Адаме, а кому зараз належить садиба Орлика, таке враження, що вітрові, відкрити б тут музей...

— Я вже наводив справки, обійстя в приватних руках, треба його викупити, селищний голова підтримує цю ідею, але наразі Гостомель має велику скруту з завершенням будівництва двох дитсадків, спорудженням добудов до шкіл, але можливо знайдуться меценати...

— Світ не без добрих людей, якби Гостомель заснував в хаті отамана, що вціліла від усіх лихоліть музей, це була унікальна історична візія містечка, своєрідний ковчег нашої історії, я так і бачу на стінах цієї хати музейні скрижалі нашої історії про епохи боротьби від козаків й отаманів за свободу й незалежність країни, адже неспроста Господь оберігав стіни цієї хати більше століття, це був би своєрідний історичний ковчег. — сказав Левко поглянувши на хату отамана, до вікон котрої тягнулося золотими долоньками листя яворини.

— Друзі, а ви знаєте, що копія ковчегу під час Революції Гідності допомогла повалити режим Януковича, — зауважив Конєцпольський.

— Як це? — здивувався Нездолій

— Я маю на увазі не Ноїв ковчег, а той в якому в якому зберігалось 10 Божих заповідей отриманих Мойсем на горі Синай, коли Бог вивів юдеїв з єгипетського рабства. 10 цих заповідей були викарбувані на кам'яних скрижалях й зберігалися в акацієвому ковчезі, оздобленому золотом. Згідно переказу, коли євреї хотіли здобути Єрихон, то сім днів обносили ковчег навколо неприступних стін — і

вони розпалися. Копія цього ковчегу є в одному з львівських храмів, а під час найбільшого наступу янучарських сил, його привезли до Києва, і сім днів возили в закритому авто навколо урядового кварталу й обійстя Януковича, якого ще називають Яйцестрахом після того випадку, як в нього кинули яйцем і він наклав у штани. Так от, коли ковчег винесли на сьомий день, то Яйцестрах втік з України й ламав олівці в Ростові на Дону...

— Бачите, все співпадає, — зрадів Левко.

— Що стіни хати отамана теж з акацієвого дерева, як ковчег?... — посміхнувся Нездолій.

— Суть не в цьому, головне, що збереглася основа будинку — стіни. А знаєте, що їх поєднує з ковчегом заповіді? Юдеї отримали Божі заповіді, коли Він вивів їх з єгипетського рабства, наші отамани теж боролися проти рабства, та їхні подвиги й нашу історію постійно стирали з нашої пам'яті наші вороженьки, ми маємо її відроджувати й шанувати, як той ковчег із Божими заповідями, бо, як каже народна мудрість, той хто його не шанує минулого, ніколи не матиме гідного майбутнього...

10

Левко сьогодні прийшов в офіс на кілька годин раніше від колег, щоб ознайомитися з матеріалами про допити отамана Орлика в лук'янівській в'язниці, опубліковані Романом Ковалем. Приготувавши каву поглянув у вікно, де стояв взолочений явір й тихо бринів на вітрі пісню сонячної осені. З пам'яті не виходила розповідь гостомельського краєзнавця про сумну історію періоду голодомору, що сталася неподалік Гостомеля в селі Озерах, де був репресований кожний десятий житель із тисячі проживаючих селян. І в цю когорту «ворогів народу» потрапив дідусь місцевої бібліотекарки Ольги Фурсенко, теж краєзнавиці, яка написала один із нарисів в національну книгу про Голодомор. Її дідуся репресували за те, що від голоду здохли колгоспні коні, яким нічого було їсти й котрих годували навіть соломою зі стріх. Після арешту й заслання глави сімейства, якого звинуватили в навмисному заморенні коней, родину виселили з хати й припечатавши тавро ворогів народу. Навіть рідня боялася їх брати до себе, довелося жити в курені на колгоспному полі, й нишком, розводячи вогонь,

готувати в шербатому горщику підмерзлу картоплю й буряк, щоб не померти з голоду. Однак навіть таку їжу треба було готувати непомітно, щоб не побачили в селі диму від вогню, але одного разу його таки помітив один із селян і прийшов до них у курінь, загасивши вогонь, перекинув шербатий горщик з недовареною картоплею. Діти з мамою, як вовчєнята, збирали її по землі, запихаючи собі до ротів, щоб не забрав той вовчулака. Бібліотекарка не назвала прізвища цього лиходія, бо в селі живе його рідня, хоча її мама могла б не вижити. Та за переконанням жінки, вони ж не винні й не повинні жити з соромом за гріхи батьків.

«Орлик боровся з такими нелюдами, через котрих і прийшов чорний голодомор, і мільйони смертей, — зауважив про себе Левко, — відкриваючи матеріали про допити Орлика в у Лук'янівській в'язниці. У наступну мить йому захотілося щось переглянути й про саму в'язницю, адже не раз там бував по роботі, спілкуючись з підсудними, й він почав згадувати, що знав про цей дім без волі. В пам'яті порохував корпуси СІЗО, котрі залишилися від кількох епох: «Катєнька», «Столипінка», «Сталінка», але найстаріший корпус, названий на честь імператриці, охрестили не правильно, бо тюрму, яку тоді замислили, як Лук'янівський тюремний замок спорудили після смерті імператриці, за часів Олександра Другого в 1863 році. Тоді тюрма задумувалася губернським архітектором Михайлом Іконніковим таким собі замком для обмеження волі й протестних настроїв, за що сюди, в свій час, потрапили тридцять чотири студенти Київського університету, які були не згодні з прийняттям нового статуту. Не зважаючи, що Лук'янівський замок мав бути найдосконалішою кам'яницею для в'язнів, в царські часи звідси було здійснено навіть кілька групових втеч. У 1902 році звідси дременули навіть десять соціал-демократів іскрівців. Скориставшись ліберальними порядками в тюрмі, коли дозволялося, щоб в'язнів відвідували на побаченнях жінки й наречені, втікачі добре напоїли охоронців, підмішавши до оковитої снотворне, а як стемніло, спустилися в двір на драбині, змайстрованій з простирадл і табуреток. З цими десятима мав би втекти й одинадцятий, та він не стримався, що не ковтну коктейлю Баумана разом зі стражами, з якими заснув. Проте цьому одинадцятому ніщо не завадило здійснити втечу в 1904 році. Та коли лук'янівську вязницю прибрали до рук більшовики, вона

стала катівнею — рідко хто з в'язнів виходив з неї живим. Щоправда холоднорьські отамани в 1923 році зробили спробу масової втечі. Коли з ранку їм принесли гарячий окріп, вони ошпарили ним охоронця, заволоділи зброєю караулу, та всі загинули під час перестрілки, а ті що залишилися живими обірвали своє життя останніми кулями, вистреливши один в одного. «Да, царські тюрми, в порівнянні з більшовицькими були курортними, навіть Ленін писав в них листи молоком, а от в більшовицьких в'язнів годували лише хлібом й водою, двічі на день приносячи окріп, а ще на обід баланду з крупою, в якій можна було порахувати зернинки, — читав Левко, — зауваживши в одному з матеріалів, що в 1937 році, за вироками в лук'янівської фабрики смерті ростріляно понад 70 тисяч в'язнів! Виходить царська влада була набагато людянішою, тоді ж за що боролися?!». І Левку згадалося, що якимось читаючи спогади наркома Луначарського дивувався, як він прохав, щоб закрили на замок двері його камери в лук'янівській в'язниці, щоб до нього не заходили бажуючі потеревенити й не забирали часу для роздумів. Тоді у тюрмах можна було думати й міркувати, як будувати світле майбутнє, й Левко почав переглядати, хто з зодчих світлого майбуття сидів у лук'янівці, натрапивши на Держинського, зауважив про себе: «Невже сидючи в лук'янівській тюрязці Залізний Фелікс тільки й думав, як потім мститиметься всім за 11 років проведених за ґратами, й безжально зводитиме зо світу тисячі людей під час червоного терору, однак не тільки упирі сиділи в Лук'янівці, а й справжні борці з національний рух та ідею. Протягом 1905-1907 років творці української державності: Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, пізніше Вячеслав Чорновіл і Андрій Шкіль. Винниченко навіть залишив свій автограф на віконній рамі. «Отаман Орлик нічого не міг залишити в цій тюрмі, адже був прикутим важкими ранами до ліжка, хоча в цьому становищі трохи мав перевагу, бо не ходив на допити, слідчий Кержнер сам приходив до нього...» — подумалося Левку. Але більшовицькі інквізитори не могли обійтися без тортур, бодай психологічних, тож навіть за гроші пускали до камери Орлика бажуючих поглумитися над ним — безпорадним й беззахисним. І в наступний момент в голові Левка майнула думка. «Так от чого в матеріалах справи Орлика немає акту виконання розстрільного вироку, мабуть, отаман помер не витримавши психологічного гніту...».

Левко, аж до приходу колег, листав матеріали допитів слідчого Кержнера, й кільк разів перечитував, як слідчий допитувався Орлика, чи оголошував він смертні вироки. Він кілька разів повторював йому, що не оглошував, жодного! В бою звичайно не шкодував патронів й відваги Орликові було не позичати.

«Але який химерний парадокс виходить, — міркував Левко, — отаман не оголосив жодного смертельного вироку полоненим червоноармійцям, а з нього зробили найкривавішого бандидата, чому? — запитував у себе й констатував, — влада, яка прийшла на крові, найбільше таврувала найполум'яніших борців із нею...»

У наступну мить Левку чомусь уявилася наступна картина.

З брудного берега — на чисту воду зійшов човен, великий, мов ковчег. Він похитувався, мов дивувався, що його таки змогли відірвати від цієї згорьованої землі, на якій стільки віків точаться суперечки за владу й достатки. І Левку ввижалося, як шаленів вогонь, намагаючись кривавим крилом покрити все суще навкруги. А вода була спокійною і чистою, як скло, й тільки під човном неохоче розкривала свою таємну велич, розходячись пухнастими борознами навсібіч одразу ставала прозорою і невлотною, заповнюючи собою не тільки ці береги, а й моря та світові океани, до яких здавалося плив цей човен в уяві Левка. І в тому човні він прагнув побачити отамана Орлика, молодого, двадцятип'ятирічного, й почути, що він скаже про наш час. І Левку знову ввижалася хата отамана, схожа на ковчег, з побитими вікнами, з котрих так і проглядали сторінки нашої історії...

Уява Левка перенесла його в листопад 1921 року, в засніжене поле за селом Малі Миньки на Житомирщині, по якому відступали знесилені повстанці, в онучах замість чобіт, в дранті на плечах. У них вже мало лишилося набоїв, коли на них налетіла трьохтисячна бригада кавалеристів Котовського, яка покосивши повстанців кулеметним вогнем, оточила зусібіч й почала всіх рубати шаблями, навіть поранили на возах. Тільки ті, хто був на конях, у штабній колоні, вирвалися з кривавого котловану на чолі з командиром походу Юрком Тютюнником, десь біля сотні бійців. А близько 400 повстанців лишилося в багрянtimerу од крові засніженому полі. Тих, хто вижив, десь біля п'ятисот, було арештовано й закрито в церкві під містечком Базар, біля якого селяни за наказом Котовського викопали дві великі траншеї, що поховали життя 360 повстанців, за версію Романа Ковалю, а не 359.

Два кулемети «Льюїс» не змовкали всю ніч. Котовський в ці хвилини очевидно згадував, що його самого за постійні нальоти та грабежі ще за царя чекала шибениця, і як його врятував лист до дружини генерала Брусилова, а потім революція. І Левку на мить уявилося обличчя Котовського: темні очі на роздобрілому обличчі, що були схожими на дві чорні оливки в холодці, крива посмішка, коли він почув, як один із розстрілюваних козаків сказав, що Україна ніколи не пробачить їм цей розстріл. І не пробачила. Котовського самого вб'ють у розквіті сил пострілом в спину, котрий здійснить його друг Майорчик. А потім його тіло з Мавзолею викинуть румунські окупанти під час Другої світової під час котрої вояки УПА вперше вшанують подвиг героїв Зимового походу. Та німців очевидно налякає таке велелюдне зібрання в вишиванках на цій могилі з національними стягами, ідеями, промовами за незалежність України. І хоч вони спокійно спостерігали за вшанування пам'яті полеглих, та після урочистостей арештують найбільших активістів й 120 розстріляють у Житомирі. Вільнолюбний дух українців завжди лякав окупантів. Але німці не чіпали хрестів на могилі повстанців. Її зрівняють з землею радянські визволителі, які до 1990 року наче боялися, щоб з тої могили знову не вийшло тих 360 повстанців й не підняли на боротьбу за незалежність України її патріотів. Сьогодні над тою могилою — меморіал пам'яті, й, на жаль, постало багато нових меморіалів з іменами героїв, які полягли за Україну в степах Донбасу.

У наступну мить Левку знову постав в уяві зимовий листопад 1921 року, повстанці, які чекали вироку в старій холодній церкві, й він подумав: «Мабуть, сам Господь відпустив їм всі гріхи, босим новомученикам з відмороженими ногами, які кутали поранені тіла від холоду в старі мішковини й короткі коври замість шинелей. Мабуть, вони згадували той кривавий бій з котовцями, коли ті шаленіли від диявольської люті й рубали беззахисних вояків і поранених. Повстанці могли обрати життя замість смерті, коли б погодилися перейти на бік червоних. Та не перейшов ні один, й важкі хрести страждань, як один, понесли до викопаної могили, де їх чекали кулемети. І серед тих мучеників були троє білорусів, два євреї, два поляки, два німці та один китаєць. Хоча китайці в великому числі воювали на боці Червоної Армії й відрізнялися особливою жорстокістю. І Левко міркував: чому той китаєць волів померти з повстанцями, а не перейшов до червоних,

адже Україна була для нього чужиною. Очевидно його, як і тих білорусів, євреїв, поляків і німців, поріднив з українцями бойовий дух побратимства, настільки світлий, що всі приречені до страти, прагнули піти на той світ разом. І Левко почав замислюватися, з ким би він пішов у потойбіччя. Та не зринав жоден образ, й він одразу почав відганяти цю думку, яка тривожила своєю невизначеністю. «Мабуть, подумати про вічне заважала меркантильність сьогодення», — майнуло в голові. І Левко знову згадав отамана Орлика в тюремному лазареті Лук'янівки, прикутого до ліжка важкими ранами, якого постійно тримали на межі страждань, рідко даючи знеболюючі уколи, піддаючи психологічним тортурам, коли до камери, як до цирку, впускали бажаних подразнити бандита. Слідчий Кержнер дуже старався й очікував, що отаман покається, та він пішов з тюремного лазарету у вічність, не залишивши ворогам жодного шансу. «Мабуть, Орлик йшов на той світ, з думкою, що там зустріне бойових побратимів, з якими боровся за волю України. — міркував Левко, зауважуючи про себе, — яка незбагненна сила приховується в нематеріальних цінностях, ідеях, які є істинним скарбами душі, що є вічною, і як мало ми робимо для її збагачення, віддаючи всі зусилля для тлінного тіла...».

Рота № 9

ПОВІСЬ

1

«І дим Вітчизни нам солодкий», — Вадим зрозумів це на чужині, в маленькому гірському містечку. Бо саме там звернув увагу, як він стелився землею, бродив, наче сіроманець, вузькими вулицями, заповзав у кожний закапелок, проникав у душу, в'їдався в очі, намагаючись витиснути сльозу співчуття щодо своєї гіркої долі, і невдоволений повз собі далі, хапаючись за стіни, обіймаючи панібратські стовпи й ліхтарі, що подекуди світилися жовтими квартами пива. Саме таким запам'ятався цей перший дим чужини новоспеченому сержантові Вадимові Задорожному, на незвично безлюдних, пришикліх в осінньому надвечір'ї вулицях.

Та ще більшою пусткою повіяло за містом, бо понад дорогою височіли лише солом'яні піраміди. Вадим був у захопленні: «Який у них порядок, навіть соломі навчилися в'язати тюками й складати «пірамідами». І йому хотілося взнати про цю країну якомога більше, хоча хлопці їхали не на екскурсію, а, можливо, війну..

На другий день новоприбулих сержантів вишикують біля полкової котельні на фоні величезної купи вугільного брикету схожої на могилу чорних буднів. Ця картина не вселяла ніякого патріотизму, особливо нахабні пики «дідів», які, почувши, що новачків направляли в дев'яту роту, криво посміхаючись, вигукували: «Асил, сержанти, асил!», мовляв, в десантну роту потрапили. «До чого тут десантники, в мотострілецькому полку?» — дивувався Вадим, а ще тривожило це невідоме слово «асил», особливо, як дізнався, що узбецькою воно означало «вішайтеся», — і чого їх лякали дев'ятою ротою?».

Згодом Вадим це зрозуміє, коли стане в стрій, і лейтенант заволає: «Смірна-а-а!!!» — Мамо рідна! скільки агресії було в цій команді. За мить, карбуючи впевнений крок, аж поскрипували дошки старої підлоги, до шеренги сержантів підійде командир роти, старлей Бамбук. Він грізно найжачить вуса й, вилупивши на стрій рибячі очі, — гаркне: «Здра-жла!»... — «Гав-гав-здрав!» — приблизно так пролунає в відповідь солдатське різноголосся.

— Ви далжни сразу понять, што сдесь не учебка, — наставлятиме ротний, — сдесь Це-Ге-Ве (Центральна група військ)...Теперь на плечах у вас будет не только галава, но і каска... Теперь будете спать с

автаматами і нашіться любіть родіну в акопах, і где прідьотся. Понялі?! На днях прібудет малодое папалненіє, беріте сразу за хамут... Сержант, как вас по фамілії, Бах? Ваенная фамілія, можна сказать, артилерістская... Чево ви, вещьмешок бросілі?! Сегодняя мешок— завтра аружіє, а патом што!?. Но я не пазволю!. Запомніте, вещьмешок— ето тоже ваше ліцо... Астальное раскажет прапарцік Глупов і видаст паложенає давольствіє...

«Давольствіє» складалося з кількох пар онуч, кальсонів з начосом та бруска мила, до якого не вистачало хіба що мотузки, бо запах був таким термоядерним, аж не хотілося жити, як і в казармі, що знаходилася в старому двоповерховому будинку. Дві кімнати в ній займатиме дев'ята рота, де і поселяться сержанти, чекаючи на поповнення новобранців.

Ще до вечора Вадим матиме нагоду познайомитися з цим «геніальним» витвором розвинутого соціалізму — «совецькою» казармою, де розміщуватиметься увесь піхотний батальйон. Причому, всі бійці підрозділу чомусь будуть розміщені на другому поверсі, мабуть, так було задумано полковими «генералісімусами», щоб в разі нападу, коли ворог ломанеться на перший поверх — він буде порожній, а от на другому нападників чекатимуть піхотинці й мінометники, зенітники та спеціальний взвод станкових гранатометів. О, як би тоді не поздоровилося агресору, коли б усі бійці батальйону гахнули разом по ньому!..

Так собі весело міркував Вадим, придивляючись, де знаходиться їхня «ружкомната», й невдовзі знайде її за решіткою, від котрої повіяло могильним холодом. Вадим подумав: десь там на нього зачекався автомат, але сьогодні його бачити не хотілося. Натомість він згадає, як хотілося взяти справжню зброю до до рук у дитинстві, щоб потім похвалитися хлопцям, особливо старшим, через що він погоджувався відрами чистити картоплю прикордонникам, аби дали потримати автомат.

Згодом він піде східцями вниз, де знайде ленінську кімнату. В ній було порожньо — лише вождь пролетаріату, зліплений з кольорового скла, виглядав, наче побитий, видаючи матеріал свого портрету, породжений зі скляної «мозаїки», себто битого пляшкового скла, котре назбирали на смітниках. А ще Вадим здивується, побачивши в ленкімнаті, химерний ящик під замком, мов там закрили пса.

Задорожний довго не міг утямити, що це за чудасія. «Не собачу ж будку поставили в ленкімнаті?» — та уважно придивившись, збагнув, — у ящику, наче арештанта, закрили телевізор.

Та найбільший подив у нього викличе канцелярія. Згодом Вадим дізнається, канцелярія була не лише генштабом роти, де строчили офіцерам конспекти писарюги, які мали певні привілеї й були поза солдатською муштрою, а своєрідним музеєм чудернацьких речей, створених «дембелями» з всілякого мотлоху, котрий знаходили на території містечка. Так з'явився диван з автомобільних сидінь, в котрого аж випирали пружини, ніби попереджаючи, що готові вп'ястися в сидниці всім, хто схоче зненацька захопити штаб роти, а ще в канцелярії був «трон» із дубового пенька, на котрому любив возсідати старлей Бамбук, випиляні з артилерійських гільз вази й попільнички, і навіть гільзо-кухлики, з котрих можна було хильнути хіба що смоли — так страшно виглядали ці «сосуди»...

А от в спальному «распалаженії», цьому солдатському домі з однією на всіх кімнатою та вікном, стояли рахітично, розставивши металеві ніжки, двоярусні ліжка з блаженськими ковдрами та з такими твердочими подушками, що з ними можна було йти в атаку. Ще одним солдатським благом була тумбочка — одна на двох, а от табуретку мав кожен. І слугували вони не лише для сидіння, а й за гардероби. Під табуретки ставилися чоботи, а зверху конвертом склалися уніформи. Щодо інших зручностей, а точніше незручностей — вони знаходилися надворі. Навіть дерев'яний сортир був один на увесь полк. Отже, якщо хтось дуже швидко біг по території, це викликало мимовільну посмішку: припекло!

У цьому полку все було якесь химерне, навіть їдальня знаходилася в колишній конюшні. Може, тому й апетит у ній прокидався конячий, та найбільше Вадима дивувало, що до неї треба було ходити зі своїми ложками, їх носили у спеціальних ящикках днювальні. У перші дні Вадим не міг збагнути: «Невже тут разом з обідом з'їдають і ложки? — та згодом утямив: їх тут крали, наче вони були зі срібла, а не алюмінію. Можливо, через це посуд у їдальні був дуже важкий, як пудові гирі, й «бронебійними» чайниками або черпаками можна було відбитися від несподіваного нападу німаків-хрестоносців.

2

Уже кілька днів сержанти очікували слонів, так називали в полку молодих солдатів. І хоч самі сержанти були «зеленими», позаяк ще не нюхали пороху, а закінчили лише сержантські «учебки», все ж у декого вже чесалися руки, щоб покомандувати. Вадим же навпаки побоювався нового етапу служби. Згадуючи, «учебку», де хоч і ганяли до сьомого поту, але там кожен відповідав за самого себе. Атут, як повчав ротний: «У вас не далжно бить нічево лічнаво, дає мислей, кромє лічнава састава. Вадим ще не знав, як жити без «мислей», адже саме вони були його найкращими друзями й привели до інституту, однак з другого курсу його забрали в армію, як і багато інших студентів, коли почалася війна в Афгані. А ще Вадима лякало, що ротний часто повторював: «Сразу берете сланов за хобат». Та він ніяк не міг уявити солдатів в подобі слонів.

І от якось одного ранку прибули «слони». Вадима відразу здивувала їхня схожість, і тоді він збагнув, чому так прозивають салаг. Адже стрижені під бубон, в однаковій уніформі, вони були «на адно ліцьо», як казали на слов'ян узбеки, яким теж було важко розпізнати росіян чи українців. А дев'яту роту прибув ще той Вавилон! Більшість «совецькіх» рекрутів «забрили» на службу переважно з азійських степів та гір Кавказу. Відтак у дев'ятій роті були узбеки, киргизи, туркмени, таджикки, казахи, чеченці, грузин, росіянин, дагестанці, вірмени, кабардинці, карачаєвці, українці, білоруси й один молдаванин, й добре що один, адже гумору в цьому підрозділі виявилось й так забагато...

— Такс, не забилі чево вас учіл? — запитав ротний сержантів, які чекали команди, щоб зайнятися стройовою муштрою із новобранцями.

— Штоби бралі за хамут, — відповів сержант Бах.

— А как ето? — не втримався Вадим.

— Хе, і чему я тебя учіл.

— ?А ну сержант Бах пакажіте етаму недараслю, как надо брать за хамут.

І той зробивши нелюдський вираз обличчя, наче мав кинутися в штикову атаку, пішов до строю молодих бійців, заволавши щосили:

— Ану ахламони і чебуреки!!! Строїтсья!

І солдати, почувши таку озвірілу команду, відразу вишикувалися, дивлячись на своїх командирів з під лоба, мов вовки.

— Ай да малдець сержант Бах, будеш харошим замком, — так називали заступників командирів взводів.

Отже, курс молодого бійця в дев'ятій роті відразу почався з процесу затуркування. «Бесталачі, бесталковие люди!», — такими й іншими «любезностями» виховували офіцери солдатів, особливо на плацу під час муштри, не замислюючись, як лише батогом можна виховати бійців-патріотів.

Хоча серед молодих солдатів у дев'ятій роті були особливі екземплярички, як от рядовий Наріпов з величезною й плескатою, як подушка, головою, котра могла б служити генієві людства. Однак він, мабуть, ображений, що з ним так поводяться, почне прикидатися таким дурником, якого не бачила дивізія, й на всі запитання офіцерів відповідати: «не панімай па рускі». Запитують щось зі Статуту перед тим, як іти в караул, а він: «не-є- па-ні-ма-ай!». Та найбільше смішило, що на автомат він казав «йоптамат», на сіль — «сол», а на стіл — «столь», хоч йому багато разів товкмачили як правильно говорити. Та легше із себе було вдавати мавпу, яка не розуміє російської мови. Та незважаючи на це, йому довірили зброю, причому найпотужнішу, крупнокаліберний ПК, такий собі піхотний «максим» без коліс. Дивні тоді були часи «совецької імперії», коли в солдати брали всіх, навіть таких бійців, що до кінця служби так і не змогли навчитися ходити стройовим, як Наріпов, якому ротний не раз погрожував: «Как бацну тебя па кумпалу прікладам, ведь даже абезьяну легче научить»... Можливо через це Наріпова прозвуть Маймуном (узбецькою, мавпа).

Солдатські будні в підрозділі, куди потрапив Вадим на початку вісімдесятих, незважаючи, що полк Вадима знаходився в європейській країні нагадували Кам'яний вік, особливо казарма. У спальному приміщенні, де розмістився взвод Задорожного, не було навіть буржуйки аж до Нового року. В кутку, оббитому жерстю, де колись вона стояла, чорнів лише отвір для димоходу, в котрому інколи, наче поранений, стогнав вітер. Як цей куток хотілося обкласти камінням і розвести, як у печері, вогнище.

«Спасеніє утапающих — дело рук самих утопающих», — цим «рогатим» висловом відповідав на скарги щодо холоду ротний. І в холодні зимові ночі солдати зігрівалися, вкриваючись поверх ковдр шинелями, а той одягаючись в них, бо, просипаючись від холоду, стягували шинелі один з одного, щоб вкритися двома. Може, від

намагань зігрітися за рахунок шинелі ближнього й почалися повальні крадіжки. Крали все: чоботи, паски, пілотки й навіть онучі, а нові речі продавали чехам. У дев'ятій роті завелися такі спритні злодюги, які могли б «обчистити» будь-яку армію світу.

Окрім холоду, була ще одна велика халепа. За парканом знаходилася товарна станція, де солдати часто розвантажували брикети, спочатку скидаючи вручну, щоб потім можна було зачепити лопатою. Це була справжня каторга, кам'яно-вугільний період служби, коли солдатів посилали розвантажувати вагони з вугіллям, а потім їм доводилося мерзнути в казармі, й не скористатися розвантажувним паливом.

Та одного разу Маймун знайшов десь на звалищі стару буржуйку, котру любив кочегарити. Щоправда, була вона не буржуйського гатунку, бо гріла, доки горіла — та вугілля не бракувало. Через багато років Маймун згадуватиметься Вадимові на рубежі двох вогнів — вогню життя й вогню смерті, котрим люди постійно стверджують свої пріоритети. «У чому ж причина вічного мілітаризму»? — міркував не раз Задорожний, коли не зважаючи на супер-досягнення технічного прогресу, у світі ведуться постійні війни. — Може корінь цих війн — в печерному прагматизмі мисливця, який живе в людській підсвідомості?».

Але тоді в голові сержанта Задорожного таких думок ще не було, бо йому доведеться воювати на війні в постійному очікуванні ворога. Але той ворог, який жив всередині кожного солдата та офіцера виявився страшнішим за очікуваного.

3

Ех, як не хотілося щодня, о шостій ранку, чути одне і теж: «Р-рота па-дійом!!!», інколи ця команда лунала й раніше, коли до казарми навідувався командир роти: нечутний, наче тигр, підступний, мов гіена. Горе тому днювальному, який задрімав на варті що було хронічною хворобою, позаяк їх так задовбували, не даючи часу на відпочинок, що вони могли заснути в будь-яку хвилину, особливо вранці. А для старлея Бамбука це була особлива потіха, коли можна було напасти на своїх солдатів, як на ворогів. Тож інколи замість команди: «Падійом!», чулося: «Ба-бах!».», наче десь розірвалась граната, і днювальний

розпластувався в спальному приміщенні, інколи разом з тумбочкою, а деколи окремо, коли вона, скочуючись східцями, гриміла бубном аж до першого поверху — тоді починалася «війна».

На одягання виділялося тридцять секунд, якщо запізнювалися — знову роздягалися й стрибали в ліжка, натягуючи на себе ковдри, лежали напружені, мов будильники, чекаючи, коли знову «прокукурікає», контужений командиром днювальний: «Р-рота па-дійом!» І знову, мов ошпарені, вискакували з двоярусних ліжок, натягуючи однострої, й ледь не на голову чоботи, вибігаючи в коридор шикуватись, де стояв за дверима із секундоміром ротний, похитуючись, як заведений на ключ іграшковий когут. Після паузи він повторював: «Сла-абая падійомная сіла, ат-бой!...», і знову слідувала команда: «Па-а-дійом!».

Коли ротному набридали ці ранкові «маньоври», усі шикувались в коридорі й щодуху горлали: «здрай-жлай!...». Черговий сержант, як завжди доповідав:

—Проісшествій не случалось! — але ротний ніколи цьому не вірив, а на цей раз вибухнув гнівом, як бомбвоз:

—Как не случілось?! Дневальний Таджиддінов так храпел! аж слишно било за аградой! вас же маглі захватіть десантнікі НАТО і перерезать как баранов! — Через мить, помітивши на дверях кілька темних плям від вакси, у ротного знову зривало дах, він хапав нещасного днювального за вухо й товк лицем у двері. — Чьорние, как твое немитое рило... Нада снять таблічку і напісать: не «Спальное распалаженіє», а кішлак. Теперь все на зарядку. Бальние-храмие есть? Ну, тагда інваліди — за уборку памещеній... і штоби не пилінкі!

Після цього бійці дев'ятої роти, як завше голяка до пояса, не дивлячись на погоду, вибігли з прапорщиком Глуповим намотувати круги навколо полку, віджиматись від асфальту на кулаках, деякі кавказці на носач...

Після вмивання, перед сніданком, «концерт» продовжував той же соліст з трьома зірочками на погонах, себто Бамбук, командир дев'ятої роти. Казали він дуже чекав капітанської зірки, через що роту називали десантною, бо в намаганні вислужитися перд начальством він знущався над солдатами, як над військово-полоненими.

— Відіте лі, таваріщі-байци, пака ви там занімались зарядкой наші, храмие і бальние воіни ігралісь в спальних распалаженіях в

вайнушки, кідалі друг в друга цветочними гаршками! — Насправді ж симулянтів «бомбив» ротний. Особливо дісталось рядовому Кабишеву, якого Бамбук називав ходячим салом.

— В наступній раз, хто не зможе вийти на фіззарядку — пусть палзют, как тарантас. Да, Кабишев, будешь тарантасом?».

Однак Вадимові на цей раз було не до сміху: ввечері його викликав на поєдинок якийсь Джумабек з третьої роти: Задорожний довго не приймав в нього наряд у полковій їдальні, бо залишилося багато немитого посуду. По суті, це був перший серйозний виклик, якщо не рахувати конфліктів з чеченцями зі свого відділення, але вони, відчувши тверду руку й характер Вадима, навіть подружилися.

Чеченці в дев'ятій роті були міцними горішками, і з самого серця Чечні — Грозного, а найміцнішими Лахан, Шамсуддін і Ваха. Власне, вони першими й підтримали Вадима: «Товарищ сержант, ми вас падастрахуем... — рішуче сказав Лахан Салтукієв, на що Вадим посміхнувшись проказав «Нохчі ву!», що означало «Ти — чечен!». Взагалі ці слова були своєрідним паролем, його вимовляли чеченці з особливою гордістю, коли шукали земляків, питаючи: «Нохчі ву?»

І, дійсно, Джумабек прийшов зі «стадом», але він, мабуть, не очікував, що з Вадимом будуть чеченці, з якими рахувалися всі, незважаючи на те, що вони були в меншості...

Місце для мордобою вибрали далеко за казармами, біля величезної купи піску. І хоч з Вадимом прийшло всього троє чеченців, «стадо» Джумабека поводитися досить стримано, лише час від часу хтось сердито примовляв: «Асил! асил! кофір!..» (вішайся! невірний).

За хвилину-другу хлопці зняли бушлати, Джумабек був дебелим, справжній батир, як Вадим, десь під сто дев'яно на зріст.

І от остання хвилинка перед сутичкою, Лахан пошепки радить бити першим: «В шнобель его зарядіте!». І все ж Вадим, незважаючи, що в дитинстві часто чубився з хлопцями, позаяк ріс без батька, і йому не раз перепадало від дурної сили вуличних лоботрясів, через що він рано навчився захищатися, — та бити першим так і не звик. От і в цьому поєдинку Вадим одразу отримав удар, та ухилившись від наступного, почав активний захист — і хлопці «затанцювали» в дикому мордоплясі, наносячи один одному гарячі «прівети». Вадим зрозумівши, що має справу з досвідченим бійцем, беріг сили, бо знав: в поєдинку важливо не втратити дихальний ритм, бо як забракне повітря

— все... Тож обороняючись, очікував доки першим «здохне» Джумабек. І згодом той почав втрачати «дихалку», тоді Вадим пішов у наступ, і за мить наніс такий сильний удар, як з гаубиці, поваливши супротивника на пісок — «Так ему! таваріщ сержант!» — почув від групи підтримки, але Джумабек швидко встав на ноги, миттєво зняв паска, й зі свистом розтинаючи повітря, кинувся на Вадима, який розстібаючи свого, ледь захистився рукою, отримавши сильний удар бляхою в передпліччя. Такий поворот бою його не знітив, адже в юності доводилося відбивати й удари штакетами, тож пригнувшись під посвистом бляхи, як лев, кинувся на Джумабека, й перехопивши його пасок, так лусьнув межі очі, наче булавою Ілля Муромець. «Накдаун, накдаун! Хороший махач! ай... хороший махач!» — раділи чеченці, й аж самі почісували кулаки, та Джумабекове «стадо» хутко розійшлося. Але це була не остання бійка: Вадимові, ще не раз доводилося відстоювати свою гідність, і не лише власну, бо в їхньому полку всі жили в очікуванні нападу страшного ворога, шануючи культ сили, котра їх спонукала до ще страшнішої ворожнечі між собою .

4

Команда: «Тревога! Общій сбор!» — ввірвалася в казарму, як завжди несподівано. Сирени — в агонії, брязкіт у «ружкомнатах», водії бетеерів біжать до гаражів. Та в першу чергу рота хапається не за автомати, а виносить матраци з ліжок, витягує з горища намети й дерев'яні щити для них, і навіть буржуйки зі спальних приміщень, ящики з сухпаєм і патронами, вантажачи все в бетеери.

Згодом увесь полк буде на марші: танки й грізні «шилки», схожі на «катюши» зенітно-ракетні установки, бетеери й «бехи», командирські бердеєми — усе це «бр-і-рр», на гусеницях і колесах, витягнеться в одну колону — залізну гримучу змію ЦГВ.

І невдовзі ця змія почне кусатися. Один бетеер, не послухавшись керма молодого водія, протаранить паркан мирних жителів і заїде прямо на поріг чийогось дому, намотавши на баштовий кулемет куш винограду, білизну й жіночі панталони. Важко уявити, який переляк пережила від такого несподіваного візиту чеська родина, а Вадим, проїжджаючи повз протараненого паркану, вже не сумнівався, що їдуть на війну. «От тільки з ким воюватимемо? — мучився в здогадах. —

Адже до Афгану з Чехії далеко, близько лише до німецького кордону, але він був під щитом радянського війська».

Таким же тривожним, як його думки, був і ранок: на колючому вітрі металосся віття дерев, здавалося, що дерева від холоду хотіли побігти вслід за колоною. Задорожному, як і решті сержантів, не випадало нічого іншого, як оглядати довкілля й підставляти груди цьому крижаному вітрові, це був обов'язок сержанта, під час руху колони сидіти на башті, а не всередині бетеера. І все ж, снігова крупа, що сікла обличчя Вадима, не пригнічувала його настрою, схожого до радості визволителя, котру він увібрав з радянських кінофільмів. Позаяк це був перший його марш на голові (башті) залізної колони, Задорожного переймали героїчні відчуття: «От якби зараз його побачила мама, а краще дівчата з інститутського курсу. — Тож думки, куди їдуть, і на яку війну інколи змішувалися з радісними очікуваннями. — А що, як стану там героєм?». Адже в совковому просторі саме військові були найвидатнішими людьми, бо військовий героїзм прищеплювали всюди, навіть у хірургічній галузі.

Та опівдні, бетеер Задорожного зупиниться, і це тоді, коли весь полк їхав воювати, їм довелося мерзнути на узбіччі дороги.

— Што ж, інваліди, ждіте техпомачі, а ти Еманшапієв, небось тільки на ішаках езділ!. Прасі Аллаха, щоб завйол машину, — кине ротний, залишивши відділення з прапорщиком Глуповим.

Однак Аллах не допоміг Еманшапієву, й хоч кожна мить всі очікували буксира, він так і не прибув. Однак цією обставиною зовсім не переймався прапорщик Глупов: «Служба нікада не стаїт на месте, дає кагда салдат спїт, ана їдьот», — філософствував він, й виставив, не зрозуміло для чого, аж два пости вздовж дороги, мабуть, щоб відповідати прізвищу Глупов.

Згодом запалили багаття, що запалахкотіло над шляхом, наче в снігову пустелю спустилося сонце. Згодом тут запахло розігрітою кашею в бляшанках, і мабуть десь в полях облизувалися вовки, або ж хитрий лис. А ще на вечерю всіх порадував десерт, котрий підказав знайти прапорщик Глупов, хоча коли він мовив, що під снігом ростуть яблука й горіхи, всі подумали, мабуть, це якась його чергова «глупість», наприклад, як ця: «Ану расчітайсь, как в рестаране, на первое, втарое, третее...», наче в ресторанах, як в «столовках», робили такі замовлення.

І все ж, під снігом і справді «росли» яблука та горіхи, точніше лежали прикриті опалим листям і снігом, і хоч були трохи підмерзлі, але смачні.

Фруктові дерева вздовж доріг були тут не рідкістю, наче в Чехії так боролися з голодом, щоб він не відчувався ні вмісті, ні поза його межами. Найбільше цьому дивувалися узбеки, які раніше не бачили снігу, а недоумкуватий Маймун запитував, як під снігом могли «вирости» яблука, чим розвеселив усіх. Та все ж після веселої вечері, ніч не порадувала нікого. У бетеері було, наче в могилі — і казармою стане поле, в якому постелили матраци, й закуталися з головою ковдрами, зігриваючись власним духом і полум'ям вогню.

Ця холоднюча ніч просто неба, в обіймах з автоматом, була найдовшою в житті Вадима, він не раз прокидатиметься, жахаючись, що над головою немає стелі, і тоді йому здавалося, що й зорі тремтіли від холоду, а гарячі іскри багаття потріскували в пільмі сухими скриками якоїсь приреченості. Не в одного солдата горітимуть чоботи в цю ніч...

«Боже, чому я не народився в шубі, або полярним ведмедем», — верзлося від холоду Вадимові, і він, щоб зігрітися, вирішив пройтися, переступаючи криваві язика полум'я, розбудив вартового Турсунова, в якого вже диміли подошви, й наказав підкинути дрів.

Згодом Вадим йшов узбіччям дороги, дослухаючись до поскрипування снігу, намагався збагнути, що нагадують йому ці звуки, адже незважаючи на мороз, він завше любив, як скрипить сніг, і за мить його зігрів радісний здогад — ця снігова музика на морозі нагадує йому поскрипування весел, а сніг — біле море, тихе й бездонне, як це небо, з зірками котрого перемовлялися снігові іскорки. Несподівано посеред цього білого моря затріпотіли вогники. «Невже вовки?» — з несподіванки Вадим зупиняється, пильно вдивляючись у пільму, але вогники миготіли на одній лінії. — Значить, не сіроманці», — й Вадим, перемагаючи страх, пішов до цих вогників, що вабили його, мов сяючі вікна таємничого міста. І от в темряві завиднілися темні скелети дерев, котрі наче грілися в місячному світлі. Вадим йшов далі, й зупинився, коли побачив засніжену огорожу й великі чорні ворота. На мить його здолав страх — він спинився, мов укопаний, й пильніше почав приглядатися до загадкових вогників, наче шукаючи серед них підтримку, й знову пішов на їх свічення.

За хвилину-другу, з темряви виділилися хрести, не було жодного сумніву — це кладовище, й над могилами пломеніють свічки, але чому не гаснуть? І від цього Вадимові знову стає моторошно, та все ж він йде в бік огорожі, й раптом пригадується перша варта в «учебці», що знаходилася в Чернівцях.

У перший караул йому випало піти на пост, котрий називали Могилою, бо межував зі старим чернівецьким цвинтарем. Вадим так і не дізнався, що охороняв на кладовищі, думаючи, що точно не покійників. Відтак «ваенная тайна» цієї дивної варти не раз пригадувалася в житті, як і те, коли десь за північ, почувся людський голос, й, здалося, хтось підійшов до колючої огорожі. Вадим з переляку взявся за автомат, й звівши затвор, вигукнув: «Стої, хто їдьот?!», й не дочекавшись відповіді, ледь не висадив у темряву весь магазин, як раптом почув: «Мені вже все одно синок, стріляй», — в цих словах прозвучала така смертельна туга, що Вадим на мить закам'янів. Потім з'ясувалося, з ним хотів відвести душу, вбитий горем батько, який оплакував свіжу могилу сина, загиблого в Афгані...

І от Вадим вже підійшов до самої огорожі чеського цвинтаря, й нарешті побачив, чому не гаснули свічки, вони були в спеціальних ліхтариках — на мить пломінці свічок, наче застигли між землею і небом світлим полем, від котрого віяло вічністю і спокоєм. Вадим зрозумів: свічки, запалені на різдвяні свята, були поминальними, й він знову з сумом подумав: проти кого вони їдуть воювати.

5

Вранці прибув буксир, й відділення сіло на колеса, однак бетеер з холодним двигуном був схожим на домовину, і Вадим знову згадував нічний похід на чеське кладовище й тривожився куди їдуть. А їхати довелося довго, і навіть зупинятися на узбіччі дороги й розпалювати багаття, бо від холоду в залізному нутрі бойової машини, здавалося, замерзала й кров. І хоч хлопці не раз питали в прапорщика Глупова про місце дислокації, але він, як завше, приховуючи посмішку під маленькими, як у фюрера вусиками, лише казав: «Ваенная тайна...»

Та по обіді Вадим на радість побачить контури військового полігону, котрий називали Любавою. Така мила жіноча назва, без сумніву, була найбезглуздішою в світі, адже на Любаві пахло порохом, а не любов'ю.

Хоча, можливо, колись тут була палка любовна історія, раз так цю землю назвали чехи, бо й в Дніпропетровську є район, названий Амуром, де начеб крутила шури-мури сама цариця Катерина II.

Однак, командир дев'ятої роти, старлей Бамбук ніколи не переймався такими «мелачами», зате частенько наспівував під час стрільб одні й ті ж слова: «Адіночним льожа заряжай — і стреляй, салдат, стреляй, стреляй, стреляй...» Мабуть, цей мотивчик ротний вигадав сам, позаяк його «шнягер» не мав логічного завершення. Здавалося, що й зараз, коли він зустрів відділення, яке приїхало на буксирі, наспіває: «Адіночним льожа заряжай...» — Однак Бамбук, криво посміхнувшись, вигукнув:

— О! При-палзлі! ваенаплення! — в слeдуючий раз паедете на ішаках!

Та він ще більше розлютився, коли відділення вишикувалося строем, і він, перевіряючи зовнішній вигляд бійців, побачив, як у декого з солдатів біля багаття постраждали чоботи, аж халяви нагадували грамофони.

— М-да, такімі башмаками самавари раздувать, а не ваевать... штож, пішіте дамой пісьма, пусть присилают новие... ілі снімайте у врагов, — це був натяк, щоб чоботи цупили в сусідніх підрозділах... А шчас устрайвайте себе жиліще, а может вам панравілось спать на снегу?

«Жиліщем» мав стати старий, постріляний іскрами намет. Його каркас ще ріс у лісі, там і спилювалися три кілки. Два з них зв'язувалися хрестом, на котрий напинали чотири кінці простеленого на землі намету, а центральний кілок встромляли в маківку, тоді двоє солдатів навколішках залазили в нього і-і здіймали догори, інші ж прибивали тканину цвяхами, до знятих із бетеера дерев'яних щитів.

Тоді солдати йшли до лісу за «меблями», щоб з колод та дрючків, облаштували «ложе», на котре настилали матраци й клали подушки. Найкозирнішим в такій «юрті» було місце неподалік буржуйки. Але бувало, якщо дев'яту роту «десантували» вночі серед поля чи лісу, то бійці не встигали зробити нормальний поміст для матраців, і на всіх місця не вистачало, декому доводилося спати сидячи на бачку, в котрому носили кашу. Таке «щастя» не раз випадатиме на долю Вані Безгрішного, який був не вовчої натури, щоб боротися за своє місце. Безгрішний повністю відповідав своєму прізвищу, бо якщо в армії у солдатів не було грошей, то його важко було запідозрити навіть в

найменших гріхах. Однак саме через незлу вдачу, над котрою часто кепкували в роті, одного разу станеться конфлікт, але не під час цих навчань, де нічні стрільби так всіх вимотають, що солдати нагадуватимуть «філінів», а не людей.

Але якщо сови мали затишок в дуплах, то постріляні іскрами намети, через дірки котрих було видно зблиски зірок, не могли дати бійцям нормального відпочинку, хіба що буржуйка вважалася тут найбільшою розкішшю. Та найбільше дошкуляло те, що тільки солдати стулять очі, одягнуті й взуті у мокрі чоботи, так здавалося тепліше, чулося: «Па-а-дійом!», — і знову виходили в темну зимову ніч й брали холодну зброю, хоча хотілося на плечі взяти буржуйку.

І знову всіх чекав полігон, і ніч прошита до самого дна червоними розрив-нитками трасерів, і спалахами ракет, котрі вихоплювали довкілля з темряви мертво-білими світлом, аж від цього ставало не по собі. Та солдати не мали страху, бо воювали з мішенями, не підозрюючи, що вони були тінями війни.

І от Вадим зайняв позицію на вогневому рубежі, сніг вже розтав під іншими солдатськими животами, тож сира земля не була такою холодною.

Вдалині, мов очі голодних вовків, світилися вогняними цятками мішені. У них треба було влучити з автомата, на мушці котрого біліла фосфорна насадка. Вадим знав, що перед пострілом має стати одним цілим зі своїм «калашем», бо як казав ротний: «Аружіє, как і жєнщина, любіт нежное абращєніє». Та команда «агонь» чомусь не лунала, й Вадим, наче весло, затис під рукою приклад, і згадалося, як ще в дитинстві зробив перший постріл. Тоді в селі, майже кожен-другий хлопчак мав самопала. Такий собі, витесаний з дерева пістоль, до котрого кріпилося дуло, заклепана з одного кінця трубка, де збоку пропилювалася дірочка, це був своєрідний запальник, куди набивалася сірка. Власне, й «пороховий заряд» добувався з сірників, котрі кришилися об край трубки. Тоді сірка засипалася в дуло самопала, а замість куль додавалися нарізані цвяшки. Такий пістоль був дуже небезпечним, адже від пострілу могло рознести трубку, але це не лякало хлопців, які прагнули стрельнути найгучніше. Тож, коли Вадим стріляв вперше, то добряче набив дуло сіркою, і цей постріл запам'ятався не лише йому — хтось із старших хлопців, посміхаючись, сказав: «Ану, салага, попадеш в цей нужник за парканом»? — І Вадим,

мабуть, влучив, бо за мить рипнули двері вбиральні, звідти вискочив дядько, й підтримуючи рукою штани, заволав: «Ах! ви засранці! та я вам гади! — вуха на спини закручу-у-у!».

Несподівано спогади перервав командир роти:

— Ти там не уснул, Задорожний? — Вадим у відповідь пожартував:

— Таваріщ старший лейтенант, пачему по аганькам стреляєм, неужелі так глазами будут светіть врагі?

— Я тебя паумнічаю. Сматрі мне, штоби твой Гогашвілі каво-небудь не гогнул, ти же знаєш как он крутіт ствалом!.

Автомат був неслухняним у руках тбіліського джигіта, особливо, коли треба було стріляти на ходу й перезаряджатися. Після кожного невдалого пострілу Гогашвілі знічено повертався до офіцера, який йшов збоку, мимовільно направляючи на нього гаряче дуло.

— Пряма кіллер какой то, а не салдат, бесталачь, сматрі только вперьод!. — не раз скаженів лейтенант Жутін, який, зазвичай, йшов поруч зі стрільцями. Та на цей раз все обійшлося, і Гогашвілі навіть кілька разів влучив у мішень.

Рота вчилася стріляти не лише з автоматів, а й зі снайперських гвинтівок, кулеметів, гранатометів. Хто не стріляв з гранатомета, той не знає, що таке шайтан-труба.

Лейтенант Жутін, будучи «жуткім шутніком», якомсь пожартував над рядовим Таджидіновим, коли той вперше поклав на плече гранатомет, Жутін порадив, щоб він міцніше стиснув зуби, коли стрілятиме, а рот, навпаки, треба було тримати відкритим. Після цього пострілу Таджидінова так заціпило, що, мабуть, у його голові загравав симфонічний оркестр і, Моцарт поставши з могили вдарив по цимбалах. Оглушений боєць, кинувши зброю, вигукнув: «Шайтан-труба!», що означало чортова труба. Після цієї події лейтенанта Жутіна узбеки прозвуть шайтан-агою.

6

Повість про дев'яту роту була б неповною, коли б не згадати за чоботи лейтенанта Жутіна, що сяяли, мов дзеркало, особливо, коли він загравав до жіночок, посміхаючись з-під таких чорних вусиків, наче намазаних гуталіном — майже всі полкові леді були до нього не байдужими.

Чоботи такої такої роботи, як в Жутіна, зустрічалися зазвичай лише в офіцерів цариці полів — піхоти! І то не в кожному полку: позаяк такі «сапажіща» міг виготовити далеко не кожен умілець, а точніше перелицювати з формених чобіт. І ця технологія була досить химерною: гарячою праскою обкатувались на спеціальній заготовці наваксовані безліч разів халяви, котрим надавалася форма за характером господаря чобіт.

Відтак у Жутіна чоботи мали форму пляшок з-під шампанського, у лейтенанта Циганкова — з-під портвейну, прапорщика Глупова — чекушки, у ротного чоботи були без змін, як в унтер-пришібеєва, а от чоботи замполіта Пікінера важко з чим порівняти — їх, ніби виплюнув верблюду.

А ще в Жутіна був великий, мов шереметівський аеродром, кашкет. Навіть зірки на жутінських погонах були гаптовані золотистими нитками, як у генерала.

У душі Жутін вже давно почувався генералом, бо його дідусь був козирним тюзом у Москві, через що всі закривали очі на форму його онука. Окрім цього Жутін вирізнявся з поміж усіх ще й тим, бо як ніхто міг натріскати солдата по чакрі без слідів побоїв: знав «прийомчікі» карате, котрими «рихтував» бійців із свого взводу навіть на полковому огляді.

— Што ета ви себе пазваляєте, лейтенант!, — бувало дорікне хтось з начальства.

— Да вот, варатнічок растьогнут, заправляю... Да, таваріщ рядовой?

— Так точно...

Спробував би солдат поскаржитися. Правда, одного разу хтось із солдатів пригрозить Жутіну особістами, але Жутін не розгубився:

— Тав-варіщ салдат, я же тебя не біл. Все віділі, што я о тебя спаткнулся фанаріком...

Ліхтар, котрим він інколи «спіткався» об солдатів, був трохи меншим, як на стовпі. Ех, душа в чоботах...

Однак Жутін не любив солдатської муштри, підготовок до стройових оглядів, ротний на цьому мав звих. Скажімо, відлетіла бирка з підсумка для набоїв, ротний скаженів, наче автомат без цієї дерев'яшки не міг стріляти. — «Салдат без біркі — што ачко без диркі! Бірка ета ваш паспорт»... — не раз повчав ротний. Ех, паспорт дерев'яний...

На щастя, Жутін не був таким пришилепкуватим, як старлей Бамбук, а навіть любив щось утнути, й одного разу «підірвав» політзаняття.

У совєцькі часи солдатам завжди «талдичили» про політику партії, навіть на полігонах, чи в лісі, де не було ні парт, ні стільців. Але ніщо не могло зірвати політзанять, тож якщо знаходилися в лісі, то за аудиторію слугувала лісова галявина, за лави — спиляні колоди, за парти — коліна, на яких солдати мали б записувати в зошитах лекцію замполіта Пікінера, який щось гундосив собі під ніс, перебираючи заяложені конспекти — його майже ніхто не чув: солдати дримали з відкритими очима, до замполіта дослухався хіба що дятел, який наче піонер барабанив по сухому стовбуру. «І»... — в наступну мить тільки й мовив Пікінер, бо ззаду, як бабахнуло!!! Навіть Кабишев не зміг би так стрільнути після кількох порцій гороху. Замполіт з переляку подався головою вперед, зачепивши гіляку, що, вигнувшись луком, підстрелила йому кашкета, котрий приземлився в калюжі, мов парашут.

— Ха-ха, Лімпопо, іспугался!. — так Жутін називав замполіта.

— Правєрка баєвой бдітельності, па приказу камандіра роти, — засміявся Жутін, прошепотівши йому на вухо, — может ат варива, Шура, с капит тваїх атпала грязь?.. — Замполіт не любив мити ніг.

— У тебе што, бля!, башня заклініла? — ледь не загавкав Пікінер, метнувши поглядом сірих очей на Жутіна, наче ножем поцілів.

Варто зазначити, що замполіт метав ножі, наче факір. Це було видно навіть на дверях ротної канцелярії, покоцаних лезом. У лісі ж замполіт мало не щодня мучив дерева, кидаючи в них свої тесаки, котрі носив за халявою, Вадим навіть якось подумав: чи бува предки Пікінера не були розбійниками. «Сматрі, баєц, как нада»... — завжди хвалився замполіт, коли з далекої відстані влучав у беззахисного дуба чи граба. «Да, сколько б деревьев упалі в лесу, будь ані живимі», — якось з цього приводу вишкірив конячі зуби, командир роти Бамбук.

7

У першій половині 1983 року дев'ята рота, як і вся армія, жила в постійному очікуванні війни, й мало не щомісяця її підіймали по команді тривога, пакували в бетеери та везли невідомо куди. Інколи їхали по п'ять і десять годин, не зважаючи на холод і на те, що дуже хотілося вийти до вітру, але терпіли, згадуючи слова ротного: «У солдата ЦГВ всьо далжно бить железное — і яйца, і сіла духа...»

І якщо на виїздах, зважаючи на важкі польові умови й тривожне очікування, а раптом доведеться стріляти в одному окопі, ротний з офіцерами не були такими злими, то в полку, від нічого робити, завжди воювали з солдатами.

Горе тому сержантові, який був старшим по роті, коли чергував Бамбук — наряд тоді повністю втрачав боєздатність і від перевтоми спіткався на ходу: Бамбук тримав днювальних у постійному стресі, несподівано з'являючись серед ночі, як дідько з білою серветкою в руках, та з якоюсь потойбічною усмішкою воскреслого солдата, контуженого ще на Першій світовій війні. Бо хіба личило черговому по полку лазити з серветкою по закапелках, в пошуках бруду, котрим він любив «папудрїть» днювальних. У такі моменти Вадимові здавалося, що ротний був сином двірника, і не тільки він, а й більшість офіцерів, які заставляли солдатів зі швабрами проводити більше часу, як на військових заняттях. Швабрами вбивали вільний час, бо офіцерам лїньки було напружувати півкулі, щоб, наприклад, розповідати про великі походи й тактику бою Олександра Македонського чи інших доблесних полководців, або влаштувати якісь змагання, котрі б вимагали постійних тренувань. Простіше було — швабру в зуби, відро на голову й зубною щіткою драїти туалет. І все! немає вільного часу в солдата, як і його також, бо такі приниження не могли в нього викликати нічого іншого, окрім ненависті до служби! Часом ця ненависть мала нелюдські вияви агресії, коли солдати звірили й вбивали один одного.

І хоч Ваня Безгрішний був уже черпаком (відслужив один рік), та ніколи не виявляв своєї зверхності типу: «Ану почисть мені чоботи», все ж, своєю незлою вдачею чомусь дратував однокашників, бо не був такими, як вони. Одного разу коли батальйон замерзав в холодному полі, невідомо в якій місцевості під кордоном Германії, трапилася така подія...

Було під вечір, котрий нікого не радував, бо наряд на польовій кухні в черговий раз напартачив, й підгоріла каша виповнювала морозне повітря духом паленої комори, в котрій згоріло зерно. Одне лише радувало, сьогодні привезли пошту, й Вадимові був лист від мами. Він жадібно читав цей білий аркушик, немов тримав її вишитий рушник біля смолоскипу, котрі були розвішані скрізь по табору. Смолоскипи були схожими до цвіту польових маків, полум'яні пелюстки котрих, хоч і пахнули соляркою, все ж нагадували тепле літо й жито, і річку, й личко коханої дівчини, яка чомусь не писала, а от мама повідомляла: вдома все добре, що його менший братик Руслан мріє стати військовим. І Вадим, посміхнувшись, подумав, коли повернеться до рідної домівки, то розповість йому якою армія є насправді, й сховавши в нагрудну кишеню біля серця мамин лист, він завше їх там носив, Вадим вирішив пройтися до мінометників, там він товаришував зі своїм земляком Славком. Вадим завше заздривав товаришеві, що в нього толковий командир, хоча й на прізвище Баранов. У мінометників завжди було тепло, бо мали, схожу на пічку буржуйку, котру брали з собою на полігон. А ще в мінометників не бракувало харчів, особливо хліба, котрий смажили в цинкових ящиках з під патронів на армійському комбіжирі, схожому на парафін, добре що до нього не добавляли ще й машинних мастил. І все ж яким був смачним цей смажений хліб, наче спечена мамою паска — за всі роки служби в Вадима не було кращого бажання, як насолодитися підсмаженими на вогні окрайцями, замість тої вічної бурди з перлової чи пшоняної крупи.

Тож йдучи до мінометників, Задороний вже відчував запах хрумкого хліба, як раптом праворуч почув крик і матюччя, Вадим почав наближатися в цей бік й побачив, як двоє били одного — і йому в голову вдарила кров, миттєво згадалося, як ще в юності двоє п'яних придурків, один з яких недавно «дембильнувся» з армії причепилися до нього, й ні з того, ні з сього, мабуть, зганяючи злість, котру не змогли виплеснути, коли служили, почали гамселити Вадима. Він не мав тоді сили протистояти значно старшим й сильнішим дибілам, й заливався кров'ю, що юшила з носа, закривав очі маленькими кулачками, і невідомо що було б далі, коли б не проходив якийсь дядько, який не побоявся його захистити, бо знав цих балбесів. І все ж, накачані по самі очі самогоном придурки, ще довго не могли вгамувати свою лють, й далі лупили по боках, а дядько закривав його обличчя та вмовляв їх

припинити. Вадим Згадував, коли підріс, то хотів їм поститися й виношував плани, перестріти їх по одному й віддубасити штахетою, але щось його стримувало, бо Вадим не любив бити першим, та невдовзі доля сама пред'явила рахунок його кривдникам. Через кілька років одного із них, Вовку, знайдуть мертвим на паркані, із застромленою між штахетами головою, іншого, Колю, покалічать у п'яній бійці. «Зла сила завжди знайде ще злішу, й хто носитиме її в серці, рано чи пізно буде покараний», — через багато років до такої істини дійде Вадим, а тоді кинеться на допомогу невідомо кому. Але насправді того, кого били, він знав, це був Ваня Безгрішний.

— Ану, ахламони абалдуєвічі, резка разбежалісь! — попереджувальним пострілом пролунали слова Вадима.

— Хих, так і ти хочеш зароботать, шшас палучішь! — і двоє «чебуреків» кинулися на Вадима, та не на того напали, бо Задорожного вчили рукопашному бою, а вони були «мазутою», (танкістами), і хоч їх було двоє, але за якусь мить обоє получили в пики, а при наступній атаці, коли одному з нападників Вадим вклеїв в вухо, їх запал битися взагалі згас, мабуть, вони пожалкували, що знаходяться не в танку. Та несподівано підбігло ще двоє корешів «мазути», і тут Вадимові довелося непереливки, й він, знявши паска, відбивався ним, як вітряк, доки на допомогу не підоспів Ваха Вараєв, боєць з його відділення, який був найкращим боксером в полку — і «мазута» відразу капітулювала.

На ранковому огляді в строю було веселіше від звичайного, бо двома «фарами» його освітлював Ваня Безгрішний, а ротний все допитувався, хто Безгрішному поставив «асвещеніє пад глазамі». Бамбук мав своєрідне ставлення до дисципліни, тримаючи її в кулаці, й щоб час від часу спускати пар, завжди влаштовував боксерські бої між солдатами — й рукавиці їздили з ними повсюди. От і цього ранку він наказав їх винести днювальному, і незадовго той стояв перед ним з двома парами рукавиць, наче секундант перед дуеллю, коли ротний розпинав Безгрішного, що той не має бійцівської злості й ганьбить роту своїми «фарами». Та нарешті вивідавши, що Безгрішного побили танкісти, несподівано став таким сердитим, наче ці бланші вліпили йому. І Бамбук не вигадав нічого кращого, як почати урок рукопашного бою, вручивши Безгрішному рукавиці, а його поединщиком назвав сержанта Задорожного. У Вадима на якусь мить аж задерев'яніли ноги:

«Вчора він Безгрішного захищав, а тепер має бити?» — майнуло в голові, але ротний був невблаганним.

І коли хлопці, роздягнуті до пояса, стали один проти одного, Вадим, дивлячись на запухлі від синців й потемнілої під очима крові Безгрішного та на його незлу посмішку, зробив крок назад...

— Стаять, — озвірів ротний, — починайте бой, а то па трі наряда вне очереди...

Вадим зрозумів що виходу немає, і нарешті зробив свій перший удар в житті, нанісши його в плече Безгрішного, від чого той наче здивувався, а ротний розлютився ще більше й наказував Вадимові бити сильніше, і Вадим, роблячи вигляд бійцівської злості, й відкриваючи себе для ударів, почав атакувати Ваню, а той навіть став агресивно відбиватися:

— Спатріте, — радів ротний, — ножкі тоненькіє, а жить та хочется — мачі его Ваня!

Вадим, щоб підтримати Безгрішного, все більше відкривав свої «тили», спеціально підставляючись ударам, й несподівано, коли хотів щось відказати на зауваження ротного, отримав сильний боковий удар прямо в щелепу.

— Ай да Ваня, маладец, — радів ротний.

Вадим вже в наступну мить машинально наніс свій гаубичний удар по корпусу Вані Безгрішного — й той упав. Але після нокдауну бій продовжиться, й Вадим вже більше не підставлявся Вані, бо в того наливалися бійцівською люттю очі, й він ставав таким, як усі.

«І чому в нашому війську вбивають усі ті добрі начала, які прищеплюють в школі й родинах, й солдатіві краще бути агресивним, ніж людяним? Мабуть, ніякі реформи не допоможуть позбутися цієї недуги, доки християнські заповіді не увійдуть в армійські статuti. Але в якому військовому статuti напишуть: не убий...», — розмірковував Вадим після поєдинку з Безгрішним.

8

Однак від нелегкої солдатської служби рятувала посмішка, а курйозів в дев'ятій роті вистачало, через що повість названа «Рота №9», бо її будні нагадували чехівську «Палату № 6», де лікували душевно хворих. От тільки в дев'ятій роті лікуванням не займалися, хоча ротний і нагадував Івана Грозного й постійно грозився солдатам, як в тій

пісні: «Я убю тебе лодачник», а Жутін був схожим на біснுவатого генералісимуса, рота вважалася взірцевою у полку. Незважаючи що в ній були такі «ахламони», як рядовий Макухін. Цей воїн міг би позмагатися у своїй винахідливості навіть з розвідниками Абверу, бо своїми жалісними словами: «У вас хлебушка не найдьотся?», мабуть, розжалобив би й Піночета, але не прапорщика Глупова.

Якось одного ранку, коли бійці обурювалися, що вранці: «Кашя, в абед — кашя, на ужін — кашя! вах!» — Макухін вирушив на полювання, оббиваючи пороги квартир гарнізонного містечка. І от стукає він у двері — на поріг виходить господарка квартири.

— У вас хлебушка не най-дьотся?... — жалісно так питає.

Жінка виносить хлібину.

— А калбаскі?

І несподівано ці слова почув прапорщик Глупов й вибіг на поріг із піною на щоках, він якраз голився, і що побачив? Свого солдата Макухіна!

— Ах ти ж паразіт, так вот чево ти не ходішь на завтракі!

І понеслись триповерхові матюки, і Макухін скотився з четвертого поверху колобком, аж загавкали всі полкові собаки, а начальник караулу ледь не скомандував: «В ружйю!»

А ще в дев'ятій орудувала кримінальна парочка — Бабуїн з Аганесяном, злодюги, яких не бачила дивізія. Бабуїн був другою «мавпою» в роті після Маймуна, тільки значно гіршою, бо від нього та його дружка треба було ховати скромне солдатське жалування в такі місця, що потім його важко було знайти самому, але вони умудрялися знаходити його першими.

Якось Бабуїна навіть спіймають на крадіжці офіцерської каші під час польових занять. Тоді ротний перед усім строем одягне Бабуїнові на голову казанок, й накаже не знімати його до команди відбій, призначивши днювальним — і Бабуїн з казанком на голові буде схожим на пришельця дурдому, а не солдата. Однак це його не зупинить, й одного разу, коли їхатимуть на польові навчання, Бабуїн з Аганесяном умудряться обчистити запас офіцерських харчів.

Однак старлей Бамбук, не зважаючи, що був схожим на Івана Грозного, й грозився убити кожного з них поодинці, так і не виб'є з них зізнання, куди вони діли стільки продуктів, адже колона лише раз зупинялася на перекур, і вони не могли «загнати» крадене чехам. Але

«впороти» п'ятнадцять банок тушонки й десять згушонки за одну ніч, мабуть, не зміг би й ведмідь, а бійці дев'ятої роти Бабуїн з Аганесяном, схоже, змогли.

Зійоратов народився в Афгані, й навіть КДБ не знало, як він опинився в Союзі, де вперше, як він казав, побачив себе у дзеркалі й дізнався, що таке постіль. Цей невеличкий на зріст з вічною хитринкою в очах не то таджик, не то афганець був найкращим ротним снайпером, за що його прозвали Душманом.

Якось вночі рота прибуде на навчання в чисте поле, а точніше, в нечисте, якщо зважити скільки раз на цьому полігоні лютувала зброя. Та оскільки солдати приїхали не бетеерами, то це радувало, адже не доведеться знову стріляти по ночах й мерзнути в окопах, очікуючи війни. Тим паче, було літо, однак з облаштуванням табору виникли проблеми, бо для наметів потрібні кілки, на котрі вони напиналися, а в полі знайти їх, та ще й серед ночі, було неможливо. Отже, на нічліг влаштувалися, не звикати, просто неба, щоправда офіцерський намет натягли на «скелет», так у роті називали розкладний металевий каркас. І хоч надворі стояло літо, але після дощу в Чехії, часто буває холоднувато, не Таджикистан, мабуть, жалкуватиме Зійоратов. Та Аллах йому цієї ночі, мов пошле подарунок, він надібає на полігоні якусь невеличку баньку. Після відбою, коли захропуть всі офіцери, все таджицьке земляцтво піде паритися. Причому наче спеціально для них хтось залишив кілька відер вугілля. Та коли після команди підйом таджики стануть у стрій, ротний несподівано остовпіє — навіть звичної тіні усмішки не було на його цегляному фейсі:

— Ви аткуда салдатікі, с Афрікі, што лі?. — несподівано заволає.

— Нет с бані, — відповідь Зійоратов під сміх бійців, яких дуже потішило те, що таджики прийшли з лазні, мов сажотруси. Мабуть, банька була дуже старою й коптила, мов кузня.

Та відправивши таджиків під три чорти й три наряди «вне очереди», старлей Бамбук, заінтригує солдатів, що скоро тут з'являться німецькі танки, мовляв, «Нам предстоит историческая мисия». «Немецькі танкі»!? — перепитували бійці, але ротний нічого більш не пояснюватиме, а тільки посміхатиметься в свої пишні вуса.

І дійсно, під вечір, на полігон посунули «тигри» й «пантери» та інша машинерія зі свастикою, що павучилась на броні. Солдати дивилися на цей парад німецьких машин, наче вони виїхали з кінофільму. А техніка

й справді була кіношною, на полігоні мали зніматися батальні сцени Другої світової війни. Так от в чому полягала «історическая місія»... І Вадимові, й не тільки йому, чи не вперше за всю службу, коли прозвучала команда відбій, захотілося, щоб швидше настав ранок, аби повоювати в новому кінофільмі. І от він настав, але ротний чомусь прийде з косою, та ще й не з одною.

— Кто умеет касить? — грізно питає він.

— Какой же салдат не умеет касить, — посміхнеться сержант Бах.

— Да не в етам смысле, ета ви можете все, Яринич, держі! — Розжалуваний ротним в солдати, колишній молодший сержант Яринич був на зріст два метри три сантиметри, вручена ротним коса, була в його руках, мов клюшка, тож косити йому доведеться, як кажуть, раком. Інші дві коси дісталися також «улюбленцям» командира, Кабишеву та Бабуїну, коса Бабуїна була вищою за нього. — «Не абрежь себе нос, хатя не мешало би ево укаратить, — вишкірється ротний. Решті солдатів Бамбук поставить дитяче завдання, мовляв, уявіть себе кавалеристами Будьоного і «палкамі рубайте зельоную наволочь.»

І пішла рота бити будяки з бур'янами шаблями палиць, проливаючи зелену кров. Яринич, зігнувшись в три погібелі, так вимахував косою, мов шукав нею шайбу. У Бабуїна з Кабишевим коси забрали, вони уміли косити лише під хворих.

«Каменный век! Папуаси!» — презирливо, як завше, скривиться замполіт Пікінер, дивлячись на солдатів у бур'янах, які «косили» їх в такий незвичний спосіб.

Три дні рота боролася з бур'янами, а слава дісталась не їй, на кінозйомки прийдуть інші солдати, які воюватимуть з «німцями». Щоправда, Бабуїн помститься за роту — вкраде в кіношників «Шмайсер». Автомат виявиться дерев'яним, у цих кіношників навіть каски німецьких вояків були картонними. Однак, раз у рік, як кажуть, і палиця стріляє. На другий день «Шмайсер» у Бабуїна відбере ротний, і зненацька підійшовши до Кабишева, тицьне ним у живіт: «Пу-у-ух!!! Испугался? Пачьом кілаграм сальца?».

Пухкалкою-«Шмайсером» ротний гратиметься кілька днів, аж доки не «стрельне» ним об солдатську голову, добре, наші каски не з картону.

На чий же касці розлетівся на друзки «Шмайсер»? Це вже інша історія...

Після війни з бур'янами рота отримає нове завдання: регулювати дорожній рух на шляху просування дивізійної колони. Бути регулювальником — кльово. Бувало, цілий день стоїш в очікуванні дивізії — і жодної противної пики. От тільки залишаєшся без сніданку й обіду, а то й вечері, та інколи солдатів, які стовбичили на перехрестях доріг, пригощали жителі чеських містечок. Це було зворушливо, буває підбійжить якесь дівча: «Камарад, камарад»... — і дає зі своєї долоньки печиво чи бутерброд, згадував Вадим Задорожний, слухаючи настанови ротного.

— Ваєнний регуліровшік — ето как маяк у марьяков, — В такі хвилини ротний задирав вуса, мов Кайзер. Він дуже пишався, що цю справу довіряли, як правило, його бійцям. — Не апазорьтєсь перед дивізією — держіте морду кірпічом, грудь калачом!!!

І ротний, вирячивши очі, показував «как держать морду кірпічом» — у цей момент, мабуть, сам дідько злякався б його несамовитого виразу.

А втім солдати в ролі регулювальників були й так страшними, наче повилазили з окопів війни: за плечима автомати, на пасках багнети, підсумки для набоїв і гранат, наплечники, саперні лопати, в руках саморобні жезли, а на головах білі каски, з мальованими власноруч кривобокими червоними зірками.

У такому вигляді, з автоматом без патронів, стояв Вадим на дорозі в якомусь невеличкому містечкові з дивною назвою Бардашовіце, наче охороняв його, дивуючись: «На дідька їм видали саперні лопати, не окопуватися ж ними в асфальті.»

І хоч сільське містечко звалося Бардашовіце, але бардаком тут і не пахло, навіть від «дома для бідлов», як назвали чехи корівник, що стояв неподалік, коли Вадим запитав, чи це бува не готель.

Вадима завжди викликали подив чеські села схожі на містечка, із заасфальтованими вулицями, сквериками, клумбами, магазинчиками, затишними кафе — таким був і цей населений пункт. Неподалік знаходилася кав'ярня, і його дуже здивувало те, що він побачив за вікном, як чепурненькі бабусі відпочивали за кухлем пива, хіба можна було таке уявити в нашому селі?! А в іншій кафешці поруч, комуністи з комсомольцями, теж за пивом, проводили збори.

У чеських містах і містечках текло якесь неквапне життя, навіть саме слово швидко, по-їхньому — «рихле», звучало для Вадима в

уповільненому контексті. У совдепії навпаки була система вічного поспіху, в якій усіх чавили, особливо по до розі на роботу в переповненому транспорті.

Тут все було по іншому, навіть те, що в нас називали перекурором, в них — сватчиною, коли замість того, щоб труїтися цигарковим димом, чехи підзаряжалися бутербродами. Вони ніколи не квапилися коли щось робили, дбаючи, насамперед за якість, аще були завжди усміхнені.

А от в рідному селі Вадима навіть гаптовані на килимках олені, котрі модно було вішати над ліжками, й то зображувалися з настороженими очима, наче ті олені приглядалися — чи з лісу не вийде шпигун.

Отже, Вадим на перехресті доріг, наче охороняв добробут цієї благодатної країни, думаючи, коли ж такі часи настануть на його Батьківщині, й коли вже нарешті проїде військова колона.

Незабаром на дорозі загув двигун — з-за повороту вискочив, блимнувши лобовим склом, полковий «бобик». «Мабуть, їде перевірка, — подумав Задорожний й миттєво «зашнурувався» на всі гудзики й зробив, як учив ротний, «морду кірпічом».

Однак це була не перевірка, Вадима забрали на інше, зовсім безлюдне перехрестя, де на нього, як ворог, напав сон. І хоч він мужньо, протягом кількох годин боровся з ним, і щоб йому не скоритися викопав саперною лопаткою яму на узбіччі, думаючи, а раптом щось знайде, сон взяв своє, правда не відразу. «А що, як трохи присяду, може, за його пост забули, адже пройшло більше, як пів дня, а колони немає». І Вадим вмощується на траву, що по юначому задерла зелені чубчики. За хвилину-другу йому вже захотілося прилягти, й він зняв каску, думаючи, що на залізяці не задрімає...»

Але таки закімарив, і навіть побачив уві сні, як на нього повзла здоровенна біла черепаха, схожа на його каску з червоною зіркою, і ця біла черепаха була такою великою, мов танк, і все повзла й повзла на нього, а Вадим не міг ступити й кроку, щоб втекти — і раптом шию щось обпекло. Та коли відкрив очі, йому відразу захотілося сховатися в ямі, котру викопав на узбіччі, — над ним схилився полковник з лозиною в руці. Полковник сміявся:

— Это ж нада, баец, да чево дадумался — снял сапагі да виставіл на дароге, вместа себя што лі?.

— Вінават, таваріщ палковнік... це ж треба, коли я роззуюся? — майне у Вадима.

— Вот ти спал, сержант, а еслі б ехалі немци?!.

— Сказав би ще монголо-татари, — всміхається про себе Вадим.

— Не надейся, што ето тебе сайдьот с рук...

І як не дивно, Вадимові це зійшло. До вух ротного донесли, що на перехресті спав хтось високий на зріст. Найвищим у роті був Яринич. Ротний не став з'ясовувати, як усе відбувалося насправді. Підійшов до Яринича з дерев'яним «Шмайсером»:

— Руки па швам! Апозоріл всех, не спал, гаварішь, вон морда красная, будта кірпіч, значіт, абгарела на солнце кагда дрихнул. Малчать! А то я щчас, калі ласка, скажу по беларускі пару ласкавих слов, думаеш, не умею, ведь ето вьсо равно што пяний хахол разговаріваєт па рускі.

Та Яринич, несподівано засміявся, чим ще більше розлютив ротного.

— Да! унізіть тебя трудно, двухметрового дурака...» — І після цих слів ротний тріснув Яринича дерев'яним «Шмайсером» по касці, що була на його півкулях... Яринич не став виправдовуватися, бо також спав на регулюванні, боявся, щоб ротний не одягнув боксерських рукавиць.

9

Чомусь в дев'ятій роті офіцери дуже любили влаштовувати бої з уявним ворогом, під час котрих насолоджуватися необмеженою владою над солдатами.

— На нас наступає невідомий враг! — горланив, під час однієї з таких «воєн» старлей Бамбук, наче його довбонули дрючком, а за мить заволав ще голосніше. — Гази-и!!!

Ця команда означала хімічну атаку, за кілька хвилин треба було «зашнуруватися» на всі гудзики в гумових комбінезонах й одягти протигазу, в яких солдати були схожими на стадо слоників. За кілька годин хімічної атаки, від котрої б уже здох цілий полк, але не дев'ята рота, противогази, здавалося, приросли до облич, і Вадим подумав: «Може саме тому молодих солдатів в їхньому полку називають слонами, адже противогаз тут був найпопулярнішим інструментом виховання...».

Вадим не раз бачив, як в цих «намордниках» співали стройові пісні салаги, і йому також не раз доводилося співати в протязі улюблену стройову пісню Бамбука: «Наші деди славниіе пабеди, вот кто наші деди...»

І в такі моменти Вадим з гіркою жалкував, що слони мудріші за людей, бо не знущаються над своїми. А от люди збиткуються над усіма, й навіть над могутніми вуханями, приручаючи їх до тюремної неволі зоопарків. А в давнину слонів використовували замість танків, як от, непримиренний ворог Риму полководець Карфагену, Ганібал. Він навіть перевів їх через засніжені Альпи, щоб завдати римлянам несподіваного удару, та після довготривалого переходу, коли вимерло пів війська, як тільки Ганібал подолав гори, слони простягли ноги... Їм не потрібна була війна, бо ці велети в тваринному світі, наче сповідували принцип: «Не убий». Маючи вагову перевагу над усіма звірами, слони не пожирають живих істот, щоб насититися. Цим гігантам, як не дивно, вистачає рослинної їжі. Однак люди царем звірів визнали не слона, а хижака лева, бо й самим властиві хижацькі інстинкти. На замордованих Ганібалом слонів, наразі були схожі хлопці з дев'ятої роти. І старлей Бамбук від цього просто «тащився», й зробивши коротку паузу, знову присідав навпочіпки, закривав очі, і як на обличчі з'являлася хвиля дикого екстазу, вигукував щодуху: «Гази-и-и!!!!...»

Несподівано «на лінії фронту» з'явився лейтенант Жутін, який ступав, мов чапля, та примовляв: «Так страєвім ходіт Наріпов». Підійшовши до розкарячкуватого ротного, Жутін щось йому сказав, і той знявши кашкета, котрого любив одягати козирком на потилицю, на зразок безкозирки, насвистав улюблену мелодію: «Наші жони — пушкі заряджони, вот кто наші жони...» Потім, поправивши портупею, вступився таким колючим поглядом у дуба, мовби перед ним постав гітлерівець. Тоді махнув рукою і скомандував: «А-тбой!»

Однак відпочинок буде нетривалим. Невдовзі солдати, нав'ючені наплечниками, і вже схожі на верблюдов, йшли лісовими стежками та знемагали від спраги й паркого, мов у лазні, повітря, та фляги були порожніми.

— Ей ви, із сонечново Ташкента, пачему так уміраете ат жарі, вот што значіт — нерускіе, — дошкулятиме замполіт Пікінер, дурнувато всміхаючись відстаючому відділенню. — Ета толька нашему брату все невзгоди па плечу...

«Па плечу! Ні, щоб якимось підбадьорити, а не принижувати», — хотів дорікнути йому Задорожний, та стримався, бо за такі слова відразу б потрапив на «мушку» самодурства офіцерів.

Несподівано на лісовій дорозі, котрою йшли бійці, постав завал, наче недавно цю ділянку бомбила ворожа авіація, бо дерева, що впали, повністю перекрили хід. Але цій обставині старлей Бамбук дуже зрадів:

— Ану десантнікі, девятай!. на штурм препятсвія — бегом! — і ледь не вихопивши свого «нагана» Бамбук, як мавпа, стрибнув на повалені дерева й згодом сидів на одній з гіляк, дивлячись, як рота долає перешкоду, але не всім солдатам вдалося спритно пройти крізь неї. Між гілок зачепились наплечниками Безгрішний і Гогашвілі.

— Качать іх! — вигукнув ротний, п'яніючи від такої потіхи, й солдати почали розгойдувати розлогу крону.

Гілки боляче шмагали сердег, але Безгрішний таки вирветься з цього полону, а Гогашвілі застрягне. Ротний й далі потішатиметься та вигукуватиме: «Качать!!!» І солдати, шаленіючи, розгойдуватимуть крону, що навсібіч лупитиме гілками Гогашвілі, доки він не схопиться за око й несамовито закричить. На щастя, око залишиться цілим.

— А што ви думалі, на войне будет легче? На вайне, как на вайне, — повчав ротний, мов чекав війни все життя, бо інакше не міг стати героєм, адже любити ближнього набагато важче, ніж ненавидіти. Через що старлей Бамбук не раз, очевидно після сварок з дружиною, ночував у казармі й влаштовував усім такі чорні дні, котрі не могли наснитися в найстрашнішому сні...

Однак невдовзі війна, котру так довго чекав Бамбук, настане. Вже більше години солдати готувалися до бою. Від нічого робити замполіт Пікінер похвалявся перед Жутіним новим тесаком, показуючи гарно оздоблене руків'я. Несподівано Вадимові подумалося: скільки віків та епох люди витончено оздоблюють знаряддя смерті, золотом та сріблом — шаблі й мечі, котрими здобувалося лицарство в холонокровних вбивствах і війнах?!. І чим більше крові було на руках лицаря, тим він вважався славнішим. А на меті цих героїв було одне — самозвеличення, тому і коні їхні, що стали бронзовими, й досі топчуться по трупах. Бо на шляху до їхньої слави — ріки пролітої крові. Можливо, й фіурера ніколи не було б, адже його батьки хотіли, щоб він став священником, і хоч у цісарському війську Гітлер дослужився лише до ефрейтора, але вічно жива героїка воен перетворила його на фіурера.

Парадоксально, що людство пережило стільки жахів війни, проникнувши в космос й приручивши на службу прогресу цифрові технології, й досі не може подолати монстрів мілітаризму, котрих плекає з дитинства, купуючи своїм дітям іграшкову зброю...

І раптом довкілля зірвалося від бомб та снарядів — міжнародні навчання «Щит-84» розпочалися. Від кривавих вибухів чорними фонтанами здиблювалася земля, гарматні жерла випльовували з залізного чрева цього бою шматки вогняного сонця, що вбивало все на своєму шляху. І от нарешті — атака... Танки, пехота, агонь, артилерія»... й агонія вмираючої трави, що намотується на танкові гусениці й виповнює повітря духом сінокоосу. Солдати наступають «цепью», і хоч їхніми противниками була фанерна рать мішеней, що підіймались в окопах ледь не в людський зріст, все одно якийсь страх пронизував тіло, адже патрони були бойовими, й хтось ненароком міг пальнути в спину, бо ланцюг наступаючих сильно розтягнувся. І от залунало: «Ур-ра!» — й постала зелена лава «ворогів»... На мить Вадимові здалося, що мішені ожили й пішли в рукопашну, він навіть побачив перекошене люттю лице якогось фашиста й зблиск багнета, націлений в серце, і треба було бити першим, та не здіймалася рука...

«Задорожний! што стал, как абалдуй», — почув у наступну мить голос ротного, і видиво ворога щезло, лише мішені незворушно підставляли фанерні груди на розтерзання куль.

— Харашо стреляет пехота, только щепкі летят, — сказав бровастий генерал. У генерала струменіли цівками крові червоні лампаси — чим більше солдатів може послати на смерть офіцер, тим «шире лямпаси» якось сказав рядовий Турсунов.

І от закінчився ще один навчальний бій, і добре, що після нього всі залишилися переможцями, а переможеними були тільки мішені. Ротний навіть хвалив своїх бійців, які ділилися водою з фляг, а хтось окрайцем хліба, котрий чеченською називали «бепіком», а узбецькою — «нан».

А біля САУ, самохідних гармат, що стояли неподалік задерши в небо свої жерла, хтось смажив на вогні хліб, і цей запах ріднив солдатські серця духом радісних відчуттів життя, коли люди ще не знали війн. Вадим вкотре подумав: «Як мало людині треба для щастя. Але чому біля цих смертоносних чудовиськ, гармат на гусеничному ході, на котрі витрачено цілу купу грошей, доводиться крадькома смажити хліб, хіба

людині потрібно воювати за своє щастя один з одним? І не міг тоді здогадуватися Вадим, що після розвалу Союзу ці солдати, які брали участь в навчальному бою «Щит-84», стануть колись ворогами, особливо, з так з так званим, старши братом.

І що спонукає «старших братів» до спалаху такої агресії і? А власне, чого доброго могли навчити в дев'ятій роті його батьків, а ще пізніше предків, сто й п'ятсот років потому, адже «старші брати» все життя займалися завоюваннями.

10

Немає милішого для солдата слова, як «дембель!», чи «дембіл», як його ще вимовляли... Вадим же застав цю радісну мить у шпиталі, куди потрапив невдози після навчань — далася взнаки рана від осколка гранати, що спочатку присохла, а тоді почала ятритися на нозі, котру ротний радив припалити гарячою головешкою з багаття. Але Вадим не погодився на цю інквізиторську хірургію, й терпів доки міг. Однак Вадим навіть був радий, що доля пов'язала його з цим шпиталем, що знаходився в монастирі міста Яромеж. Адже про нього він знав з історії, яка оповідала про найромантичніше й трагічне кохання всіх часів до найчарівнішої жінки Європи Єлизавети Гальшки Острозької. Адже ми знаємо небагато прикладів, коли б князь, як от Дмитро Сангушко, усі свої привілеї кинув під ноги коханій, з якою втік до Чехії. Й оскільки був проголошений польським «крулем» злочинцем, то незадовго його по звірячому закатували в місті Яромеж. Вадим жалкував: «Ех, якби зумів прорватися крізь товщу віків до цього міста зі своїм «калашем», тоді б визволив князя від від розправи озвірилих ляхів, й можливо б тоді не відбулася страта Северина Наливайка... Багато дослідників вважають, що він був сином Сангушка від Єлизавети Гальшки Острозької.

Згадуючи цю історію, й не раз оглядаючи з вікон шпиталю чепурненьке місто Яромеж, яке вкривала першою позолотою осінь, Вадим жалкував, що не може пройтися його вулицями та піти до могили, де похований князь. Але він дав собі слово повернутися до цього міста й цієї історії, як скине солдатську шинель.

У наступну мить Задорожний з посмішкою згадував, як вони підмітали всю дорогу, коли останній раз їхали з полігона, причепивши

до машин віники. Це була давня традиція бійців ЦГВ (Центральна група військ), котра дуже не подобалася старлею Бамбуку. Тож як тільки приїхали в полк, ротний наказав зняти ці віники, й оскільки ніхто не зізнавався чия це була ідея, підійшов з цими березовими драпаками до рядового Яринича, який був найвищим у роті, через що коротконогий Бамбук сприймав його за громовідвід, тож і на цей раз зігнав свою злість на ньому, попаривши тими віниками Яринича по вухах.

Також Вадимові згадувався дембельський цвинтар з прибитими на деревах хрестами, на котрих були своєрідні некрологи, на котрих солдати писали власні імена, сповіщаючи в якому полку та коли «похоронили» два роки свого життя. Інколи на цих хрестах були прибиті чийсь чоботи або ж хімбахисний комбез. Вадим не став вішати на цьому моторошному цвинтарі на деревах свого хреста, думаючи, якби можна було — він би повісив свого автомата, щоб він задерев'янів назавжди. А ще з сумом міркував: «Чому держава саме у вісімнадцятирічному віці забирає до війська вчорашніх школярів. Мабуть, з них найлегше виховувати покірну владі біомасу, яка зазнавши принижень від батьків-командирів, на «гражданці» тільки й думатиме, аби ця влада знову не взула її в кирзяки».

Бо й навіть процес демобілізації в полку, де служив Вадим, не те що не пах урочистістю, а нагадував своєрідну трагікомедію. Де в головній ролі був майор Юданов, схожий на справжнього штабного щура, а точніше бобра, бо два великі передні зуби постійно були над верхньою губою, ніби він намагався ними когось гризнути зненацька. Тож бувало, коли до начштабу Юданова приходили з військовими квитками сержанти, щоб проштампувати дембелів, фейс його бронзовів, як на пам'ятнику Невідомому солдату, тоді він чавунним голосом питав:

— Чьо нада?

— Да вот білети праштампавать.

— Ну, давай, щчас, только найду капито (печатку). Ну, где ставить? Сдесь, гаварішь?

І майор поставивши печатки в військових квитках, починав штампувати самого сержанта — в лоб чи спину, куди попаде...

— Ну вот, тепер ты настоящій дембель, даже без ваєєнаго білета відна.

Дух казарми ще довго переслідуватиме Вадима, навіть на самих мирних роботах йому доведеться мати справу з людьми, контужених армією, причому нерідко вони займатимуть начальницькі посади в офісах компаній та установ, бо народжені повзати пролізуть усюди, а тим паче, коли вони вміють повзати по-пластунськи...

Усе життя після дембелю Вадима переслідуватиме страшний сон, наче його знову забрали служити в дев'яту роту, і він не раз пригадуватиме своїх однокашників, думаючи, де вони зараз. Дивна людська пам'ять, навіть через тридцять років, коли вже не згадувалися імена всіх бійців дев'ятої роти, обличчя зовсім не стерлися з пам'яті. І нерідко уві сні Вадимове відділення стояло таким же молодим в строю, як тоді у 1984 році, але він уже не вів солдатів стріляти, а в ботанічний сад у Києві, котрий так любив, як цвів бузок.

— Ти чого, синок? — якось схвильовано спитала мама, коли побачила на щоці Вадима непрохану сльозу, коли він знову повертався з дев'ятої роти у сні.

1984-2014рр.